

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Права лица лишених слободе

(мастер рад)

Ментор

Доц. др Дарко Димовски

Студент :

Станојевић Милица
M005/15-O

У Нишу, 2016.год.

САДРЖАЈ

УВОД	1
I Међународноправни оквир заштите права лица лишених слободe	3
1.1. Уопштено о међународноправном оквиру заштите права лица лишених слободe.....	3
1.2. <i>Права лица лишених слободe према документима Организације Уједињених нација</i>	4
1.2.1. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима.....	4
1.2.2. Међународни пакт о грађанским и политичким правима.....	7
1.2.3. Остали акти УН значајни за регулисање појединих аспеката права лица лишених слободe.....	8
1.3. <i>Права лица лишених слободe према регулативи Савета Европе</i>	10
1.3.1. Европска конвенција о заштити основних људских права и слобода.....	10
1.3.2. Пракса Европског суда за људска права.....	13
1.3.2.1. Заштита права на живот лица лишених слободe.....	14
1.3.2.2. <i>Забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања лица лишених слободe</i>	19
1.3.2.3. <i>Право на слободу и сигурност</i>	24
1.3.2.4. <i>Заштита права на приватност лица лишених слободe</i>	27
1.3.2.5. <i>Слобода вероисповести лица лишених слободe по члану 9. и забрана дискриминације по члану 14. Конвенције</i>	30
1.3.3. <i>Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања</i>	31
1.3.4. <i>Европски комитет за спречавање мучења и нечовечних и понижавајућих казни и поступак (ЦПТ)</i>	32
1.3.5. <i>Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних и понижавајућих казни и поступака</i>	33
1.3.6. <i>Европска затворска правила</i>	37
1.3.7. <i>Препорука Рец (2006) 13 о одређивању притвора, условима под којима се он врши и пружању заштите од злостављања</i>	41
II Права лица лишених слободe у домаћем праву-законска и подзаконска регулатива	42

2.1. Задржавање од стране полицијских службеника.....	42
2.2. Права и положај притвореника.....	47
2.3. Права лица на издржавању казне затвора.....	47
2.3.1. Право на условни отпуст и превремено отпуштање осуђених лица.....	55
2.4. Право на накнаду штете лица неосновано лишених слободе.....	57
2.5. Морална рехабилитација и остваривање других права лица неосновано лишених слободе.....	61
2.6. Кривична одговорност за незаконито лишење слободе.....	62
III Специфичности у погледу уживања права појединих група лица лишених слободе.....	63
3.1. Жене лишене слободе.....	63
3.2. Малолетници лишени слободе.....	71
3.2.1. Поступање са малолетницима од стране полицијских службеника.....	73
3.2.2. Права малолетника који издржавају меру притвора.....	75
3.2.3. Права малолетника који се налазе на издржавању казне затвора.....	77
3.3. Старији лица лишена слободе.....	80
IV Систем надзора и заштите над поштовањем права лица лишених слободе.....	82
4.1. Заштита права лица лишених слободе унутар система кривичних санкција.....	82
4.2. Судска заштита права лица лишених слободе.....	85
4.3. Заштитник грађана и Национални механизам за превенцију тортуре.....	86
4.4. Скупштинска контрола над извршењем кривичних санкција.....	89
V Практични проблеми и стање у Републици Србији у погледу заштите људских права лица лишених слободе у установама за извршење кривичних санкција.....	89
ЗАКЉУЧАК.....	94
ЛИТЕРАТУРА.....	96
Сажетак и кључне речи.....	103
Биографија аутора.....	105
ПРИЛОЗИ.....	106

УВОД

Лишење слободе, било да се оно манифестује као хапшење, притварање или је у склопу извршења изречене казне затвора представља одузимање једног од основних људских права – права на слободу. Према одредбама Законика о кривичном поступку, под лишењем слободе се подразумева хапшење, задржавање, забрана напуштања стана, притвор и боравак у установи који се у складу са овим закоником урачунава у притвор.

Битно је истаћи да лица лишена слободе имају право на заштиту основних права прописаних Уставом, потврђеним међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права и законом, а ограничење у уживању основних права је могуће само у мери неопходној за извршење кривичне санкције и у поступку прописаним законом. Иако су права лица лишених слободе у данашње време дефинисана бројним међународним, законским и подзаконским актима, у пракси се свакодневно иста крше, а неретко лица лишена слободе нису ни упозната са њиховим садржајем. Моћ управе над лицима лишеним слободе је велика, а правила су неретко екстензивна и недовољно јасна.

У извештају организације „Human Rights Watch“, из 2002. год., наводи се да су стандарди заштите лица лишених слободе у највећем броју земаља света „запрепашћујуће ниски“. Наиме, у неким земљама је и данас допуштено телесно кажњавање и рутинско коришћење окова и ланаца. Нису ретке ни експлозије насиља, па су у неким земљама убиства између затвореника уобичајена појава, нпр. у Бразилу, Кенији, Венецуели, Панами). Број особа лишених слободе, посебно затвореника, који умире током лишења слободе широм света, посебно код самоубистава је у сталном прогресу, тако да су стопе самоубистава лица лишених слободе вишеструко веће од стопе самоубистава у општој популацији.

Када је реч о неопходним условима за поштовање људских права приликом лишења слободе и извршења свих кривичних санкција, од значаја су одређени принципи који се морају поштовати. Наиме, неопходно је поштовати и доследно примењивати све законске и подзаконске акте из ове области, потом хумано поступати са свим лицима лишеним слободе без деградације њихове личности, без дискриминације и понижавања. Такође

забрањује се мучење, злостављање или експериментисање. Лицима лишеним слободе неопходно је обезбедити контакт са спољним светом и породицом и информисање о догађајима ван установе где су притворена или издржавају казну затвора, истима је неопходно омогућити радну терапију и професионално оспособљање као и спровођење одговарајућих мера и третмана утврђених на основу испитивања личности и бројна друга права, о којима детаљније нешто касније.

У даљем тексту биће изложена теоријска анализа права лица лишених слободе, кроз систематски приказ регулативе укључујући ту и међународну и домаћу, уз посебан осврт на практичне проблеме и недостатке у уживању зајемчених права лицима лишеним слободе, потом систем надзора који контролише поштовање ових права и приказивање случајева кршења права која лица лишена слободе уживају кроз шаренолику праксу Европског суда за људска права. Предметним мастер радом истакла би се улога и значај институционалних и ванинституционалних механизма за заштиту права лица лишених слободе, као и специфичности притворског и затворског режима у вези са уживањем основних људских права уз осврт на специфичности појединих осетљивих група лица лишених слободе, попут малолетника и жена. Свеобухватом анализом и испитивањем дошло би се до закључка о успешности и обавезности поштовања права лица лишеним слободе, односно постигла би се целовита слика о томе да ли се и у којој се мери теорија, дакле утемељеност конкретних права на позитивноправним и међународноправним одредбама и сама пракса поштовања права лица лишених слободе усклађују и допуњују, што је и циљ мастер рада.

Основна хипотеза мастер рада је да без обзира што лицима лишеним слободе бројна права ограничавају, то не имплицира њихову потпуну суспензију, затим да велики број претставки изнет пред Европски суд за људска права говори у прилог неадекватном третману и приступу лицима лишеним слободе, као и чињеница да правилан третман и приступ лицима лишеним слободе, односно тежња да се основна људска права поштују без обзира на лишење слободе и социјалну изолованост, неопходна је претпоставка за ресоцијализацију и адекватну припрему за повратак у спољну средину, поготово када је реч о лицима на издржавању временски дужих казни затвора.

Методи који су коришћени приликом истраживања су правни односно нормативни метод с обзиром да би предметни мастер рад великим делом био базиран на анализи

регулативе права лица лишених слободе, те би се овај метод примењивао у циљу утврђивања садржине правних норми којима се ова права штите, затим социолошки, дескриптивни, упоредноправни и студија случаја код проучавања случајева кршења права лица лишених слободе кроз праксу судова, пре свега Европског суда за људска права.

I Међународноправни оквир заштите права лица лишених слободе

1.1. Уопштено о међународноправном оквиру заштите права лица лишених слободе

Када је реч о лицима лишеним слободе, иста имају права на поштовање њихових неотуђивих права и слобода и задржавају сва права која им нису одузета одлуком којом је одлучено о ограничавању њихових права и на основу које су задржана од стране државног органа. Међународни инструменти којима се штите права лица лишених слободе су бројни, а у првом реду су ту акти донети у оквиру Уједињених нација и Савета Европе.

На страни Уједињених нација 1955. год. донета су Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима. Доношењу Стандардних минималних правила УН претходила је активност у оквиру Међународне комисије за кривично право и казнене установе која је за циљ имала побољшање положаја осуђених лица. Од докумената усвојених под окриљем УН од значаја су и Међународни пакт грађанским и политичким правима, Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака (1984), Основни принципи за поступање са затвореницима (1990), Принципи медицинске етике који се примењују на улогу здравственог особља, нарочито лекара, у заштити затвореника и лица у притвору од тортуре и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака (1982), као и многи други.

Са друге стране, на европском правном подручју, Савет Европе вишедеценијским радом развија стандарде који се односе на затворску проблематику и казненоправна питања. То је за последицу имало доношење великог броја Препорука, које су се све до 1979. год. називале Резолуцијама. Ове Препоруке нису правнообавезујуће, али су једногласно одобрене од стране Комитета министара Савета Европе и представљају консензус између држава чланица.

Последњих година се проблематика око права лица лишених слободе обрађује и другим инструментима Савета Европе, попут Европске конвенције за заштиту људских

права и основних слобода, а од значаја је и пракса истоименог суда, затим Европска конвенције о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања ради чије примене је установљен посебан Комитет чији су извештаји (ЦПТ стандарди) од посебног значаја за развој европског пенитенцијалног права. Затим се 1987.год.доносе Европска затворска правила која су ревидирана Препоруком (2006) 2, а која се у великој мери заснива на новијој судској пракси Европског суда за заштиту људских права и основних слобода и ЦПТ стандардима у вези са затворским питањима.

Велики број међународних инструмената који се бави питањем права лица лишених слободе су међусобно повезани, те се као такви допуњују и ослањају једни на друге. Тако нпр. уколико пођемо од европског правног простора, новија пракса Европског суда за људска права се у великој мери ослања на стандарде Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, као и на Препоруке Комитета министара Савета Европе.

Међународни стандарди из ове области, имају несумњив утицај на пенолошко право и систем стандарда за извршење кривичних санкција. Ови стандарди морају бити поштовани како од стране државних органа који прописују и извршавају кривичне санкције, тако и од стране осуђених лица, како би се остварили циљеви прописивања и изрицања кривичних санкција. Овакав третман има за циљ да лица која су лишена слободе до изласка на слободу схвате штетне последице свог дела, да се ресоцијализују и на најлакши начин интегришу у социјалну средину након изласка на слободу, а све у циљу да постану корисни чланови друштвене заједнице.

1.2. Права лица лишених слободе према документима Уједињених нација

1.2.1. Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима

Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима¹ донета су 1955.год. на Првом конгресу УН о спречавању криминалитета и поступању са деликвентима, као резултат рада Међународне затворске комисије. Потврђена су 31.07.1957. године од стране Економског и Социјалног савета УН резолуцијом 663 С I (XXIV). Доношењу

¹ *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offender, Geneva, 1955., преузето дана 20.05.2016.
<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/TreatmentOfPrisoners.aspx>

Стандардних минималних правила УН претходила је активност у оквиру Међународне комисије за кривично право и казнене установе која је за циљ имала побољшање положаја осуђених лица.

С обзиром на прогресиван развој људских права од 1955.год., децембра 2015.год., извршена је ревизија Стандардних минималних правила о поступању са затвореницима, при чему су ревидирана правила позната као „Нелсон Мендела правила“ у част покојног председника Јужне Африке који је 27.год. провео у заточеништву током његове борбе за глобална људска права, једнакост, демократију и промовисање културе и мира.²

Правилима се утврђују минимални услови и стандарди за поступање са лицима која издржавају казну затвора са циљем да се побољшају услови издржавања казне затвора и да се унапреди и развија пенитенцијарна пракса. На основу њих донети су закони о извршењу кривичних санкција у појединим земљама.

Овим Правилима се прокламују неколико базичних принципа у поступању са затвореницима. Пре свега, значајан је приступ заштити од криминалитета путем казни која за основни циљ има преваспитање. Битно је примењивати адекватне поправне, васпитне и друге методе, које воде ресоцијализацији деликвената. Надаље, поступање према затвореницима треба да буде такво да их оспособи за вршење нормалних улога на слободи, а услови у затворима морају бити прилагођени условима на слободи како би осуђена лица након издржавања казне затвора била припремљена за живот на слободи.

Такође, треба имати на уму да су осуђена лица чланови друштва иако су од њега одвојени, и да их друштво не одбацује, већ да жели да их врати у своје редове, сходно томе треба поштовати њихову личност и права која су им дата нормативним системом и организовати живот у установи у духу поштовања достојанства осуђеног човека.³ Како се то наводи у уводу ових правила сврха истих није да детаљно опишу неки узорак система извршења казне у пеналним институција, већ се њима желе поставити општеприхваћени принципи извршења казне и праксе у поступању са затвореницима. Такође се образлаже да с обзиром на велику разноликост друштвених, економских и географских услова у свету, ова правила се не могу применити на сваком месту и у свако доба.

² Penal reform internacional-*Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, преузето дана 12.05.2016. са <http://www.penalreform.org/priorities/global-advocacy/standard-minimum-rules/>

³ М. Милутиновић, *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1988. година, стр. 39-40

Поред увода, Стандардна минимална правила садрже два дела. Први део садржи општа правила о поступању према свим затвореницима, а други део правила која се примењују само на одређене категорије затвореника, па се тако прави разлика између затвореника и притвореника, а постоје и посебна правила за душевно поремећене особе и тзв. „цивилне затворенике“.

Овим актом у првом реду, одређују се минимални услови које смештај затвореника треба да задовољи, потом испуњеност здравствено-техничких услова и услова за одржавање хигијене затвореника. Одећа коју носе не сме да буде деградирајућа и мора одговарати климатским условима. Сваки затвореник има право на три оброка, равномерно распоређених, као и право да најмање један сат дневно проведе на отвореном.

Значајне су и одредбе о религији, с обзиром да се овим правилима одређује да уколико у затворској установи постоји довољан број затвореника који припадају истој вери, треба именовати једног квалификованог представника те вере од стране те установе који ће редовно да одржава верске обреде. Овим се манифестује право затвореника на слободу вероисповести.

Свако лице лишено слободе има право да буде информисано о својим правима, као и могућност да упути жалбу директору установе или другом службенику који је овлашћен да га заступа, а у редовним временским интервалима омогућава им се и контакт са спољним светом, и то писмено или примањем посета. Значајно је поменути да се у делу одредаба о дисциплини и кажњавању предвиђа да се затвореник може кажњавати само уколико је то у складу са одредбама одређеног закона или правилника, али не два пута за исти прекршај, као и да мора бити обавештен о прекршају који му се ставља на терет уз могућност пружања да изнесе своју одбрану. Строго се забрањују телесне казне, казне затварањем у мрачне ћелије, као и свака окупна, нехумана и понижавајућа казна.

Други део се односи на поступање са затвореницима, тј. лицима која су осуђена за неко кривично дело на безусловну казну затвора или сличне мере лишавања слободе, а поступање према њима има за циљ да код истих створи вољу да по изласку из затвора наставе да живе нормално, да поштују закон и да зарађују онолико колико им је потребно за живот. Такав третман треба да код затвореника ствара осећај самопоштовања и одговорности.

Овим правилима се утврђује да различите категорије затвореника морају бити смештене или у одвојеним установама или у одвојеним одељењима установа у зависности од пола, старости, криминалне прошлости, законског основа лишења слободе итд. Од њих се, за разлику од притвореника, тражи да раде, уколико то њихове телесне и душевне способности дозвољавају. Рад не сме да буде понижавајући и мора бити праведно награђен. Поред права на рад, затвореници имају и право на образовање, наставу и разоноду.

Када је реч о лицима који су ухапшена или притворена, а да нису још увек осуђена, наглашава се да се таква лица морају третирати као невина док се супротно не докаже, дакле наглашава се претпоставка невиности, затим се смештају одвојено од осуђених лица, могу да раде уколико желе, али се то од њих не може експлицитно захтевати, а рад им мора бити плаћен. Тачком 92. и 93. гарантује им се право да о лишењу слободе обавесте породицу или друге блиске особе, као и да имају право да траже постављање браниоца по службеној дужности, када се за то испуне услови.

Душевно оболела лица, према одредбама ових Правила, не би требало држати у затворској јединици, већ им се мора омогућити лечење у специјализованим психијатријским установама.

1.2.2. Међународни пакт о грађанским и политичким правима

Међународни пакт о грађанским и политичким правима⁴ представља међународни инструмент о људским правима легислативног карактера, а чијим одредбама су утврђена индивидуална и колективна права као и мере за надзор над његовим поштовањем. Усвојен је од стране Генералне скупштине УН 1966. год., а за праћене примене овог акта одређен је Комитет за људска права.

Чланом 9. и 10. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, прокламована су основна права када је реч о лицима лишеним слободе. У односу на ова лица прокламује се принцип хуманости и забране дискриминације. Принцип хуманости се огледа у одредбама Пакта којим се предвиђа да се са лицима лишеним слободе поступа

⁴ *International Covenant on Civil and Political Rights*, adopted by General Assembly UN resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966., преузето дана 01.06.2016. <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

хумано, уз поштовање људског достојанства, које је неодвојиво од човечје личности.⁵ Овај принцип огледа се и у забрани мучења, свирепим, нехуманим или понижавајућим казнама или поступцима. Посебно је забрањено да се лица лишена слободе подвргавају медицинском или научном истраживању. У складу са принципом забране дискриминације, одредбама овог акта наводи се да су сва лица, без икакве дискриминације, једнака пред законом и пред судом и да су државе чланице обавезне да у оквиру свог националног достојанства забране сваку дискриминацију на основу расе, пола, боје коже, језика, вере, политичког или другог убеђења, националног или социјалног порекла, имовног стања, рођења.

Одредбама Пакта предвиђено је да нико не може бити производно ухапшен или притворен осим из разлога и сходно поступку који је предвиђен законом. У тренутку хапшења, лице које се лишава слободе се обавештава о разлозима хапшења, а у најкраћем року се обавештава писменим путем о свакој оптужби која је подигнута против њега. Такође, прокламује се да лица лишена слободе због сумње да су извршила неко кривично дело морају у најкраћем року да буду предата судији или некој другој власти која је законом одређена да врши судске функције, као и право на суђење у разумном року. Свако лице које је лишено слободе има право да поднесе жалбу суду како би се одлучивало о законитости притвора, а ако се касније потврди се да радило о незаконитом хапшењу или притвору, лице лишено слободе има право на накнаду штете, када се нпр. лице ослободи од кривичне одговорности.

Овим Пактом се прави разлика између осуђеника и окривљених. Наиме, окривљени су одвојени од осуђеника и подвргнута су посебном режиму који одговара њиховом статусу неосуђиваних лица.

Комитету за људска права, који орган спроводи надзор над применом Међународног пакта о грађанским и политичким правима, државе чланице подносе периодичне извештаје, а сам Комитет о свом раду извештава Генералну скупштину Уједињених нација преко Економског и социјалног савета.

1.2.3. Остали акти Организације УН значајни за регулисање појединих аспеката права лица лишених слободе

⁵ С. Константиновић Вилић., М. Костић.: „Пенологија“, Ниш, 2006., стр. 38

Основни принципи за поступање са затвореницима⁶ се убрајају у ред докумената УН којима се гарантују права лица лишених слободе. Усвојена су и проглашена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 45/111 14. децембра 1990. год. У првом реду, овај документ је од значаја јер се њиме јемчи забрана дискриминације затвореника по било ком основу, при чему се исти морају третирати са поштовањем због урођеног достојанства које поседују као људска бића. Затвореници имају право да узму учешће у активностима културног карактера, а јемчи им се и право на приступ здравственим установама доступним у земљи без дискриминације на основу њиховог правног статуса. У затворима се морају, колико је то могуће, створити услови за реинтеграцију, тако да се бивши затвореници могу лако интегрисати у социјалну средину, након изласка на слободу.

Генерална скупштина УН је 1984. год. усвојила Конвенцију против тортуре и других сурових, нехуманих или понижавајућих поступања или кажњавања⁷, која као основну предвиђа обавезу држава да предузимају законске, административне, судске и друге мере, ради спречавања мучења на читавој територији под њиховом надлежношћу. Надзор над применом ове конвенције спроводи Комитет УН против тортуре (CAT). Мучење према одредбама ове Конвенције може да врши свака службена особа или особа која ради на основу њеног налога или пристанка, уколико некој особи намерно наноси велике физичке или психичке патње, ради изнуде обавештења или признања, кажњавања за извршено кривично дело, ради застрашивања или неког другог разлога.

Одредбама ове Конвенције се такође предвиђа обавеза држава чланица да у оквиру обуке цивилног или војног особља задуженог за примену закона или особља које је на било који начин укључено у чување, испитивање, или третман лица лишених слободе, обавезно припреме инструкције и информације у вези са забраном мучења.

Акт хапшења, према одредбама наведне конвенције мора бити у складу са законодавством конкретне државе, и мора се спроводити само у року потребном за покретање кривичног поступка или поступка за издавање.

⁶*Basic Principles for the Treatment of Prisoners*, adopted by General Assembly UN resolution 45/111 of 14 December 1990, преузето дана 20.05.2016.

<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/BasicPrinciplesTreatmentOfPrisoners.aspx>

⁷*Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*, adopted by General Assembly UN resolution 39/46 of 10 December 1984., преузето 09.10.2016, <http://www.ohchr.org/en/ProfessionalInterest/pages/cat.aspx>

Поред ових аката донетих од окриљем УН, од значаја су и Принципи медицинске етике који се односе на улогу здравственог особља, нарочито лекара, у заштити затвореника и притвореника од тортуре и других сурових, нехуманих или понижавајућих поступања или кажњавања⁸ као и Скуп принципа за заштиту свих лица у било ком облику притвора или затвора⁹.

1.3. Права лица лишених слободе према регулативи Савета Европе

1.3.1. Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода¹⁰ донета је 4. новембра 1950. год. у Риму, а ступила је на снагу 1953. Усвојена од стране влада држава чланица Савета Европе, представља основни акт донет под окриљем овог органа када је реч о заштити основних људских права и слобода с обзиром да на најпотпунији начин регулише заштиту истих. Ова Конвенција је заједно са пратећим Протоколима од стране наше земље ратификована 2003. год. Законом о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.¹¹

Најзначајнији сегмент Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода када је реч о правима лица лишених слободе је члан 2. којим се јемчи основно људско право-право на живот. Ради се неприкосновеном праву, које је заштићено законом, те нико не може бити намерно лишен живота, сем приликом извршења пресуде суда којом је ова казна предвиђена. По овом члану држава има не само негативну обавезу да се суздржи од одузимања живота, већ и позитивну обавезу да предузме разумне мере у циљу заштите живота.

Смрт лица лишених слободе отвара фундаментална питања која се тичу обавеза државе вези са пружањем адекватне заштите овој области. Заштита права на живот лица лишених

⁸ *Principles Medical ethics relevant to the role of health personnel, particularly physicians, in the protection of prisoners and detainees against torture and other cruel, inhuman and degrading treatment or punishment*, adopted by General Assembly UN resolution 37/194 of 18 December 1982, преузето дана 22.05.2016. <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/MedicalEthics.aspx>

⁹ *Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment*, adopted by General Assembly UN, 1988, преузето дана 10.05.2016., <http://www.un.org/documents/ga/res/43/a43r173.htm>

¹⁰ *European Convention on Human Rights, фр. la Convention europeenne des Droits de l'Homme*, Council of Europe, Rome, 4.XI.1950, преузето дана 10.05.2016., http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

¹¹ Закон о ратификацији („Сл. лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005)

слободе представља велики изазов у сфери обавеза државе да штити људска права. Дакле, државе су дужне да осигурају предузимање адекватних мера ради спречавања насиља у пенитенцијалним установама и то како насиља које над лицима лишеним слободе врше службена лица, особље установе или друга лица лишена слободе, тако и аутодеструктивне акте попут самоповређивања самоубиства.¹² Заштита овог фундаменталног права остварује се унапређењем положаја лица лишених слободе и пружањем заштите у складу са међународним стандардима о људским правима са једне стране, као и са развијањем одговарајућих општих и специфичних механизма и мера превенције насиља у контексту лишења слободе. Истраживања показују да до насиља између лица лишених слободе долази релативно често. Побуне изазивају велику пажњу, док је јавност генерално незаинтересована за уобичајене туче, телесно повређивање и убиства међу лицима лишеним слободе. Међутим, овакво насиље се сматра „неизбежним“, а имајући у виду карактер ових установа и лица која у њима бораве. Број особа лишених слободе, посебно затвореника, који умире током лишења слободе широм света, посебно код самоубиства је у сталном прогресу, тако да су стопе самоубиства лица лишених слободе вишеструко веће од стопе самоубиства у општој популацији. Фактори који повећавају ризик од самоубиства у установама где се смештају притвореници и осуђена лица су страх од непознатог, губитак контроле над властитом будућношћу, изолација од ближњих, стид од околине, тешки услови у установама где бораве, свакодневно насиље са којим се суочавају. Такође, присуство душевног обољења, историја суицидалног понашања и приближавање датума појављивања пред суд код притвореника такође указују на повишени ризик од самоубиства, док су код осуђеника главни предиспонирајући фактори дугогодишња осуда и изолација од спољњег света, пренатрпаност затвора и конфликти унутар установе. Поред насиља, релативно великој смртности лица лишених слободе доприносе и болести као резултат слабе здравствене заштите, пренасељености, лоша исхрана и нехигијенски услови.

Надаље, чланом 3. се предвиђа забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања као и кажњавања. Према ставу Европског суда за људска права, мучење представља свако намерно наношење велике физичке или психичке патње од стране сваке

¹² Б. Симеуновић Патић, С. Јовановић, Заштита права на живот лица лишених слободе, *Правни живот-часопис за правну теорију и праксу* бр. 9, Удружење правника Србије, 2010., стр 139.

службене или овлашћене особе, према особи, појединцу кога држи у власти, односно особи која је лишена слободе, на краћи или дужи рок и која је подвргнута физичком или психичком насиљу. Мучењем се не сматра бол и патња која је уобичајена или је праћена легалном санкцијом.¹³ Забрана мучења има апсолутни карактер, тако да државе не могу ограничити дејство овог члана нити могу ставити резерве на његову примену. Према пракси суда, нечовечно поступање или кажњавање је усмерено на изазивање јаких физичких и психичких патњи, а понижавајуће поступање или кажњавање представља злостављање усмерено на изазивање страха, патње и подређености, а која поступања могу да понизе или унизе жртву и слома њену моралну отпорност.

Такође, од значаја за заштиту права лица лишених слободе је и члан 5. којим се гарантује право на слободу и сигурност. Овим чланом предвиђени су разлози за лишење слободе које мора бити спроведено у складу са законом предвиђеним поступком.

Разлози за лишење слободе предвиђени су у шест тачака, а ради се о следећем. Најпре, лишење слободе мора да буде законито и на основу пресуде надлежног суда, затим до законитог хапшења или лишења слободе може доћи због неизвршења законите судксе одлуке или ради обезбеђења испуњења неке обавезе предвиђене законом. Када је реч о малолетним лицима, до лишења слободе може доћи на основу законите одлуке у сврху васпитног надзора или ради привођења надлежном органу. Надаље, до законитог лишења слободе може доћи у циљу превенције ширења заразних болести, затим када је реч о лишењу слободе душевно поремећених лица, алкохоличара, уживаоца дрога и скитница.

Ограничење овог права предвиђено је и у случају законитог хапшења или лишења слободе лица у циљу спречавања његовог уласка у земљу или против лица у поступку екстрадиције или депортације.

Конвенцијом је у ставу 2. истог члана предвиђено да свако ко је ухапшен мора одмах и на језику који разуме да буде обавештен о свакој оптужби против њега. Обавештење мора бити садржински такво да пружи појединцу објашњења о правном и чињеничном основу за његово притварање, при чему мора бити формулисано свакодневним језиком и разумљиво за неко лице, али не мора да има неку посебну форму.¹⁴ Практично, објашњење мора бити дато без одлагања, а према пракси суда то значи да је објашњење дато у

¹³ В. Гроздановић., А. Шелих, *Жене и казна затвора*, Правни факултет Свеучилишта у Ријеци, Ријека, 2001., стр. 57.

¹⁴ М. Пауновић, Б. Кривокапић, И. Крстић, *Основи међународних људских права*, Београд, 2007., 191 стр.

интервалу од неколико сати по хапшењу. Изузетно, уколико је у питању нека специфична ситуација, као што је нпр. проблем са обезбеђивањем преводиоца, овај интервал може да буде и дужи. Иако право на адвоката у овој фази поступка није изричито поменуто одредбама конвенције, оно је пракси Европског суда за заштиту људских права и основних слобода признато. Дакле, с обзиром на праксу Европског суда свако притворено лице мора одмах по притварању бити обавештено о праву на помоћ адвоката по сопственом избору, као и о праву да се не изјашњава док му се ова помоћ не обезбеди.

Ставом 3. члана 5. наведене Конвенције предвиђено је да свако ко је ухапшен или лишен слободe мора без одлагања бити изведен пред суд чиме се манифестује промптност и хитност у поступању са лицима лишеним слободe. Такође се прокламује и право на суђење у разумном року. Према пракси Европског суда, извођење појединца пред судију „без одлагања“ би подразумевао временски интервал од једног до два дана, при чему протек дужег временског периода значи кршење овог права. Уколико је ухапшено лице странац, сходно чл. 36. Бечке конвенције о конзуларним односима, оно мора без одлагања бити обавештено о праву на комуникацију са амбасадом или конзулатом своје земље.

Ставом 4. члана 5. Конвенције предвиђено је да свако ко је лишен слободe има право да покрене поступак у коме ће суд хитно испитати законитост лишења слободe, при чему ће суд наложити пуштање на слободу уколико је хапшење незаконито. У случају лишења слободe лица душевно поремећених лица, мора се омогућити покретање поступка како би се утврдило да ли је притвор неопходан уколико је дошло до побољшања душевног здраља лица.

И на крају, ставом 5 овог члана предвиђено је да свако има утуживо право на накнаду у случају незаконитог лишења слободe.

Од значаја за права лица лишених слободe су и остали чланови, посебно члан 8. којим се јемчи право на приватност, затим члан 9. којим се јемчи слобода мисли, савести и вероисповести и члан 14. којим се забрањује сваки облик дискриминације.

У даљем тексту биће приказана шаренолика пракса Европског суда за људска права у Стразбуру у вези наведених чланова Конвенције, а који представљају делове исте од превалентног значаја за права лица лишених слободe.

1.3.2. Практика Европског суда за људска права

Пресуде Европског суда за људска права имају велики утицај у области стварања и примене права у државама уговорницама, тако да тумачења која су садржана у тим пресудама имају несумњиво велику улогу у процесу унапређења нормативне делатности и изграђивања минималних правних стандарда. Утолико више, многе државе чланице Савета Европе као регионалне организације су извршиле темељну реформу свог законодавства како би га усагласиле са тумачењима Европског суда, на који начин стразбуршка јуриспруденција остварује свој превентивни утицај. Дакле, стандарди обезбеђени одредбама ове Конвенције и сама пракса Европског суда се могу примењивати широм Европе, али домаћи субјекти одлучивања су ти који морају обезбедити остваривање тих права у националном правном поретку и пракси.

1.3.2.1. Заштита права на живот лица лишених слободе

Као што је то напред поменуто, чланом 2. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода јемчи се право на живот. Ради се неприкосновеном праву, које је заштићено законом, те нико не може бити намерно лишен живота, сем приликом извршења пресуде суда којом је ова казна предвиђена. По овом члану држава има не само негативну обавезу да се суздржи од одузимања живота, већ и позитивну обавезу да предузме разумне мере у циљу заштите живота.

Оно што је битно истаћи да право на живот, посебно када су у питању права лица лишених слободе, се не може се посматрати изоловано, већ га је нужно довести у вези првенствено са забраном мучења, као и са обавезом државе да пажљиво испита све случајеве смрти лица лишених слободе. Неопходно је установити систем превентивних мера за сузбијање узрока који доводе до ужожавања живота лица лишених слободе у циљу остваривања права на живот.

Наиме, када је реч о насиљу међу лицима лишеним слободе, здравствене службе у установима где бораве лица лишена слободе могу у великој мери да допринесу смањивању ове појаве путем систематског евидентирања повреда и информисања надлежних органа. Здравствена служба може састављати и периодичне статистичке прегледе о евидентираним повредама које би упућивала управи установе, Министарству правде или другим субјектима. Значајно место би требало да заузму планови који се тичу смањивања пренасељености у установама, јер прекомеран број лица лишених слободе у

установи онемогућава развијање адекватних односа између затвореника и особља, а што доприноси ризику насиља између затвореника.

Када је реч о смањивању стопе суицида, сврха превентивних мера је да се идентификују особе које се налазе у повишеном ризику, ситуације које повећавају ризик и начини делотворне интервенције. Ради остваривања предуслова за ефикасну превенцију, истраживачи су се ангажовали на идентификовању бројних фактора ризика, укључујући социо-културне факторе, психички статус, биолошке и генетске факторе и социјални стрес. Први корак је диференцирање лица у притвору од лица која су на издржавању казне затвора, јер су различити фактори ризика који погађају ове две категорије лица лишених слободе. Пошто здравствено особље није у могућности да успешно спречава самоубиства у пенитенцијалним установама, препоручује се обука службе обезбеђења јер су они с обзиром на њихово стално присуство у прилици да први примете знаке суицидности код лица лишених слободе. Лица у ризику би требало да буду под посебним програмом посматрања онолико дуго колико је то потребно, а никако не би требало да им буду доступна средства којима би могли извршити самоубиство. Дакле, неопходан је проактиван приступ за спречавање самоубиства у установама, а који подразумева унапређење адекватног надзора над лицима лишеним слободе и превентивне процедуре приликом њиховог пријема у установу, а тако и побољшање укупних животних услова и здравствене заштите ових лица.

Судска пракса Европског суда за људска права је показала да позитивна обавеза државе по овом члану постоји у случају када претња долази од стране трећег лица, нпр. од треће затвореника или од самих лица лишених слободе. Када дође до смртог исхода током лишења слободе, на надлежним органима је да дају задовољавајуће и убедљиво објашњење за смрт, јер уколико такво објашњење изостане, постоји повреда члана 2. Конвенције. Европски суд је у својој пракси нагласио да је обавеза надлежних органа да објасне какво је било поступање према појединцу посебно стрикта када тај појединац умре. Дакле, у случају наступања смрти у затвору, или у другим условима лишења слободе, терет доказивања је на надлежним органима који треба да дају убедљиво објашњење за смртни исход и тако искључе сопствену одговорност за повреду права на живот. У случају *Salman v. Turkey*¹⁵, господин Салман је за мање од 24 часова по хапшењу

¹⁵ Case of *Salman v. Turkey*, Application No. 21986/93, Judgment of 26. November 1997., ECHR

и одвођењу у полицијску станицу био мртав. Лекари су установили да је смрт последица срчаног удара, а да су повреде на грудима последица реанимације. Наиме, у конкретном случају господин Салман је био подвргнут мучењу, а што је довело до застоја срца и смрти, те је суд установио повреду члана 2. Наведеном пресудом и то параграфом 99., суд установљава правило о терету доказивања те налази да „терет доказивања лежи на властима, да пруже задовољавајуће и уверљиво образложење“. Слично овоме, параграфом 70. пресуде у случају *Velikova v. Bulgaria*¹⁶, суд налази да су „лица лишена слободе у осетљивом положају, те да су власти дужне да их штите. Из овога произилази да када је неко одведен у полицијски притвор у добром здрављу, а отуда је отпуштен са повредама, држава је у обавези да пружи уверљиво објашњење како је до тих повреда дошло“. Ово правило проширено је и у домену примене члана 3. Конвенције, о чему нешто касније.

Са друге стране, уколико лице лишено слободе изврши самоубиство, члан 2. биће прекршен само уколико се утврди да су надлежни органи знали или су могли знати да код тог лица постоји реалан ризик од самоубиства, јер уколико су предузети разумни кораци да се заштити лице у ризику, или уколико није било индикација да је лице лишено слободе у ризику од самоубиства, неће постојати повреда члана 2. Европске конвенције о људским правима. Тако је нпр. Европски суд је у случају *Renolde v. France*¹⁷ закључио да постоји повреда члана 2. Европске конвенције. Наиме, господин Ренолде је извршио самоубиство док се налазио у притвору, тачније у казненој ћелији где је упутила дисциплинска комисија због напада на чувара. Исти је већ пар пута покушавао да изврши самоубиство због психичких сметњи са којима се суочавао, на шта се није обратила пажња у смислу контролисања редовног узимања антипсихотика и упућивања господина Ренолда у психијатријску установу. Дакле, без обзира што је постојала потенцијална опасност да понови покушај самоубиства, дисциплинска комисија га шаље у казнену ћелију, не водећи рачуна о његовом психичком стању. Суд је закључио да непостојање надзора над његовом дневном терапијом одиграло кључну улогу у његовој смрти. Такође, у овом случају суд је једногласно закључио да постоји и повреда члана 3. Европске конвенције. Наиме, господин Ренолде је кажњен максималном дисциплинском казном, која је подразумевала забрану свих посета и свих контаката са осталим затвореницима, при чему његово

¹⁶ Case of *Velikova v. Bulgaria*, Application No. 41488/98, Judgment of 18 May 2000., ECHR

¹⁷ Case of *Renolde v. France*, Application No. 5608/05, Judgment of 16 October 2008., ECHR

психичко стање није уопште било узето у обзир. Суд је у својој пракси установио да пропуст да се обезбеди адекватан психијатријски третман притвореницима који пате од душевних болести и неодговарајући медицински третман особа којима је потребна психијатријска помоћ представљају кршење одредаба члана 3.

Позитивна обавеза државе која проистиче из права на живот не оправдава екстремне и непримерене мере контроле које би требало да спрече појединца да науди себи. У случају *Keenan v. United Kingdom*¹⁸, суд је установио принцип пропорционалности према коме мере које интерферирају са правом на поштовање приватног живота, личну аутономију и физички интегритет, морају бити нужне ради постизања легитимног циља заштите живота лица лишеног слободе и морају бити прилагођене конкретним околностима случаја. Бланкетне мере које подразумевају нпр. уклањање одевних предмета за велике групе затвореника могу допринети несразмерној повреди права на поштовање приватности из члана 8. Европске конвенције, а које се не могу оправдати као нужне мере заштите појединачног затвореника од ризика самоубиства или самоповређивања.

Са заштитом права на живот могу се довести у везу и стални проблеми са здравственим условима у затвору или притвору и неадекватном медицинском третману, посебно у условима пренасељености и другим неадекватним затворским условима када се појављује и висока стопа болести, па тако и смртности.

У случају *Edwards v. United Kingdom*¹⁹ утврђен је пропуст државе да правилно процени опасност притвореника, оболелог због шизофреније, који је притом и раније нападао лице са којим је делио ћелију, са историјом насилничког понашања. Лице са којим је делио ћелију је претукао на смрт, при чему се пропуст у овом случају тицао и непоправљеног тастера за позив у помоћ, аико је раније било утврђено стање квара. Дакле, у овом случају се повреда права на живот преплиће се неадекватном проценом и неадекватном здравственом заштитом притвореника који самим тим представља непосредну опасност по остале притворенике, те пропустом државе да заштити лице лишено слободе од напада другог лица.

¹⁸ Case of Keenan v. United Kingdom, Application No. 27229/95, Judgment of 3 April 2001., ECHR

¹⁹ Case of Paul and Audrey Edwards v. United Kingdom, Application No. 46477/99,, Judgment of 14 March 2002., ECHR

И у случају *McGlinchy v. United Kingdom*²⁰, суд је нашао одговорност државе за повреду права на живот због „непраћења здравственог стања затворенице током викенда“, а што је за последицу имало смрт. Овоме је претходила и неадекватна медицинска нега и небрига јер је наступила дехидратација и губитак тежине затворенице, иначе зависнице од хероина, што је оцењено као мучење по члану 3. Конвенције.

Паралелно са материјалним аспектом права на живот, егзистира и процесни аспект права на живот. То у пракси Суда значи да постоји обавеза државе да истражи сваки случај лишења живота неког лица, при чему истрага мора да буде независна, непристрасна и промтна. Чин лишавања слободе, права лица лишених слободе, право из члану 2. Конвенције нарочито везано за процесни аспект права на живот, се међусобно преплићу у случају *Ramsahai and others v. The Netherlands*²¹, у ком смислу је ова пресуда илустративна везано за тему самог рада. Наиме, у конкретном случају дошло је до смрти лица лишеног слободе од стране полицајца приликом хапшења. Суд констатује повреду процесног аспекта члана 3. с обзиром на чињеницу да су истрагу спроводили полицајци-колеге лица које је извршило убиство, у ком смислу се истрага није могла сматрати независном и непристрасном.

И на крају, питање смртне казне је у пракси Европског суда је доста дискутабилно. Међутим, сами протоколи донети уз Конвенцију забрањују смртну казну осуђених лица, најпре у миру према Шестом протоколу, а затим Четрнаести протокол који предвиђа потпуну забрану смртне казне. Према слову те одредбе, нико се не сме осудити на казну лишења слободе, нити се сме погубити. Занимљив је случај *Ocalan v. Turkey*²², када се подносилац представке жалио да би извршење смртне казне на коју је био осуђен престављало кршење члана 2. и члана 3. Конвенције. Суд је донео одлуку тако да нема повреде наведених чланова уз образложење да се у пракси члан 2. мора схватити тако да допушта смртну казну, без обзира на свеопште укидање смртне казне у Европи. Већ у наредном параграфу, суд је навео податак да је у 1989. год. смртна казна била *de facto* укинута у 22 државе потписнице конвенције, што је потом довело до укидања такве казне *de iure* у чак 44 држава потписнице Конвенције и успостављању мораторијума у јединој земљи која ту казну није укинула-у Русији. У најновијој пракси суд иде даље, те је у

²⁰ Case of McGlinchy and others v. United Kingdom, Application No. 50390/99, Judgment of 29. April 2003. ECHR

²¹ Case of Ramsahai and others v. The Netherlands, Application. No. 52391/99, Judgment of 15 May 2007., ECHR

²² Case of Ocalan v. Turkey, Application No. 46221/99, Judgment of 12 May 2005., ECHR, par. 151

случају *Al-Saadoon and Mufdhi v. The United Kingdom*²³ подвргао анализи став наведен у претходној пресуди. Наиме, суд се позвао на непрекидну праксу држава да поштују мораторијум на судску праксу, те налази да постоји снажна индикација да је члан 2. измењен тако да забрањује смртну казну.

1.3.2.2. Забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања према лицима лишеним слободе

Сходно одредби из члана 3. Европске конвенције, нико не може бити подвргнут мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању. Члан 3. апсолутно забрањује мучење, нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање и као такав не предвиђа никакве изузетке и није дозвољено одступање од њега у складу са чланом 15. Европске конвенције о људским правима, чак ни у доба рата или друге опасности која прети опстанку нације.

Када је реч о лишавању слободе, исто само по себи представља операцију *in vivo*, која упркос постојању формалних гаранција, у изразито дискреционим и арбитрарним системима подразумева подвргавање поступцима забрањеним чланом 3. Конвенције.²⁴ Сама супротстављеност између стварног и нормативног, значи улазак и неизвесно дуго задржавање ових лица у зони непостојања права, неретко и са тешким последицама.

Надаље, повреда овог члана када се ради о лицима лишеним слободе може да се манифестује на различите начине, и то кроз као физичко или психичко злостављање лица лишених слободе од стране државних власти и генерално формалног система за време издржавања казне затвора или притвора, потом кроз недостатак адекватне здравствене заштите и неопходних хигијенских услова, кроз пренатрпаност ћелија, затим као присилно храњење и присилну медицинску интервенцију, а што није било неопходно јер није постојала животна угроженост, или кроз неадекватну медицинску помоћ, са друге стране.

Генерално, ако је реч о злостављању, исто мора да достигне минимални степен суровости да би се подвело под одредбе члана 3. Процена тог минималног степена је релативна, те зависи од од свих околности случаја, као што су трајање поступка, његове

²³ Case of Al-Saadoon and Mufdhi v. The United Kingdom, Application No. 61498/08, Judgment of 02.03. 2010., ECHR

²⁴ В. Вековић., Заштита од мучења лица лишених слободе-У праву и пракси Европске конвенције о људским правима, *Правни живот : часопис за правну теорију и праксу-право и универзалне вредности бр. 9*, Удружење правника Србије, Београд, 2005 год., стр. 983

физичке и психичке последице и у неким случајевима и од пола, животног доба и здравственог стања жртве.

Према ставу суда, држава мора да обезбеди да се лице лишено слободе налази у условима у којима се поштује његово људско достојанство, да га начин и метод извршења мере не излажу страху или трпљењу чији ниво прелази неизбежни ниво патње својствене притвору и да имајући у виду практичне захтеве затварања, његово здравље и добробит буду адекватно осигурани, између осталог и тиме што ће му се пружити неопходна медицинска помоћ.²⁵

Физичка сила која се употребљава приликом лишења слободе, уколико није апсолутно неопходна због понашања лица, вређа људско достојанство и као таква представља кршење права дефинисаног чланом 3. Европске конвенције. Суд полази од става да је нпр. у случају пружања отпора приликом хапшења, покушаја бекства, односно напада на службено лице или другог затвореника, употреба силе од стране припадника полиције, или затворског особља неизбежна, али да њена форма и интензитет морају бити сразмерни природи и озбиљности отпора или претње. Дакле, може се употребити само сила која је нужна. У случају *Ribitsch v. Austria*²⁶, суд је изнео став да се мора недвосмислено утврдити да су повреде нанете на начин како то тврди подносилац представке, тј. да су последица физичке силе, примењене током хапшења или боравка у затвору, при чему су медицински докази од превалентног значаја. У наведеном случају, суд је физичко насиље којим је подносилац представке био изложен подвео под нечовечно и понижавајуће поступање.

Са друге стране, у случају *Askoy v. Turkey*²⁷, суд закључује да је поступање према подносиоцу представке представљало мучење. У овој пресуди суд износи начело да уколико је појединац био доброг здравственог стања приликом стављања у полицијски притвор, а у време пуштања се утврди да је повређен, држава је дужна да пружи уверљиво објашњење узрока повреде, а ако се то пропусти отвара се питање повреде члана 3. У конкретном случају поступајућа Комисија је утврдила да је подносилац представке био подвргнут тзв. „палестинском вешању“, тј. да је скинут наг са рукама везаним иза леђа и обешен за њих. Суд је оценио да је овакво поступање било намерно, јер да би се овакав

²⁵ Case of Kudla v. Poland, Application No. 30210/96, Judgment of 26 October 2000., par. 94, ECHR

²⁶ Case of Ribitsch v. Austria, Application No. 18896/91), Judgment of 4 December 1995., ECHR

²⁷ Case of Askoy v. Turkey, Application No. 21987/93, Judgment of 18 December 1996., ECHR

вид поступања извео неопходна је припрема и извештај напор у циљу изнуђивања признања или добијања информација од подносиоца преставке. Медицински налази су потврдили интензивни бол који је апликант трпео, који је довео и до „парализе обе руке којеа је трајала извесно време“. Овакво поступање је било тако озбиљне и окупне природе да се може описати као мучење, што представља групо кршење права подносиоца преставке.

У својој пракси суд је под понижавајуће поступање и самим тим повреду члана 3. подвео поступање-услове боравка у притвору који су се огледали у пренатрпаности ћелија, када је у једној ћелији од 17 квадратних метара боравило чак 24 притвореника, лошим хигијенским условима, услед чега је долазило до обољевања од разних гљивичних и кожних болести, телевизор и радио се нису гасили, што је ометало одмор и нормалан сан. Све ово, скопчано са дугим временским периодом боравка у притвору, несумњиво је према ставу суда представљало понижавајуће поступање. У конкретном случају суд је констатовао да нема назнаке да је постојала позитивна намера да се подносилац преставке понизи или омаловажи, али да иако ово питање постојања намере треба размотрити, само одсуство намере не може да искључи повреду члана 3. ако су други услови постојали. Дакле, из овога произилази стандард да није значајна намера особе која чни одређено дело већ природа чина и њен ефекат на особу која је подвргнута третману.²⁸

Упућивање у самицу је према мишљењу суда непожељно, посебно када се ради о лицима у притвору и може се применити само изузетно и у што краћем трајању. Приликом утврђивања да ли је у конкретном случају примена ове мере представљала нечовечно или понижавајуће поступање, морају се узети у обзир све околности, укључујући разлоге њене примене (дисциплинске сврхе, због опасног или насилничког понашања итд.), потом трајање ове мере, циљеве који се желе њоме постићи, услове у самици, строгост примењеног режима, тежину извршеног кривичног дела, могуће последице на лице у питању итд. ЦПТ је у погледу могућих дугорочних ефеката изолације апликанта подвукао да затвореник не може бити упућен у самицу на неограничено време, чак ни у случајевима када ова мера подразумева само релативну изолацију.

У једном од својих извештаја Европска Комисија за људска права је закључила да специјални услови у затворском одељењу високе безбедности, који су између осталог

²⁸ Case of Kalashnikov v. Russia , Application No. 47095/99, Judgment of 15 July 2002., ECHR

подразумевали изолацију, непостојање природног осветљења, непрекидан видео надзор, недоступност медија и немогућност физичке рекреације не представљају нечовечно или понижавајуће поступање, јер њихову примену оправдају разлози безбедности и чињеница да су подносиоци представке у конкретном случају сматрани опасним, агресивним и склоним бекству.²⁹ Са друге стране када је у питању степен изолације, потпуна физичка и друштвена изолација представља нечовечно поступање које се не може оправдати никаквим безбедносним разлозима. Дакле, комплетна изолација чула заједно са комплетном друштвеном изолацијом може да уништи личност и представља врсту нечовечног поступања, која се не може оправдати безбедносним нити било којим другим разлозима. Генерално, упућивање лица лишених слободе у самицу је у многим државама чланицама Савета Европе укинута, тако да тамо где се још увек практикује, предмет је дефинисане политике у циљу смањења било каквих злоупотреба.

Везано за хигијенске услове боравка у затворима, суд је у својој пракси углавном установљавао повреду члана 3. уколико ћелије нису снабдевене дневном светлошћу, потом уколико су грејање и вентилација лоши, или уколико су лица лишена слободе повремено остајала без воде или струје као и уколико нису испуњени неопходни услови у вези са постељином и одећом затвореника или је исхрана била неадекватна. У погледу пренасељености у ћелијама где се смештају притвореници или затвореници суд се позива на ЦПТ стандард по којем би на свако лице лишено слободе у ћелији требало да дође приближно 7 м² простора.

У случају *Ilasku and others v. Moldavy and Russia*³⁰ суд је закључио да постоји повреда члана 3. Европске конвенције, јер је поступање јавних власти представљало мучење, поступање супротно овом члану. Наиме, политичар који је био осуђен на смртну казну је у ишчекивању извршења ове казне био ускраћен за контакт са спољним светом, а хигијенски услови у његовој ћелији су били јако лоши, те се услед и неадекватне здравствене заштите његово стање знатно погоршало. Истом није била дата могућност редовних посета од стране адвоката и чланова породице, ћелија у којој је боравио је била хладна, кажњаван је ускраћивањем хране и није био у могућности да се редовно тушира.

²⁹ *Decision and Reports of the European Commission of Human Rights 34*, Council of Europe, Report of 16. December 1982, page 52-57

³⁰ Case of *Ilasku and others v. Moldavy and Russian*, Application No. 48787/99, Judgment of 8 July 2004., ECHR

Када је реч о пружању медицинских услуга лицима лишеним слободe, суд поставља правило да здравље и добробит лица лишеног слободe морају на одговарајући начин да буду обезбеђени, уз обезбеђивање адекватне медицинске помоћи. Комисија је у једном од случајева једногласно закључила да је постојала повреда члана 3. Конвенције када подносилац представке није могао да добије благовремену медицинску помоћ. Наиме, подносилац представке се писменим захтевом обратио суду не би ли добио потребну медицинску помоћ. Након два дана посетила га је медицинска сестра, да би још четири наредна дана чекао на преглед код лекара.

Надаље, суд се у својој пракси бавио и питањем принудне исхране лица лишеног слободe, углавном из разлога када лице штрајкује глађу. У материји принудне исхране затвореника нема одговарајућег преседана којим би се суд могао руководити приликом пресуђења, али је несумњиво да када принудна исхрана лица лишеног слободe није медицински индикована, иста представља повреду Конвенције. Када је реч о принудној медицинској интервенцији, да би јој се могло приступити, мора да буде испуњен један основни услов. Наиме, она мора бити таква да јој основу пружа ваљана медицинска документација, коју је својим налазом утврдио стручњак. Када јој се у тој мери прибегне, иста не сме да прекорачи праг округлости, јер медицинска интервенција, чак и кад је стручно индикована, може доћи под удар чана 3. Конвенције због начина на који је изведена.

Суд примећује да ниједна држава потписница конвенције није одредила горњу старосну границу након које неко лице не може бити притворено или затворено. У једном од случајева, суд закључује да поступање према апликанту није досегло праг тежине потешан да би се утврдила повреда члана 3. с обзиром на његово опште здравствено стање и услове под којима је заточен. Његово здравствено стање је описано као добро. Наиме, радило се о апликанту старом 90 година који је тврдио да је држање човека његових година у затвору супротно члану 3. и да услови заточења у затвору у којем је био смештен нису компатибилни са његовом дубоком старосћу и здравственим стањем. У случају *Toteva v. Bulgaria*³¹ апликанткиња је задобила телесне повреде од службених лица док се налазила у притвору, а као посебно отежавајућу околност, суд је узео околност да се радило о жени старој 67 година. Дакле, године живота лица лишених слободe могу бити

³¹ Case of *Toteva v. Bulgaria*, Application No. 42027/98, Judgment of 19 May 2014.

отежавајућа околност, с обзиром да се ради о посебној категорији лица, али не и од битног утицаја приликом утврђивања да ли постоји повреда супротно члану 3. Конвенције.

1.3.2.3. Право на слободу и сигурност

Ово је сигурно једно од најосетљивијих права предвиђених Конвенцијом, јер се јавна власт уплиће у слободу појединца у погледу његовог слободног кретања, изриче му разна ограничења, односно забране, а врло често таква уплитања повезана су и с још неким конвенцијским правима, нпр., право на дом и другим правима.³²

Циљ члана 5. Конвенције је спречавање арбитрарног лишавања слободе, односно пружање заштите од произвољног, незаконитог или неоправданог лишења слободе, тако што се даје минимум јемства против злоупотребе моћи над особама лишеним слободе. Губитак слободе ставља особу у изразито рањив положај, те с обзиром на то лишавање слободе мора бити објективно оправдано, јер се на други начин није могао постићи легитиман циљ. Лишавање слободе се мора свести на минимално трајање, мора бити образложено и о њему мора одлучивати законом установљен суд.

Због значаја и дубоких импликација које лишавање слободе носи са собом, појединац се не може одрећи својих права из члана 5. Европске Конвенције о људским правима. Сходно одредбама Конвенције и пракси суда свако лишење слободе мора бити законито, затим мора бити спроведено у законом прописаном поступку, не сме бити произвољно и мора потпадати под једну од категорија предвиђених чланом 5. став 1. Конвенције. Суд је јасно истакао да је услов везан за законитост од највећег значаја. До повреде члана 5. аутоматски долази ако је лишење слободе било незаконито по домаћем праву, чак и ако се на други начин може доказати постојање довољног основа за њега. Дакле, да би неко лице било лишено слободе, мора да постоји конкретан правни основ за такав чин. У супротном, поготово у случају непостојања јасних правних прописа који уређују положај лица у притвору, с могућом последицом да лице буде лишено слободе у неограниченом трајању без одлуке суда, је у супротности са начелима правне сигурности и заштите од

³² The AIRE centar, *Право на слободу и сигурност личност- члан 5 Европске конвенције о људским правима,- приручник о судској пракси Европског суда за људска права*, Београд, 2008., стр. 5.

произвољног поступања, како је то суд установио у случају *Lecius v. Lithuania*.³³ Када је реч о произвољности лишења слободе, суд је развио концепт по коме се лишење може сматрати произвољним чак и када је законито. Лишење слободе је произвољно уколико постоји елемент лоше воље од стране државе, уколико не постоји стварна повезаност између сврхе ограничења дозвољених чланом 5. став. 1. Конвенције и налога за лишење слободе, кад лишење слободе није сразмерно сврси због које је извршено и када налог за лишење није заснован на конкретним разлозима или није временски ограничен. Наиме, управо је сврха права из члана 5. став 1. да обезбеди да нико не може бити производно лишен слободе. Дакле, нико не може бити лишен слободе осим у таксативно предвиђеним случајевима, који су регулисани овим чланом, и у складу са законом прописаним поступком.

У својој пракси суд захтева евидентирање сваког лишења слободе путем одређеног писаног трага. Тако нпр. у случају *Anguelova v. Bulgaria*³⁴, суд закључује да непостојање писаног налога и исправног записника о притвору г. Забцхеков-а у својству апликанта је довољно да Суд закључи да је вишесатни притвор представљао повреду домаћег права и био противан захтевима садржаним у члану 5. Конвенције, везано за исправно евидентирање лишавања слободе. Поред тога, свако ко је ухапшен мора одмах и на језику који разуме да буде обавештен о разлозима за његово хапшење и о свакој оптужби против њега, а што се јемчи одредбом из члана 5. став 2. Конвенције. Обавеза давања информација без одлагања у вези разлога хапшења примењује се на све основе лишавања слободе по члану 5. став 1., а не само у вези лица лишених слободе због кривичних дела.

Члан 5. став 2 пружа елементарну заштиту тако да свако лице лишено слободе може предузети кораке у вези законитости свог притвора што је пре могуће. У предмету *Van Der Leer v. Netherlands*³⁵, подносиатељка представке је предходно била добровољни пацијент психијатријске болнице. Потом је присилно задржана, али није обавештена о тој чињеници. Случајно је то открила 10 дана након доношења такве одлуке, када је стављена у изолацију. Суд је сматрао да је имала право да буде обавештена о разлозима присилног смештаја, наводећи да реч “хапшење” треба тумачити аутономно ради заштите од самовољног лишавања слободе. Када је реч о информацијама у вези са лишењем слободе,

³³ Case of *Lecius v. Lithuania*, Application No. 345789/97 Judgment of 31. July 2000., ECHR

³⁴ Case of *Anguelova v. Bulgaria*, Application no. 38361/97, Judgment of 13. June 2002., ECHR

³⁵ Case of *Van der Leer v. Netherlands*, Application. No. 11509/85, Judgment of 21 February 1990., ECHR

није неопходно да се информације дају на матерњем језику ухапшеног лица, али морају бити дате на начин који обезбеђује да лице разуме разлоге лишавања слободе како би их могао оспоравати. Поред тога што објашњење мора бити формулисано свакодневним језиком и разумљиво за конкретно лице, исто мора бити дато без одлагања, при чему према пракси Европског суда за људска права, објашњење је дато без одлагања уколико је дато неколико сати по хапшењу.³⁶

Када је немогуће обавестити лице јер оно пружа отпор, може бити оправдано сачекати док се лице не смири довољно да би било у стању да прихвати информацију. Овај интервал може бити и дужи када је у питању и нека друга специфична ситуација, као што је проблем са превођењем. И на крају, свако притворено лице мора бити одмах по хапшењу обавештено о праву на помоћ адвоката и о праву да се не изјашњава док ову помоћ не обезбеди, при чему уколико лице није у могућности да себи обезбеди адвоката, она ће му бити додељена. Иако право на адвоката у овој фази није изричито поменуто, оно је признато самом праксом Европског суда за људска права.³⁷

Надаље, према одредби из става 3. члана 5. свако ко је ухапшен или лишен слободе мора без одлагања да буде изведен пред судију и има право да му се суди у разумном року. Генерално говорећи, а узимајући у обзир праксу Европског суда у Стразбуру, извођење лица лишеног слободе пред судију „без одлагања“ значи извођење у року до једног до два дана. Циљ ове одредбе је да обезбеди да лице не буде задржано у притвору дуже него што је разумно. Као што је то Суд указао, циљ члана 5. став 3. је да захтева привремено пуштање окривљеног лица када његов притвор престане да буде разуман.

Када је реч о притвору пре суђења, суд у својој пракси усваја став да лице не може бити држано у притвору све време пре суђења без повремених испитивања разлога његовог притварања, дакле питање притвора се мора стално преиспитивати. У том смислу, морају бити испитане све чињенице које иду у прилог или оспоравају постојање стварног захтева јавног интереса, којим би се оправдало одступање од принципа поштовања личне слободе, уз обавезно поштовање начела претпоставке невиности.³⁸ Иначе, критеријуми који се узимају у обзир приликом оцењивања да ли је дужина притвора била разумна или не су

³⁶ Case of *Dicme v. Turkey*, Application No. 20869/92, Judgment of 11 July 2000., ECHR

³⁷ Case of *Margaret Murray v. United Kingdom*, Application No. 14310/88, Judgment of 28 October 1994., ECHR

³⁸ Case of *Letellier vr. France*, Application No. 12369/86, Judgment of 26. June 1991., ECHR

сложеност предмета, понашање оптуженог, ефикасност националних власти и евентуално присуство иностраног елемента у вези са новодно почињеним кривичним делом.

Надаље, према члану 5. став 4., ако је лице лишено слободе, исто има право да покрене поступка у коме ће суд хитно испитати законитост лишења слободе и наложиће пуштање на слободу ако је лишење слободе било незаконито. Члан 5. став 4. Конвенције представља кључно јемство против произвољности лишења слободе, обезбеђујући лицима лишеним слободе судско преиспитивање законитости лишења слободе и у време првобитног лишења слободе и, повремено након тога, онда када се појаве нова питања у погледу његове законитости. Иначе, право оспоравања законитости притвора по члану 5. став 4. је право одвојено од оног садржаног у члану 5 став 3. Расправе по члану 5. став 4. покреће притвореник, док расправе по члану 5 став 3 аутоматски обезбеђује држава.

И на крају, свако ко је био ухапшен или лишен слободе супротно одредбама члана 5. има утуживо право на накнаду, а што се јемчи ставом 5. овог члана. Новчана накнада мора да одражава озбиљност кршења правних прописа како је то суд закључио у својој пракси.

1.3.2.4. Заштита права на приватност лица лишених слободе

У скоро свим међународним инструментима, заштита права на приватност се регулише у истом члану и односи се на строго приватну сферу живота-право на поштовање приватног и породичног живота, неповредивости дома и преписке, као и части и угледа појединца. Европски суд за људска права је појму приватног живота придао широко тумачење. Наиме, из обимне судске праксе се не може извести дефиниција тог појма, те пре би се рекло да је читавом низу различитих интереса пружена судска заштита.

Када је реч о правима лица лишених слободе у вези са поштовањем приватног живота, најчешће се у пракси Европског суда покреће питање права на заштиту преписке која у суштини обухвата и право на комуникацију. Наиме, Конвенција сваком јемчи несметан саобраћај са другим особама, из чега проистиче како забрана ометања слободног протока података у личном саобраћају, тако и надзор над тим подацима, који се може спроводити на различите начине, типа путем прислушкивања и читањем туђе преписке.

Реч преписка (eng. *correspondence*) превасходно се односи на комуникацију писањем. Овај израз се може односити и на телефонске разговоре, као и пренос информација путем телекомуникационих средстава (нпр. факсови, електронска пошта, средства која нису

постојала у време усвајања многих међународних инструмената). Тајност писама и других средстава општења је неповредива, те су одступања допуштена само на одређено време и само на основу одлуке суда, ако је то неопходно ради вођења кривичног поступка или одбране земље, на начин предвиђен законом. Дакле, неповредивост преписке никада не може бити ограничена без одлуке суда.³⁹

У случају *Campbell v. United Kingdom*⁴⁰, подносилац представке који се налазио у притвору се жалио на отварање писама упућених адвокату, чему је прибегавала затворска управа, на који начин се отворило питање о праву на поштовање преписке и комуникације затвореног лица са његовим правним заступником. Суд је у спорном случају нашао повреду члана 8. Конвенције. У читавом низу касније донешених пресуда, суд се држао овог основног става. Једна од ових је и пресуда донета у случају против Србије у случају Стојановић⁴¹, у којој се Суд у параграфу 72. уз остало позвао и на преседан из случаја *Campbell*.

Пресретање преписке затвореника покреће заједно питања јавне сигурности и појединачних основних права. Будући да је преписка основни начин на који затвореници који су лишени слободе опште са спољним светом, ометања могу да наносе озбиљне последице личној сфери затвореника. Када је реч о ометању овог права од стране националних власти, Конвенција упућује на начело законитости, те исто мора бити предвиђено домаћом регулативом. То даље значи да суд мора да размотри да ли постоје законске одредбе које предвиђају ограничење овог права, и како је закон тумачен на домаћем нивоу, при чему суд утврђује критеријуме да закон који регулише ограничења мора да буде приступачан односно доступан, затим предвидљив и прецизан. Суд износи став да ако законске одредбе које регулишу ограничење права на посету затвореника нису довољно прецизне, односно нису довољно јасне и детаљне да на одговарајући начин заштите затвореника од незаконитог ометања његовог права на поштовање породичног живота, ради се о повреди члана 8. Европске конвенције.

У погледу начела законитости, од Суда је тражено да пресуђује у погледу два главна питања: природе одредаба којима су наметнуте контроле преписке, и њиховог степена

³⁹ В. Димитријевић., М. Пауновић, *Људска права*, Београд, 1997. год. стр. 288-289.

⁴⁰ Case of *Campbell v. United Kingdom*, Application No. 7819/77; 7878/77, Judgment of 1992, ECHR

⁴¹ *B. Stojanović v. Serbia*, Application No. 34424/04, Judgment of 19. May 2009., ECHR

прецизности. Повреда начела законитости установљена је у предмету *Silver i drugi*⁴², који се тичао регулисања преписке затвореника путем управних упутстава које је издао Државни секретар за Затворску службу. У конкретном случају ометање се темељило на интерном и необјављеном правилнику и циркуларним упутствима послатим управницима затвора, који су били без правне снаге, те је суд закључио да такво поступање није у складу са захтевима члана 8.

Занимљив је и случај једног брачног пара затвореника којима је власт одбила да да дозволу за вештачко оплођавање, где суд утврђује повреду члана 8. Конвенције, а као разлог наводи повреду позитивне обавезе државе да поштује приватни и породични живот. Дакле, држава је у конкретном случају одбила да да сагласност брачном пару за оно што су хтели да учине, односно није им омогућила постизање жељеног циља који је иначе правом дозвољен, те је пропуштањем да се да сагласност држава повредила своју позитивну обавезу по овом члану.⁴³ У наведеном случају, у параграфу 70., суд наводи да су границе између позитивних и негативних обавеза државе по члану 8. Конвенције такве да се не могу прецизно одредити, те се у оба случаја мора посебно водити рачуна о правичној равнотежи супротстављених интереса. Дакле, не само у овом, него и у другим случајевима, суд цени равнотежу између приватног и јавног интереса. Зато би се могло рећи да је тест пропорционалности највише начело суда када одлучује о позитивним обавезама по члану 8. Конвенције.⁴⁴ Ово тумачење суда у вези са заштитом права на поштовање приватног живота од значаја је и за лица лишена слободе, с обзиром да је у конкретном случају суд управо одлучивао о праву затвореника.

Што се тиче питања доступности и предвидљивости, подносиоци представки су се понекад жалили на немогућност разумевања или чак и непознавања правила којима је покривена ова област, и на последичну немогућност да прилагоде своје понашање на доследан начин. У поменутом предмету Силвер, Суд је нашао повреду члана 8. јер су се власти ослониле углавном на наредбе и упутства који нису били на располагању затвореницима, дакле није било доступности истих, а са друге стране нису у довољној мери упућивале на ограничења наметнута понашању затвореника, дакле нису били довољно

⁴² *Silver and others v United Kingdom*, Application no. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75, Judgment of 25 March 1983, ECHR

⁴³ *Case of Dickson v. The United Kingdom*, Application No. 44362/04, Judgment of 4 December 2007., ECHR

⁴⁴ Д. Поповић., *Европско право људских права*, Стразбур, 2012. год. стр. 309.

прецизни. Надаље, у предмету *Enea v. Italy*⁴⁵ суд је утврдио да је Италија прекршила члан 8. јер Законом о управљању затворима, на основу кога је био наметнут надзор над преписком подносиоца представке, нису били прописани ни трајање мере ни разлози који би могли да је оправдају, нити су довољно јасно били назначени опсег и начин примене дискреционих овлашћења надлежних органа, што значи да нису понудили минималан степен заштите од произвољности који захтева владавина права.

Повреда овог члана посебно долази до изражаја када се пресећу и цензуришу привилеговане преписке, у смислу молби и притужби, без законског утемељења или је пак закон непрецизан, недоступан или непредвидљив.

1.3.2.5. Слобода вероисповести лица лишених слободе по члану 9. Конвенције и забрана дискриминације по члану 14. Конвенције

Када је реч о пракси Европског суда за људска права везано за члан 9. којим се јемчи слобода мисли, савести и вероисповести постоје неколико случајева којим је установљена повреда овог члана када је реч о лицима лишеним слободе и пар случајева где се ограничење права сматрало оправданим, у првом реду везано за верска права лица лишених слободе.

Тако је суд у својој пракси установио повреду члана 9. уколико установа казнено-поправног завода није пружила могућност исхране у складу са верским схватањем подносиоца представке⁴⁶, или када је подносиоцима представке који су били осуђени на смртну казну била ускраћена могућност да буду посећени од стране свештеног лица као и право да учествују у верским обредима⁴⁷.

Са друге стране, Суд не установљава повреду члана 9. када постоји легитиман циљ који оправдава ограничења права из овог члана, попут разлога безбедности како је то констатовано у пресуди *X* против Уједињеног Краљевства⁴⁸. Наиме, подносилац представке се у конкретном случају жалио на ускраћивање права да користи верску литературу која у себи садржи детаљне описе борилачких вештина. Суд је стао на становишту да би поседовање такве књиге, без обзира на то што уз помоћ ње осуђеник

⁴⁵ Case of *Enea v. Italy*, Application No. 74912/01, Judgment of 17 September 2009, ECHR

⁴⁶ Case of *Jakóbski v. Poland*, Application No. 18429/06, Judgment of 7 December 2010., ECHR

⁴⁷ Case of *Kuznetsov v. Ukraine*, Application. No. 10877/04, Judgment of 29 April 2003., ECHR

⁴⁸ Case of *X v. United Kingdom*, Application No. 6886/75, Judgment of 1976., ECHR

исповеда своју веру, могло угрозити безбедност у казнено-поправном заводу. Из тог разлога, ускраћивање такве литературе није окарактерисано као повреда члана 9. јер интерес безбедности претеже над интересом исповедања вере на овај начин.

Слично овоме, суд оправдава ограничење овог члана уколико је то у складу са разлозима безбедности и идентификације осуђеника који носе превагу над верским уверењима у датој ситуацији.

У блиској вези са чланом 9. Конвенције је и члан 14. којим се јемчи забрана дискриминације. Тако нпр. у случају *Thlimmenos v. Greece*⁴⁹, суд се двоумио да ли треба да разматра повреду права подносиоца представке по члану 9. или по члану 14, али је преваходно стао на гледиште да треба применити члан 14. Наиме, у конкретном случају ради се о лицу, Јеховином сведоку, који је служило казну затвора зато што је одбио да врши војну службу. По изласку из затвора, подносилац представке је положио испит за књиговођу, али је надлежна стручна комисија одбила да га као таквог региструје јер није испуњавао услов неосуђиваности. Суд је стао на гледиште да је одговорна држава била дужна да узме у обзир карактер кривичног дела за које је осуђен подносилац представке, како би избегла ефекат дискриминације и повреде члана 14. Конвенције. Наиме, подносилац представке је био осуђен због својих верских уверења која му нису дозвољавала да врши војну службу. У овој пресуди Велико веће је једногласно утврдило постојање повреде члана 14. Конвенције.

1.3.3. Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања.

Европска конвенција о спречавању мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања⁵⁰ је донета 1987.год, а ступила је на снагу 1989.год. и њоме се детаљније утврђује механизам заштите лица којима је ограничена слобода кретања од јавних власти од тортуре, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, за разлику од Европске конвенције о људским правима која уопштено разматра лишавање слободе

⁴⁹ Case of *Thlimmenos v. Greece*, ECHR, Application no. 34369/97, Judgment of 6 April 2000., ECHR

⁵⁰ *European Convention for the prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, Committee of Minister of the Council of Europe, Strasburg, 1987., преузето дана 30.04.2016., <http://www.cpt.coe.int/en/documents/ecpt.htm>

појединаца. Ова Конвенција је од стране наше земље ратификована децембра 2003. год.⁵¹ Њоме је установљен Европски комитет за спречавање мучења и нечовечних и понижавајућих казни и поступака (ЦПТ) о коме ће бити речи у наставку текста.

1.3.4. Европски комитет за спречавање мучења и нечовечних и понижавајућих казни и поступака (ЦПТ)

Када је реч о овом Комитету, његова улога је јединствена и од великог значаја с обзиром да исти путем посета особама лишеним слободе испитује како се са њима поступа са циљем да се, уколико је то потребно, повећа заштита тих особа од мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Након сваке посете, Комитет саставља извештај о утврђеном чињеничном стању, при чему је чланом 11. Конвенције гарантована поверљивост информација које Комитет прикупи приликом посета. Дакле, чланови Комитета имају право да разговарају са особама лишеним слободе без присуства сведока али и са сваком особом за коју верују да поседује релевантне информације. Такође је превиђена могућност објављивања извештаја уз коментаре страна уговорница, али никакви лични подаци не смеју бити објављени без изричитог пристанка особе у питању.

Посете Комитета могу да буду периодичне и *ad hoc*. Када је реч о периодичним посетама, оне се редовно врше у свим државама потписницама Конвенције, док се *ad hoc* посете организују у државама потписницама када Комитет сматра да је то потребно у датим околностима, што представља извесни правни стандард. Посете се могу обављати у сваком месту где се налазе лица лишена слободе од стране јавних власти и обухвата и психијатријске установе, притворске јединице, центре за азиланте итд.

Једина обавеза Комитета према земљи потписници је да је обавести о намераваној посети, док су обавезе земаља потписница наведене Конвенције шире постављене и обухватају обавезу омогућавања приступа члановима Комитета територије земље потписнице и путовања по земљи без ограничења, затим неограничен приступ свим местима у којима се налазе лица лишена слободе, као и пружање осталих расположивих информација које су неопходне за рад Комитета. Основни принципи који уређују однос Комитета и страна уговорница су сарадња и поверљивост, при чему улога Комитета није

⁵¹ Закон о ратификацији Конвенције о спречавању мучења и нечовечних поступака и кажњавања, измењене и допуњене Протоколом 1 и Протоколом 2 уз Конвенцију („Службени лист СЦГ“ Међународни уговори бр. 9/2003)

да осуди државе уговорнице, већ да им помогне у спречавању злостављања лица лишених слободе.

Као резултат активности Комитета, сваке године се подносе општи извештаји Комитету министара, а који су од великог значаја за побољшање услова и третмана затвореника у затворима и пенитенцијалним установама, а свакако су и од значаја за развој европског пенитенцијарног права. На овај начин, ЦПТ Комитет функционише као вансудски механизам уз постојећи судски механизам Европског суда за заштиту љуских права и основних слобода, а који пре свега има превентивну улогу.

1.3.5. Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних и понижавајућих казни и поступака (ЦПТ стандарди)⁵²

Као што је то напред наведено након периодичних или *ad hoc* посета особама лишеним слободе од стране јавних власти на територији држава уговорнице, Европски комитет за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака (у даљем тексту ЦПТ) подноси Опште извештаје Комитету министара, а једном годишње објављује Годишњи извештај о својим активностима.

Стандарди Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака су формулисани у облику смерница које се односе на полицијски притвор, затвор, пружање здравствених услуга у затворима, стране држављане лишене слободе према законима о странцима, присилни смештај у психијатријске установе, малолетнике и жене лишене слободе, обуци особља за спровођење закона и борби против некажњивости мучитеља.

ЦПТ стандарди садржани у другом општем извештају⁵³ се тичу полицијског притвора, затвора и обуке особља за спровођење закона. Посебан значај се даје трима правима особама притвореним од стране полиције, а то су право да о свом притварању обавести треће лице по свом избору, потом право на услуге адвоката и право на медицински преглед од стране лекара по избору дате особе. Ово су три основне гаранције против

⁵² *Reports on the CPT activities - CPT/Inf/E (2002) 1 - Rev. 2010*, European Committee for the prevention of Torture and Inhuman of Degrading Treatment of Punishment, преузето дана 15.05.2016. год. <http://www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-standards.pdf>

⁵³ С. Константиновић Вилић., М. Костић, „Пенологија“, Ниш, 2006., стр. 46.

злостављања особа лишених слободe које би требало примењивати од самог почетка лишења слободe, без обзира да ли се ради о притвору, задржавању и томе слично.

Особе које се налазе у полицијском притвору морају бити обавештена о свим својим правима, укључујући и горе наведена. Према закључку ЦПТ-а, основне гаранције дате особама у полицијском притвору могу се додатно оснажити јединственим полицијским записником за сваку притворену особу, при чему је од значаја да се адвокату привореника омогући увид у такав записник.

У погледу начина на који се обавља полицијско испитивање, лица лишена слободe морају бити обавештена о идентитету особа које присуствују испитивању, затим је потребно поставити границе у погледу дужине испитивања, као и местима на којима се испитивање може обавити, а у току саслушања пожељно је правити паузе. Електронско снимање полицијских саслушања је додатна гаранција против злостављања лица која се налазе у притвору или полицијском задржавању, а од суштинског значаја је и постојање независног механизма за испитивање жалби током полицијског притвора.

Зарад очувања психофизичког здравља притвореника, истима се мора омогућити да задовољавају своје потребе у чистим и пристојним условима, а полицијске ћелије у којима бораве морају бити разумних димензија у односу на број особа које су у њима смештене.

Када је реч о одредбама које се тичу затвора, наводи се да ЦПТ посебну пажњу посвећује наводима о злостављању затвореника од стране особља, при чему је од посебног значаја за ЦПТ укупан квалитет живота у некој установи, а који квалитет зависи од активности које се нуде затвореницима и од општег стања односа између затвореника и особља.

Према затвореницима се од стране особља само изузетно може применити сила и то само да би се обуздали уколико насилно реагују. Међутим у случају примене принуде, затворенику се мора омогућити адекватан лекарски преглед, и по потреби и лечење од стране лекара. Надаље се наводи да затвореник може присилно да буде одвојен од других затвореника само из дисциплинских или безбедносних разлога, при чему се затвореник мора обавестити о разлозима због којих су против њега предузете такве мере, те да се по потреби и жали на такве мере уколико сматра да за то има основа.

Посебно се истиче значај рада, образовања и спорта, и одржавања хигијене, при чему се свим затвореницима ова права морају омогућити. Од значаја је и право затвореника на

улагање жалбе, а нарочита важност се придаје и редовним посетама затворских институцијама од стране неког независног тела које је овлашћено да саслуша жалбе затвореника, да изврши инспекцију просторија дате установе и да по потреби покрене одговарајући поступак. Другим општим извештајем се такође истиче значај едукације, при чему се под особљем подразумевају полиција и затворски службеници. Наиме, нема боље гаранције против злостављања него правилно обучено особље, јер су квалификовани службеници способни да успешно извршавају своје дужности без прибегавања злостављању. Дакле, способност за међуљудску комуникацију требало би да буде опредељујући фактор за бирање особља за спровођење закона, полицајаца и затворских службеника.

Здравствене услуге у затворима обрађене су Трећим општим извештајем ЦПТ-а. Параметри које ЦПТ разматра и уочава у вези са овим су приступ лекару, једнакост неге, пацијентов пристанак и поверљивост, превентивна здравствена заштита, хуманитарна помоћ, професионална независност и професионална стручност. Четврти и пети општи извештај се не баве конкретним правима него већ описом активности резултатима ратификације Конвенције.

Имигранти-притвореници морају да имају права која имају и друге категорије лица лишених слободе. Њиховим положајем бави се Седми општи извештај ЦПТ-а. Овакве особе, у складу са забраном мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, не смеју да се шаље у земљу где постоји поуздан основ да се верује да ће бити изложена стварном ризику од мучења или злостављања.

Приликом посета, ЦПТ је уочио да се имигранти често дужи временски период задржавају у полицијским станицама, што је недопустиво. Наиме, иако је тачно да имигранти – притвореници морају изванредан период провести у обичном полицијском притвору, услови у полицијским станицама су неодговарајући за дуже периоде лишавања слободе. Такође, није реткост ни да се смештају у затворе, иако затвор као установа није одговарајуће место где се држи особа која није нити осумњичена, нити осуђена за неко кривично дело. Изузетак је уколико се ради о насилним имигрантима-притвореницима, када је прикладно сместити их у затворске установе.

Према мишљењу ЦПТ-а, имигранти-притвореници морају бити смештени у посебне центре који су основани у ту сврху, при чему се мора водити рачуна да такав простор не

одаје утисак затворског окружења. Надзорно особље у таквим објектима мора бити пажљиво одабрано као и да има одговарајућу обуку, због могућих језичких баријера и потенцијалног ризика стварања напетости између притвореника различитих нација или етничких група.

Начин присилног смештаја у психијатријске установе лица лишених слободе којима је неопходан лекарски третман и нега садржан је у Осмом Општем извештају из 1998. године.

Према мишљењу ЦПТ-а, сви малолетници који су лишени слободе морају бити држана у поправним домовима посебно пројектованим за особе тог животног узраста, који нуди режим обликван према њиховим потребама и који запошљавају особље обучено за рад са младима. Сматра се неопходним ангажовање великог низа стручњака како би се смањила опасност дугорочне друштвене неприлагођености малолетних лица лишених слободе.⁵⁴

Женама лишеним слободе посвећен је Десети општи извештај. Пре свега се мора омогућити одвојен смештај мушкараца од жена-затвореница да би се избегло да жене буду жртве физичког и сексуалног злостављања од стране мушкараца у затворима. Надаље се наглашава значај приступа жена сврсисходним активностима на равној ноzi са мушкарцима, јер се ускраћивање женама једнаког приступа режимом прописаних активности може оквалификовати као понижавајуће поступање које погодује неговању застарелих стереотима о социјалном положају жена. Део одредаба из овог извештаја посвећен је пренаталној и постнаталној здравственој заштити жена у циљу задовољења специфичних потреба затворених трудница.

Уколико над лицима лишеним слободе, дође до тврдњи да је примењена сила у циљу изнуђивања изјаве, прекорачења овлашћења или других разлога, према ставу ЦПТ-а мора се покренути одговарајућа истрага од стране тужилаштва. Истрага мора да буде независна, темељна и свеобухватна. Да би имала резултата мора да буде спроведена брзо и без одлагања, дакле промптно, при чему шира јавност мора да има увид у ток истраге и њене резулте.

У случају тврдњи о злостављању, поред паралелног вођења кривичног поступка, може се покренути и дисциплински поступак. Наиме, у том случају треба темељно испитати

⁵⁴ 8th *General Report on the CPT activities covering the period 1 January to 31 December 1997.*, преузето дана 10.05.2016, <http://www.cpt.coe.int/en/annual/rep-08.htm>

дисциплинску одговорност службених лица на која се тврдње односе, без обзира да ли се прекршај третира као кривично дело или не. Ово је предмет разматрања Четрнаестог општег извештаја.⁵⁵

Одредбама осталих Општих извештаја говори се о питањима депортовања странаца авионом, при чему се истиче да је потпуно неприхватљиво да се према особи која се депортује примењује физичка сила, као облик притиска да депортација буде успешна, или пак кажњавање странаца због неуспеле депортације, на коју он не пристаје, затим се одређују мере заштите за нерегуларне мигранте лишене слободе, описује се употреба оружја са електричним пражњењем и примена у конкретној ситуацији приликом хапшења, затим начин третмана и спутавања узнемирених и насилних пацијената када се нађу улози особа лишених слободе, о томе како болнице морају да буду сигурна места, да се према психијатријским болесницима мора поступати хумано итд.

1.3.6. Европска затворска правила

Европска затворска правила⁵⁶ донета су 1987.год. у оквиру Савета Европе, са циљем да се успостави јединствени систем у вези са затворским третманом између земаља чланица Савета Европе.

Основ за доношење Европских затворских правила су Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода и Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања. Немају легислативни карактер, већ је њихова примена гарантована кроз активност Европског комитета за сарадњу у области извршења казне затвора.

Са циљем јачања и унапређења примене, Комитет министара Савета Европе је дана 11.01.2006. године на 952. седници заменика министара ревидирао Европска затворска правила Препоруком бр. (2006) 2.⁵⁷ Сама препорука такође нема обавезујући карактер за државе чланице Савета Европе. Ослања се на Стандардна минимална правила Уједињених

⁵⁵ 14th *General Report on the CPT activities covering the period 1. August 2003 to 31. July 2004.*, преузето дана 10.05.2016., <http://www.cpt.coe.int/en/annual/rep-14.htm>

⁵⁶, *European Prison Rules, Recommendation No. R (87) 3*, Committee of Minister of the Council of Europe, Strasbourg, 1987., преузето дана 10.05.2016.

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId>

⁵⁷ *Recommendation Rec (2006)2 to member state on the European prison Rules*, Committee of Minister of the Council of Europe, Strasbourg, 2006. преузето дана 10.05.2016.,

www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Dokuments/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf

нација за поступање према затвореницима, Европску конвенцију о људским правима и судску праксу Европског суда за људска права, на рад Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног и понижавајућег поступања или кажњавања, а нарочито стандарде које је успоставио у својим општим извештајима, као и на препоруке Комитета Министара усвојене у оквиру Савета Европе из ове области.

Овим актом, у уводном делу, се препоручује владама држава чланица „да се у законодавству, политици и пракси руководе правилима садржаним у додатку овој препоруци, која замењује Препоруку Рец (87) 3 Комитета министара о Европским затворским правилима и да обезбеде да се ова препорука и пропратни коментар преведу и што шире дистрибуирају, а нарочито правосудним органима, затворском особљу и појединачним затвореницима”.

Препорука бр. (2006) 2 садржи преамбулу и девет целина а које целине чине додаток ове препоруке. Првих девет тачака односи се на основне принципе који чине базу функционисања Европских затворских правила. Наиме, Правилима се прокламује начело поштовања људских права лица лишеним слободе, затим да лица лишена слободе задржавају сва права која им нису законски одузета одлуком којом се осуђују или којом им се одређује притвор, а да су ограничења права минимална и сразмерна легитимном циљу који се жели постићи.

Надаље се прокламује да се затворски услови којима се угрожавају људска права не могу оправдати недостатком материјалних средстава, да живот у затвору треба да буде што је могуће приближнији позитивним аспектима живота у заједници. Наглашава се и то да затвори треба да буду тако уређени да омогућавају реинтерграцију у слободно друштво лица која су била лишена слободе, подстиче се сарадња са службама социјалне заштите и наглашава се важност пажљивог одабира особља у затворима, као и потреба за инспекцијом и надзором од независног тела.

Када је реч о опсегу примене, Европска затворска правила се односе на сва лица која су лишена слободе, било да се она налазе у притвору или да су у затвору након доношења осуђујуће пресуде.

Према овим правилима уколико се ради о деци која су млађа од 18 година, она се не смештају у затворе за одрасле, већ у установе које су посебно намењене за ту сврху. Међутим, уколико су деца ипак смештена у такав затвор, морају постојати посебна

правила којима се регулише њихов положају и потребе. Када је реч о лицима која су душевно оболела и чије је душевно стање неспојиво с притвором у затворској установи, она се смештају се у установу посебно намењену за ту сврху.

Европска затворска правила негују принцип забране дискриминације с обзиром да је препоруком којом се иста ревидирају предвиђено да се правила примењују без обзира на пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко или друго уверење, национално или социјално порекло, повезаност с неком националном мањином, имовно стање, рођење или други статус.

II део Препоруке бр. (2006) 2 посвећен је условима затварања, и то пријему, упућивању у затвор и смештај, хигијени, исхрани, физичкој активности и вежбању, образовању, правним саветима, раду, затворском режиму, контакту са спољним светом. Овим делом се такође истиче неговање права на слободу мисли, савести и вероисповести и права на информисање, као и да се различитим групама, етничким и језичким мањинама, мора омогућити да наставе да упражњавају своје културне обичаје у затвору.

У овом делу Правила говори се о класификацији затвореника и критеријума за то. Наводи се да је правилно разврставање осуђених лица предуслов успешној ресоцијализацији,. Стога, приликом одлучивања о смештају затвореника у одређене затворе или у посебна одељење затвора, у обзир посебно узима: да притвореници буду одвојени од затвореника који су на извршењу казне затвора, да су жене одвојене од мушкараца и да су млађи затвореници одвојени од старијих затвореника.

Трећи део Препоруке посвећен је одредбама о здравственој заштити и организацији здравствене заштите у затворима, при чему се изричито прописује да сваки затвор мора да има особље које је адекватно обучено за пружање здравствене заштите.

Одредбе посвећене реду који се одржава имајући у виду потребе безбедности, сигурности и дисциплине се налазе у четвртом делу Препоруке. Занимљиво је да се овим одељком одређује да затворско особље никада неће користити силу против затвореника изузев у случајевима самоодбране или покушаја бекства или активног или пасивног физичког отпора законитом наређењу, и увек само као крајњу меру. Такође, овај део садржи одредбе и о захтевима и притужбама, те је предвиђено да ће затвореници појединачно или као група, имати довољно могућности да поднесу захтеве или притужбе управнику затвора или другом надлежном органу. Пажња је посвећена и дисциплинском

кажњавању лица лишених слободе, при чему се наводи да дисциплински поступак представља крајњу меру уколико се не успе са мирењем и медијацијом.

Одредбе о управи и особљу, поступку њихове селекције, обуци истих и затворској управи садржане су у петом одељку Правила. У тачки 72.3 предвиђено је да су дужности особља шире од оних које се траже од обичних чувара и подразумевају потребу да се омогући реинтеграција затвореника у друштво након издржане казне кроз програм активне заштите и помоћи. Особље чини и тим стручњака попут психолога, психијатра, социјалних радника итд.

Посебан акценат ставља се на добру комуникацију између затвора и између различитих категорија особља у појединим затворима и правилна координација свих одељења у затвору и изван њега, посебно у односу на поступање према затвореницима и њихову реинтеграцију.

Правилима је предвиђен систем надзора и контроле над функционисањем затвора, а коју контролу врше владина тела и независна надзорна тела (Шести део).

Седми део Правила посвећен је притвореницима, с обзиром да се ради о лицима која још увек нису осуђена, те која још увек немају статус затвореника. Ради се о лицима за који је судски поступак у току и који се налазе у притвору , пре свега у циљу несметаног вођења поступка.. Сва правила која се односе на поступање према затвореницима, примењиваће се и на притворенике.

Одредбама из осмог дела Правила посвећене су режиму за осуђенике. Сходно овим одредбама, осуђена лица имају права и биће подстицани да учествују у састављању свих појединачних планова издржавања казне затвора, а који планови се тичу рада, образовања и других активности. Осуђеници имају право да раде уколико су физички и психички способни за то, као и да се образују у смислу учествовања у образовним и програмима обуке. Уколико се ради о затвореницима који се налазе на издржавању дужих затворских казни, предузимају се мере којима се обезбеђује њихов постепен повратак у живот на слободи, с обзиром на вишегодишњу изолованост од спољњег света, те је један део одредаба посвећен отпуштању осуђеника (107 правило). У последњем делу наводи се да ће се Европска затворска правила редовно ажурирати.

У теорији се често полемише о значају и утицају Европских затворских правила. С тим у вези наводи се да се њима не успоставља нови модел извршења казни, већ да садрже

основне претпоставке и стандарде које сваки систем мора да усвоји уколико жели да буде савремен и да на хуман и законит начин функционише.⁵⁸

1.3.7. Препорука Рец(2006) 13 о одређивању притвора, условима под којима се он врши и пружању заштите од злостављања

Иако је велики број препорука Комитета министара Савета Европе усвојен и тиче се генерално права лица лишених слободe, за регулисање положаја притвореника посебно се издваја Препорука Рец(2006) 13 о одређивању притвора, условима под којима се он врши и пружању заштите од злостављања⁵⁹.

Ова препорука је заменила Препоруку бр. Р (80) 11 о притвору до суђења и Резолуција (65) 11 о притвору. Усвојена је од стране Комитета министара 27. септембра 2006. на 974. састанку заменика министара).

Приликом доношења ове Препоруке, Комитет министара нарочито има у обзир следеће параметре : непоправљиву штету која се може нанети лицима која се на крају прогласе невиним или ослободe, финансијске последице притварања по државу, број лица којима је одређен притвор и проблеме изазване пренатрпаношћу затвора, људска права и основне слободe свих лица лишених слободe.

Поред тога, Комитет министара се позива на праксу Европског суда за људска права, извештаје Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, као и мишљења тела Уједињених нација надлежних за спровођење уговора о људским правима, Препоруку Рец(2006)2 Комитета министара о Европским затворским правилима и Препоруку бр. Р (99) 22 Комитета министара о пренатрпаности затвора и порасту броја затвореника.

Ова препорука , тј. Додатак истој, на прецизан начин даје дефиницију „притвора“⁶⁰ и „притвореника“⁶¹. Такође, овом препоруком усвајају се општа начела и услови за

⁵⁸ М. Радоман, *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2003. година, стр. 103.

⁵⁹ *Recommendation Rec(2006)13 of the to member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse*, Committee of Ministers of the Coucile of Europe 2006., преузето дана 01.06.2016.

[http://pjp.eu.int/documents/3983922/6970334/CMRec+\(2006\)+13+on+the+use+of+remand+in+custody,+the+conditions+in+which+it+takes+place+and+the+provision+of+safeguard+against+abuse.pdf](http://pjp.eu.int/documents/3983922/6970334/CMRec+(2006)+13+on+the+use+of+remand+in+custody,+the+conditions+in+which+it+takes+place+and+the+provision+of+safeguard+against+abuse.pdf)

⁶⁰ „Притвор” је сваки период лишења слободe осумњиченог које наложи судски орган и које претходи осуђујућој пресуди; Под тим се подразумева и сваки период лишења слободe у складу с правилима о

поступање са притвореницима. Према одредбама ове препоруке, када је реч о општим правилима и начелима, да би се притвор одредио потребна је судска одлука, а период од привођења до извођења пред такав орган не би требало да буде дужи од четрдесет осам часова. Лице за које се сумња да је починило кривично дело се без одлагања изводи пред судски орган како би се утврдило да ли је лишење слободе оправдано, да ли га треба продужити односно да ли лицу за које се сумња да је починило кривично дело треба одредити притвор или према њему треба применити алтернативне мере. Такође, притворенику има право на жалбу на решење о одређивању или продужавању притвора и биће поучено о том праву у време када решење буде донето.

Према одредбама Препоруке Рец(2006) 13, лице на које се односи захтев за одређивање притвора има право на помоћ браниоца током поступка одређивања притвор, а уколико нема средстава да га плати, а одбрана је обавезна, дакле поставиће му се бранилац по службеној дужности.

Значајан део одредби посвећен је условима боравка у притвору, при чему се у том делу Препорука Рец(2006) 13 ослања на Европска затворска правила. Посебно су упечатљиве одредбе које предвиђају право притвореника да гласају на јавним изборима и референдумима који буду одржани током њиховог боравка у притвору, као и о праву на образовање, које одредбе предвиђају да се одређивањем притвора не може се неоправдано прекинути образовање деце и младих, односно неоправдано спречити њихов приступ вишем нивоу образовања.

II Права лица лишених слободе у домаћем праву - законска и подзаконска регулатива

2.1. Задржавање од стране полиције

међународној судској сарадњи и екстрадицији, сагласно њиховим посебним одредбама. У то не спада привођење од стране припадника полиције или органа за спровођење закона (односно од стране сваког другог лица с таквим овлашћењима) ради саслушања. Притвор се такође односи на сваки период лишења слободе после осуђујуће пресуде у погледу лица према којима се и даље поступа као према неосуђиваним лицима док чекају на изрицање казне односно на потврду осуђујуће пресуде или изречене казне.

⁶¹ “Притвореници” су лица којима је одређен притвор и која се још не налазе на одслужењу казне затвора односно која нису лишена слободе на основу било ког другог акта.

Сходно одредбама ЗКП-а, под лишењем слободe се између осталог подразумева и задржавање. Важећи ЗКП предвиђа две врсте задржавања и то до 48 часова-лица осумњичених за извршење кривичног дела ради саслушања, и задржавање на месту извршења кривичног дела до 6 часова – свих лица која би могла дати податке важне за поступак и ако би њихово касније испитивање било скопчано са тешкоћама.

Наиме, чланом 294. важећег Законика о кривичном поступку регулише се институт задржавања осумњиченог у случају постојања основане сумње да је извршило неко кривично дело. Овакво лице јавни тужилац може задржати ради саслушања најдуже 48 часова од момента хапшења. У овој ситуацији обавезно је доношење решења о задржавању и то у року од два часова од када је осумњиченом саопштено да је задржан, а осумњичени мора имати браниоца од момента доношења решења о задржавању Такође је предвиђено да уколико осумњичени сам не обезбеди браниоца, јавни тужилац ће му га обезбедити по службеној дужности. Против решења о задржавању се може изјавити жалба од осумњиченог или његовог браниоца у року од шест часова од тренутка достављања решења. Малолетник се не може задржати до 48 сати (Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица), већ се одмах а најкасније до 8 сати спроводи дежурном истражном судији Вишег суда за малолетна лица. Малолетник мора имати браниоца приликом првог саслушања као и током читавог поступка. Поред тога, ЗКП регулише и случај полицијског хапшења, када полиција може да ухапси неко лице ако постоји разлог за одређивање притвора.

У свим напред наведеним ситуацијама, лице које је задржано ужива права законом предвиђена за ухапшена лица. Ради се о праву да одмах на језику који разуме буде обавештено о разлогу хапшења, праву да ништа не изјави, ускрати одговор на поједино питање, слободно изнесе одбрану, призна или не призна кривицу, затим право на браниоца и право да пре него да буде саслушан са браниоцем обави поверљив разговор, затим право да о задржавању буду обавештени чланови његове породице или дипломатско-конзуларни државе чији је држављанин или представник међународне организације јавноправног карактера у случају избеглица, право на преглед лекара кога изабере, као и могућност да изврши увид у списе, а о свим овим правима лице које је задржано има право да буде обавештено. Одредбама Закона о полицији⁶² је предвиђено да

⁶² Закон о полицији, („Сл. Гласник РС“ бр. 6/2016)

полицијски службеник мора да одложи сва даља поступања до доласка браниоца и то најдуже за два сата од како је лицу пружена могућност да обавести браниоца.

Подзаконским актом Упутством о поступању према доведеним и задржаним лицима⁶³ детаљније се регулишу права задржаних лица и образац поступања полиције, а од значаја је и Правилник о полицијским овлашћењима⁶⁴.

Упутством о поступању према доведеним и задржаним лицима се под задржавањем подразумева „привремено ограничење слободе кретања када су за то остварени законом предвиђени услови“. Овим актом се прецизира да су полицијски службеници који лишавају слободе, доводе или задржавају лице одговорни за остваривање његових права, безбедности, здравља и живота. Поред напред наведених права, овим Упутством се прецизира да лице које је задржано има право на исхрану и осмочасовни одмор, право да покрене поступак ради испитивања законитости задржавања и право да захтева надокнаду штете због неоснованог задржавања. Иначе, и код задржавања важи опште правило да ако се задржавају лица различитог пола на истом простору, морају се сместити одвојено.

Правилник о полицијским овлашћењима ближе одређује поступање са болесним или повређеним лицем коме је очигледно потребна лекарска помоћ или са лицем које показује знакове тежег тровања алкохолом или којим другим средством не може се задржавати у просторијама за задржавање. Наиме, овим лицима се мора обезбедити превоз у здравствену установу где ће им бити пружена лекарска помоћ. Када задржано лице само захтева лекарску помоћ полицијски службеник ће потребну лекарску помоћ омогућити у просторијама за задржавање или обезбедити превоз до најближе здравствене установе. Чланом 36. овог Правилника је предвиђено да уколико се лице задржава дуже од 12 сати, истом мора бити обезбеђена исхрана и то 3 obroka дневно, кретање и непрекидан осмочасовни одмор у току 24 часова.

И на крају, уколико задржано лице сматра да му је поступањем полицијских службеника повређено неко право, може поднети притужбу Министарству унутрашњих послова у року од 30 дана од дана када се повреда догодила.

2.2. Права и положај притвореника

⁶³ Упутство о поступању према доведеним и задржаним лицима („Сл. Гласник РС“ бр. 101/05, 63/09 – УС и 92/11)

⁶⁴ Правилник о полицијским овлашћењима („Сл. Гласник РС“ бр. 54/2006)

Притвор није кривична санкција већ мера која стоји у вези са кривичним поступком који траје и у коме санкција још није изречена. Основни закон Републике Србије којим се уређује притварање и права притворених је Законик о кривичном поступку⁶⁵. Права притвореника током издржавања ове мере закон не обрађује свеобухватно већ само у основним оквирима, препуштајући Закону о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту ЗИКС)⁶⁶, који садржи одредбе које се односе на примену мере притвора, и подзаконском акту да се детаљније тиме бави. Чланом 239. ЗИКС-а је прописано да притворено лице борави у заводу под истим условима као и осуђено лице, ако Закоником о кривичном поступку није другачије прописано. ЗИКС такође прописује да је за заштиту права притвореника током трајања мере притвора надлежан виши суд према седишту завода у коме се мера извршава. Права притвореника штити судија за извршење који одлучује по притужбама притвореника.

Када је реч о Законик о кривичном поступку, њиме су уређена основна питања која се тичу права притвореника у одељку под називом „поступање са притвореницима,“ с тим што се права притвореника помињу и ван овог одељка, кроз цео законик. У првом реду је битно истаћи право на претпоставку невиности, као и на суђење у разумном року, које се у случају притвора означава као хитно. Одбрана за окривљеног који је у притвору је обавезна, уз право браниоца да са притвореником разговара на начин да се тај разговор може надзирати само гледањем, а не и слушањем. Јасно је да се овај, тзв. „поверљив разговор“ заправо више односи на право притвореника, него браниоца. Такође, предвиђено је и право окривљеног да буде саслушан од стране суда у поступку одлучивања о притвору (*audiatur et altera pars*), право жалбе на одлуку о притварању, право на преиспитивање основаности притвора, право окривљеног као притвореника да разматра списе и разгледа прикупљене предмете који служе као доказ и да му се од стране државних органа пружи сва потребна помоћ у циљу прикупљања доказа, право на накнаду штете због неоснованог притварања, као и друга права која се појављују изван систематизованих норми о притвору у ЗКП-у. Притвор се одређује за период који не може бити дужи од 30 дана, са изузетком случаја у коме се поступак води за кривично дело за које се може изрећи казна затвора од 5 година или тежа казна, када се притвор

⁶⁵ Законик о кривичном поступку ("Сл. гласник РС", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014)

⁶⁶ Закон о извршењу кривичних санкција („Сл. Гласник РС“ бр. 55/2014)

може продужити највише за још 30 дана. Да би дошло до овог продужења, ипак није довољан само овај услов запрећене казне затвора да би се притвор продужио по аутоматизму, већ мора да постоји образложен предлог тужиоца у којем ће тужилац указати да још увек није прикупио све доказе и оправдати разлоге због којих то није учинио. У поступку за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења притвор је могуће одредити у случају оправдане опасности да окривљени учини кривично дело услед душевних сметњи. Пре одлучивања о притвору суд мора прибавити мишљење вештака, а након доношења решења о одређивању притвора окривљени се до завршетка поступка пред судом првог степена смешта у одговарајућу здравствену установу или просторију која одговара његовом здравственом стању.

Као извор права притворених лица јавља се и Кривични законик⁶⁷ као материјални пропис, који низом одредби штити права притвореника. На првом месту се могу истаћи одредбе о урачунавању притвора у казну затвора, као и одредбе којима се као кривична дела утврђују понашања којима се крше слободе и права човека и грађанина. Та кривична дела се јављају у тежем облику ако су учињена од службених лица у вршењу службене дужности. Такође, за остваривање и заштиту права притвореника значајне су и одредбе КЗ којима се штите изборна права, здравље људи, општа сигурност људи и имовине, одредбе којима се одређена понашања службених лица утврђују као кривична дела против службене дужности и друге.

Од подзаконских аката најзначајнији акт је Правилник о кућном реду за примену меру притвора⁶⁸ којим се уређује кућни ред за примену мере притвора у казнено-поправном заводу, казнено-поправном заводу за малолетнике и окружном заводу, као и Правилник о извршењу мере притвора⁶⁹. Према одредбама ових Правилника, за смештај притвореника користе се посебна одељења завода која су организована као одељења затвореног типа, одвојена од одељења где су смештени осуђеници. Приликом смештаја притвореника води се рачуна о ранијој осуђиваности, здравственом стању, личним склоностима, језику којим говори и разуме, врсти кривичног дела које му се ставља на терет. Поред одредаба о смештају притвореника, постоје и одредбе о праву на одећу и обућу притвореника,

⁶⁷ Кривични законик („Службени гласник Републике Србије“ број 85/2005,88/2005, - испр., 107/2005, -испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013 и 108/2014)

⁶⁸ Правилник о кућном реду за примену мере притвора, („Сл. Гласник РС“, бр. 35/99)

⁶⁹ Правилник о извршењу мере притвора, („Сл. Гласник РС“, бр. 132/2014)

редовној контроли хигијенских услова, обезбеђивању прибора за јело, обавези примања хране, о праву на пријем пакета и то два пакета месечно, чија тежина не може да прелази 10 килограма, о одржавању личне хигијене са посебним предвиђањем да ће се притвореној жени омогућити чешће коришћење топле воде и ставиће јој се на располагање потребан хигијенски прибор. Притвореници имају право на посете, на дописивање, као и на разговор и преписку са браниоцем, право на подношење поднесака, притужби и представки и право на пријем новчаних пошиљки. Такође се води рачуна о здравственој заштити притвореника, па се њима омогућава лекарска помоћ у здравственој амбуланти или ако се у заводу не може пружити одговарајућа здравствена заштита, упућује се у затворску болницу, психијатријски завод или другу здравствену установу, а у хитним случајевима у одговарајућу здравствену установу. Притвореника може о сопственом трошку по одобрењу органа који води поступак да прегледа лекар кога сам изабере, а по одобрењу лекара притвореник има право да набавља лекове о свом трошку или да их прима од породице и других лица.

Право на рад, накнада за рад и остала права по основу рада призната су притворенику одредбама ЗИКС-а, а поменути Правилником о кућном реду за примену мере притвора је предвиђено да се на основу свог захтева, а по одобрењу органа који води поступак и уз споразум са управником завода, притвореник може упослити да ради на пословима у кругу завода који одговарају његовим психичким и физичким својствима, под условом да то није штетно за вођење поступка.

2.3. Права лица на издржавању казне затвора

Приликом издржавања казне затвора осуђеници уживају права предвиђена Законом извршењу кривичних санкција (ЗИКС) и подзаконским актима од којих је најзначајнији Правилник о кућном реду казнено поправних завода и окружних завода⁷⁰. Од осталих подзаконских аката од значаја су и Правилник о одећи, рубљу, обући и постељини осуђеног лица⁷¹, као и Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица.⁷²

⁷⁰ Правилником о кућном реду казнено поправних завода и окружних завода ("Сл. гласник РС", бр. 110/2014)

⁷¹ Правилник о одећи, рубљу, обући и постељини осуђеног лица ("Сл. гласник РС", бр. 137/2014)

⁷² Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица

Домен ових аката односи се и на лица која су притворена, с обзиром да се притварају у истим установама где се и издржавају казне затвора, наравно у посебним одељењима основаним у те сврхе.

У складу са принципом легалитета, модерни системи за извршење казне затвора прописују широк круг права и обавеза осуђеника, као и могућност да уживају одређене погодности, под условима прецизно дефинисаним законом. Истовремено, ЗИКС прописује начин поступања особља установе, њихова права и обавезе у односу на задатке које обављају у оквиру овлашћења формалног система, а што је од значаја за правну сигурност осуђеника и на развој њихове личне одговорности, а све у циљу остваривања основног циља самог чина лишавања слободе – рецоцијализације.

У првом реду, ЗИКС нормира право на човечно поступање према коме се мора поштовати достојанство осуђеног и нико не сме да угрози његово телесно и душевно здравље. Дакле, у основи ЗИКС-а је принцип хуманости, односно човечности у поступању са лицима лишеним слободе. Овај принцип своју основу има и у Кривичном законнику РС као и у највишем правном акту Републике Србије – Уставу. Посебан аспект овог принципа добија свој смисао што домаћи систем не предвиђа смрту казну нити пак доживотну казну затвора, па самим тим с обзиром да је иста временски ограничена, осуђеници имају перспективу изласка на слободу.

Поред тога, принцип хуманости представља неопходан услов на путу ка ресоцијализацији осуђеника, јер без хуманог поступања са затвореницима, у затворским условима, који су сами тешки и непријатни, испуњени личним фрустрацијама, немогуће је постићи ресоцијализацију осуђеника, јер како то М.Милутиновић закључује без хуманог поступања нема преваспитања.⁷³

Након испитивања осуђеног у пријемном одељењу, утврђује се појединачни програм поступања са осуђеним лицем, током издржавања казне затвора, након чега се осуђеници разврставају у одређено одељење и одређује се њихов смештај и група, тако да је само разврставање део програма поступања са овом категоријом лица лишених слободе.

Лица која су осуђена имају право на адекватан смештај који одговара савременим хигијенским условима и месним климатским приликама. У спаваоницама, сваки осуђеник мора да има најмање 8 кубних метара и 4 квадратна метра простора, загрејаног и довољно

⁷³ М. Милутиновић, *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1981. год., стр. 282.

осветљеног, као и засебан лежај. Просторије не смеју да буду влажне и морају да имају санитарне уређаје и друга средства намењена одржавању личне хигијене. Према Правилнику о кућном реду казнено поправних завода и окружних завода, просторије у којима осуђеници бораве подразумевају и постојање простора за дневни боравак осуђеника, снабдевен довољним бројем столица и столова, радио и телевизијске апарате, ако и одговарајућу санитарну опрему која омогућава обављање физиолошких потреба у чистим условима, када год то осуђени жели, уз очување приватности.

Према одредбама ЗИКС-а, осуђеници имају право на три obroка дневно и обезбеђење исхране у складу са њиховим верским опредељењем, при чему лекар проверава квалитет припремљених obroка, пре сваке деобе. Ако је реч о осуђеницима који раде на тежим физичким пословима, трудницама и породиљама, исти имају право на исхрану коју им одреди лекар. Осуђена лица имају право на бесплатну одећу и обућу која не сме да буде понижавајућа, а када је реч о личној хигијени, осуђеном се мора омогућити купање и топла вода за купање најмање два пута недељно, а радно ангажованом свакодневно. Генерално, сва средства за издржавање казне затвора, обезбеђују се у буџету РС, тако да лице лишено слободе не плаћа трошкове извршења, осим ако законом није другачије одређено.

Чланом 80. ЗИКС-а је предвиђено да осуђени има право да изван затворених просторија, на свежем ваздуху борави најмање два часа дневно, а ако му телесне могућности и године то дозвољавају, има право да у слободно време обавља организовану физичку активност, укључујући и право да заједно са осталим осуђеницима користи спортске терене и опрему.

Ради лакше комуникације са спољним светом, нормира се и право на неограничено дописивање и упућивање поднесака, контакт са браниоцем, који има право да посећује лице лишено слободе на основу посебног одобрења судије, затим са Заштитником грађана или другим државним органима или међународним организацијама за заштиту људских права. Када је реч о праву на дописивање, осуђени се може неограничено дописивати о свом трошку, при чему судија за извршење може одредити да се текст писама надзире, ако ће се на тај начин допринети откривању или спречавању извршења нових кривичних дела и то само у заводу затвореног типа са посебним обезбеђењем, заводу затвореног типа и затвореном одељењу завода. На такву одлуку судије за извршење, осуђени може да се

жали у року од три дана од дана пријема одлуке, при чему жалба нема суспензивно дејство. Поред тога, осуђени има право да неограничено шаље и да прима новчане пошиљке, а месечни износ којим може слободно да располаже представља износ просечне зараде у РС за претходни месец према последњим подацима органа надлежног за послове статистике., док пакете може да прима два пута месечно, а који се пре уручења прегледају у одсуству осуђеника.

Такође, осуђеном се допушта да има посете чланова породице, а по одобрењу управника завода и других лица. Наиме, осуђена лица имају могућност да примају посете и то најмање два пута месечно, од стране брачног друга, деце, родитеља, усвојиоца, усвојеника и других лица уколико то управник затвора одобри. ЗИКС у односу на право посете предвиђа и могућност боравка у посебној просторији са брачним другом, децом или другим блиским лицем најмање три часова, једном у два месеца, с тим да уколико је реч о осуђеном коме је одређена дисциплинска мера упућивања у самицу, онда такво лице нам право да борави посебној просторији. ЗИКС-ом се нормира и право на посете од стране браниоца или пуномоћника, а када је реч о осуђеном који је страни држављанин, истог под условом узајамности могу да посећују дипломатско-конзуларни представници његове државе.

ЗИКС предвиђа и право на здравствену заштиту осуђеног. У првом реду, уколико не постоје могућности да се осуђеном пружи одговарајућа здравствена заштита у самом заводу, он се упућује у Специјалну затворску болницу у Београду, или другу здравствену установу, а трудница ради порођаја у породилиште. Обавезе лекара у заводу које су предвиђене ЗИКС-ом су да након пријема у завод, по повратку у завод и након привременог одсуства и пре отпуштања из завода прегледа сваког осуђеног, потом да утврђује радну способност осуђеног лица, да контролише смештај, исхрану, хигијену, санитарне и друге услове од којих зависи здравље осуђеног, као и да води посебну евиденцију о повредма осуђеног и да обавештава управника завода о било ком знаку да се са осуђеним поступа насилно. Такође лице према коме је примењена мера принуде у заводу мора да буде непосредно након примене исте, прегледано, осим ако је према осуђеном примењена мера везивања. Таква врсте прегледа се понавља између дванаестог и двадесетчетвртог сата од примене мере. У том случају, лекар и служба обезбеђења имају дужност да извештај о примени мере принуде доставе управнику завода који о томе

обавештава директора управе. Иначе, према осуђеном се може спровести лечење само ако постоји његов пристанак на лечење, а није дозвољено ни принудно храњење уколико осуђеник одбија храну. Изузетно, ако осуђеник одбија храну или лечење на који начин угрожава своје здравље или живот, примениће се неопходне лекарске мере које одреди лекар.

Посебна заштита материнства остварује се правом жене на бесплатни порођај, негу и смештај и негу детета у заводу, кроз помоћ стручног лица и задржавање детета у заводској установи до навршене друге године живота. Иначе, према одредбама ЗИКС-а, труднице, породиле и мајке које негују децу смештају се одвојено од осталих осуђених жена. Када дете наврши другу годину живота, родитељи детета споразумно одређују да ли ће дете поверити на чување оцу или другим лицима. Уколико родитељи не могу да се споразумеју или је њихов споразум на штету детета, о поверавању одлучује суд надлежан према месту пребивалишта, односно боравишту мајке у време порођаја, о чему нешто детаљније у тексту који следи.

Са разлога што се сматра да је осуђенички рад један од најефикаснијих облика третмана осуђеног лица на путу ка ресоцијализацији, ЗИКС нормира и право на рад осуђених лица. Дакле, рад осуђеника се третира као саставни део третмана поступања и исти мора бити сврсисходан и не сме бити понижавајући, а од значаја је и да се приликом одређивања врсте послова узимају у обзир физичке и психичке особине осуђеника, склоности и способности и стручне квалификације. Сврха рада је да се стекну, одржавају или повећавају радне способности осуђених лица, те да по могућству исти и по изласку на слободу могу да привређују користећи стечене радне способности. Осуђеник може да ради у заводу и изван њега, при чему се води рачуна да уређење и начин рада у заводу буду што сличнији уређењу и начину рада изван завода. Радно време осуђеног траје до четрдесет сати, а изузетно и дуже, под условима предвиђеним законом. Постоји и могућност да уколико се ради о лицу које је први пут осуђено на казну затвора до 6 месеци, а на молбу тог лица, директор управе одобри обављање послова у току трајања казне, на радном месту на коме је осуђен био запослен у време пријема налога за издржавање казне затвора, ако за то постоје оправдани разлози и ако кривично дело за које је осуђен није у вези са тим пословима. Ако се ради о осуђеној жени, иста има право

на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно закону који уређује права из радног односа.

Према одредбама ЗИКС-а, осуђеник који ради има право на накнаду за рад, која се исплаћује једном месечно у износу од најмање 20 % од најниже цене рада у РС, при чему осуђеник слободно располаже са 70% накнаде и награде за рад, а остатак му се ставља на штедњу.

Поред рада, сматра се да је образовање лица лишених слободе, посебно затвореника, најбољи начин за њихову ресоцијализацију, укључујући право на стицање основног и средњег образовања и право на стручно оспособљавање кроз похађање теоријске наставе и практичне обуке у заводским радионицама. Наиме, истраживања су показала да је низак степен образовања и примитивно понашање у садејству са другим криминогеним факторима има значајну улогу у генези настанка криминалног понашања, те се кроз образовне процесе у установама за издржавање казне затвора ради на уклањању предиспонираности за криминалитетом услед мањка образовања.

Уколико се осуђеник добро влада и залаже у остваривању програма поступања може да оствари посебна права која му додељује управник завода и то посебна права у оквиру завода и посебна права изван завода. Дакле, ради се о мерама преваспитања затвореника, те се ова права дају осуђеницима условно, уколико их заслуже, на који начин се они стимулишу на добро владање и понашање. Посебна права у оквиру завода су нпр. проширено право на пријем пакета или круг лица који могу посетити осуђеног и право на погоднији смештај или пријем новчане пошиљке у двострукој вредности од прописане, а посебна права ван завода су право на слободан излазак у град, право на посету породици и сродницима о викенду и празницима, право на ванредно одсуство из завода и до седам дана и томе слично. Такође, управник завода је обавезан да, без обзира на категорију осуђеника и искоришћена посебна права, одобри осуђеном ванредни излазак или одсуство из завода у тачно одређеним случајевима, као нпр. у случају смрти члана уже породице, ради обиласка теже оболелог лица из уже породице, у случају рођења детета и закључења брака, и у другим ванредним случајевима.⁷⁴

⁷⁴ Члан 61. Правилника о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, ("Сл. гласник РС", бр. 110/2014)

Уколико осуђеник сматра да му је неко право нарушено, има могућност да се обрати поднеском начелнику управе или другом овлашћеном слицу из одређене службе завода, које је дужно да у року од пет дана од дана предаје поднеска одговори на наводе осуђеног из конкретног поднеска, а постоји и могућност обраћања притужбом управнику завода, у случају повреде права или других неправилности у заводу. Уколико осуђени не добије одговор на притужбу у року до 15 дана од дана предаје, има право да поднесе жалбу директору управе. У случају да је осуђеном повређено неко право поступањем управника завода, у том случају може да поднесе притужбу директору управе, о којој се одлучује непосредним увидом у сву релевантну документацију завода и разговором са самим осуђеним, управником завода, другим осуђеницима и запосленима у заводу. Предвиђено је и право на судску заштиту права, када се може поднети захтев за судску заштиту против одлуке директора Управе уколико сматра да му је такво одлуком незаконито ограничено или повређено неко његово право.

Правилником о кућном реду казнено поправних завода и окружних затвора је предвиђена могућност обраћања Заштитнику грађана притужбом у случају да осуђени сматра да му је неко право нарушено, али пре подношења притужбе, осуђени је дужан да своја права најпре покуша да оствари у одговарајућем правном поступку. Практично, сва остала правна средства морају бити исцрпљена пре обраћања Заштитнику грађана, од чега постоји изузетак и то у случају ако би подносиоцу притужбе била нанета ненадокнадива штета или ако се притужба односи на повреду принципа добре управе према подносиоцу притужбе, неблаговремени рад или друга кршења правила етичког понашања запослених у органима управе, када Заштитник грађана може покренути поступак и пре него да су исцрпљена сва правна средства.

Закон регулише и прекид извршења казне затвора, и то у два случаја. Прво, ако настану разлози због којих би се извршење казне могло одложити, на молбу осуђеног или на предлог управника завода, директор Управе може донети одлуку о прекиду извршења казне затвора. Директор Управе одлучује о прекиду извршења казне затвора када је осуђени упућен у завод пре правноснажности решења о молби за одлагање извршења казне, а касније се утврди да је молба била основана. У другом случају, прекид може да наступи поводом ванредних правних средстава одлуком суда, који одлучује о ванредном правном средству или на захтев јавног тужиоца. Када суд који је судио у првом степену

одлучује о захтеву за понављање кривичног поступка поднетог у корист осуђеног, може прекинути извршење казне затвора и пре правноснажности решења о дозволи понављања поступка. До прекида извршења казне затвора може доћи када то одлучи суд поводом захтева за ванредно преиспитивање правноснажне пресуде. Прекид се увек дозвољава на захтев јавног тужиоца до доношења одлуке о употребљеном правном средству, с тим што одлука о прекиду престаје да важи ако јавни тужилац правно средство не употреби у року од тридесет дана од дана пријема одлуке о прекиду. Правно дејство прекида извршења казне се огледа у томе што се време прекида извршења казне затвора не урачунава у издржану казну затвора.

Извршење казне затвора може се, у складу са законским одредбама, спроводити и ненапуштањем просторија у којима осуђени станује, што такође представља ограничење слободе кретања. У том случају постоји забрана да се напуштају просторије где осуђени станује, с тим што у законом предвиђеним случајевима, када постоје одређени изузеци здравствене и социјалне природе. Дакле, осуђеном се даје право да напусти просторије у којима станује када је потребно пружити нужну медицинску помоћ осуђеном или члану његовог домаћинства, ако је за пружање медицинске помоћи неопходно напуштање просторија, затим ради редовног одласка на посао, уколико кривично дело за које је лице осуђено није у вези са радом, ради похађања наставе током редовног школовања, због одласка на полагање испита, због сезонских пољопривредних радова, због обавезе старања према члановима уже породице предвиђене законом у случају да то не може да обавља друго лице, као и због боравка ван просторије у којима станује до четири сата дневно, у складу са програмом извршења казне.

Од значаја је и да се истакне да осуђеном лицу треба пружити постпеналну помоћ, односно помоћ након отпуштања са издржавања казне затвора, што је и схватљиво због великог броја потешкоћа са којима се лица која су била на издржавању казне затвора сусрећу након изласка на слободу. Генерално говорећи, још од првог дана издржавања казне затвора, осуђено лице се припрема за живот на слободи кроз различите облике третмана, у циљу лакше ресоцијализације. У оквиру програма за отпуштање, свакако је значајно да служба за третман поступа са осуђеним, да му пружи одговарајуће савете, да интензивира контакте са породицом и спољним светом, а све у циљу социјалне интеграције и спречавања поновног вршења кривичних дела.

2.3.1. Право на условни отпуст и превремено отпуштање са издржавања казне затвора

Установа условног отпуста се састоји у томе што се лице које се налази на издржавању казне лишења слободе, пушта на слободу пре него што је казну издржало, под условом да до истека времена не учини кривично дело док му казна тече и неће се позивати на издржавање казне. Према неким ауторима, ради се о пенолошкој мери која подстиче осуђена лица за њихово укључивање у редовни живот на слободи и ова установа је највећи подстицај за активно учешће осуђених лица у третману око њихове ресоцијализације.

Постоје и мишљења да условни отпуст служи за остваривање начела индивидуализације извршења казне и као подстицај осуђеницима на добро владање с обзиром да они својим примерним владањем, могу утицати на трајање казне у том смислу. У том смислу, примарни циљеви условног отпуста се могу сагледати кроз успешну ресоцијализацију и корекцију понашања осуђених лица јер се исти подстичу на добро владање да би остварили право на условно отпуштање. Са друге стране, условни отпуст представља средство које дисциплинује осуђенике и доприноси њиховом уздржавању од нарушавања реда у заводима где издржавају казну лишења слободе.⁷⁵

Анализом података које је извршио Београдски центар за људска права видљиво је да судови у просеку одбијају око 95% свих молби за условни отпуст. Корене оваквог понашања судија треба тражити пре свега у страху од погрешне одлуке и политичког притиска. Тако је у времену тзв. реизбора судија у Србији број одобрених условних отпуста додатно пао, што само по себи довољно говори о независности судства и ширини слободне судијске процене.

У већини европских земаља па тако и у нашој одлуку о условном отпусту доноси суд. У Србији се надлежност за доношење коначне одлуке о условном отпусту мења 2001. године и преноси са комисије за условни отпуст при Министарству правде на судове који су донели одлуку о казни затвора у првом степену. Одредбом из члана 47. ЗИКС је предвиђено да ће суд осуђеног за кога се може основано очекивати да неће убудуће вршити кривична дела, условно отпустити са издржавања казне, у складу са законом.

⁷⁵ С. Соколовић., Условни отпуст-спорна питања и савремена нормативна решења, *Часопис : Crimen (V)* 1/2014, Београд, 2014, стр. 46

Кривичним Закоником РС предвиђени су услови за условни отпуст. Наиме, потребно је да је лице издржало $2/3$ казне затвора, да се у току издржавања казне затвора тако поправио да се може са основом очекивати да ће се на слободи добро владати, а нарочито да до истека времена за које је изречена казна не учини ново кривично дело. Према законским одредбама, узмеће се у обзир његово владање за време издржавања казне, извршавање радних обавеза, с обзиром на његову радну способност, као и друге околности које показују да је у односу на њега постигнута сврха кажњавања.

Систем условног отпуштања у Србији осим остварења рехабилитационих и реинтеграционих циљева као примарних, треба значајно да допринесе и растерећењу затворских капацитета. У том смислу донета је и Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. год.⁷⁶ Спровођење Стратегије подразумева предузимање одређених активности на нормативном и организационом плану, а које се активности односе и на услови отпуст и превремено отпуштање. Када је реч о активностима везано за условни отпуст активности које би краткорочно требало остварити на нормативном плану су предвиђање могућности да осуђени коме је изречена казна затвора до три године има право да поднесе молбу за условни отпуст након издржане једне половине изречене казне, затим прецизирање обавеза у склопу заштитног надзора изреченог уз условни отпуст, као и предвиђање могућности да се условни отпуст извршава уз електронски надзор. Са друге стране, средњорочне активности на организационом плану су да судија за извршење кривичних санкција одлучује по молби за условни отпуст, узимајући у обзир извештаје службе за третман и пробационе службе и стручно усавршавање судија, јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца.

Превремено отпуштање, могло би се рећи, представља облик условног отпуста по одлуци директора управе, а на предлог управника завода по претходно прибављеном мишљењу стручног тима. Дакле, уколико се осуђени добро влада и постиже одређене резултате у оквиру програма поступања, и ако је издржао девет десетина казне, може бити превремено отпуштен уколико му је до истека казне остало још шест месеци, иако је према раније важећем ЗИКС-у услов био да је лицу које се превремено отпушта остало

⁷⁶ Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у републици Србији у периоду од 2010. до 2015. год. („Сл. гласник РС“, бр. 53/2010)

највише 3 месеца до истека казне. С тим у вези, активности везане за превремено отпуштање краткорочног типа на нормативном плану према одредбама Стратегије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. год су предвиђање могућност превременог отпуста осуђеног који је издржао две трећине казне затвора изречене у трајању до три године, и прописивање посебног кривичног поступка у којем судија одлучује о превременом отпуштању. Активности средњорочног карактера које би требало предузети на организационом плану односе се на поступање судије за извршење кривичних санкција који може по службеној дужности да осуђеног, након две трећине издржане казне затвора изречене у трајању до три године, превремено отпусти са издржавања казне, узимајући у обзир извештај службе за третман и повереничке, а касније пробационе службе, као и стручно усавршавање судија, јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца.

2.4. Право на накнаду штете лица неосновано лишених слободе у домаћем праву

Колико год се судови, јавна тужилаштва и органи унутрашњих послова трудили да не дође до неоснованог лишења слободе, сплет разних околности може да доведе до тога да се лиши слободе и лице које није учинило кривично дело.⁷⁷ У том случају оштећено лице има право на накнаду штете због неоснованог лишења слободе, која може да буде материјална и нематеријална.

Уставним одредбама је предвиђено право на рехабилитацију и накнаду штете лицу које је без основа или незаконито лишено слободе, притворено или осуђено за кажњиво дело при чему је Уставна жалба је средство за заштиту људских и мањинских права и слобода зајемчених Уставом. За случај неоснованог лишења слободе, ЗКП предвиђа посебна правила о накнади неимовинске штете. Када је реч о критеријумима за одмеравање новчане накнаде, иста су регулисана одредбама Закона о облигационим односима.

Свакако да оштећено лице као и његови наследници могу да траже и имовинску штету која је претрпљена неоснованим лишењем слободе, а која се састоји у простој штети и измаклој добити. Иако се ређе јављају захтеви за накнадом имовинске штете, она може да

⁷⁷ С. Златановић, Поступак за накнаду штете, рехабилитацију и остваривање других права лица неоправдано осуђених и неосновано лишених слободе, *Часопис-Избор судске праксе бр. 7-8*, Београд, 1993.год., стр. 69.

се огледа у изгубљеној или умањеној заради, накнади за прекинуто школовање, накнади трошкова првобитног кривичног поступка или накнаде за испуњени имовинскоправни захтев из неосноване осуде, накнади око слања пакета и накнаде путних трошкова ради посета лицу неосновано лишеном слободe итд.

Када је реч о неимовинској штети говори се о различитим видовима штете као што је претрпљени бол, претрпљени страх, смањена општа животна активност услед телесног оштећења или оштећења здравља. Новчана накнада штете проузрокована лишењем, тј. повредом слободe се састоји у плаћању правичне новчане накнаде уколико суд нађе да околности случаја, а нарочито јачина болова и страха и њихово трајање то оправдавају и то независно од накнаде материјалне штете, као и у њеном одсуству.⁷⁸ Реч је о штети коју трпи оштећено лице када му је повређено право личности. Неимовинска штета коју лице трпи по правилу се испољава у поремећају психичке равнотеже личности, поремећају нормалног душевног стања, узнемирености, трпљењу душевних болова.⁷⁹ Тужба за накнаду неимовинске штете се углавном подноси због повреде права на углед, на част и достојанство. Дакле, ради се о самосталним правима личности и свако за себе у случају повреде може представљати неимовинску штету. Пред судом је задатак да изврши диференцијацију појединачних повреда сваког права појединачно, да их идентификује и да одреди критеријуме за вредновање обима и тежине повреде, али и да их свебухватно посматра приликом одмеравања висине накнаде штете.

Сваки вид нематеријалне штете који настане чином лишења слободe надокнађује се засебно. У случају да наступи умањење животне активности, с обзиром да лишење слободe може да доведе и до оштећења здравља, оштећеном припада накнада за душевне болове због умањења животне активности, независно од других видова нематеријалне штете, попут због повреде части и угледа или због претрпљеног страха. С тим у вези захтев за накнаду нематеријалне штете мора бити одређен за сваки вид нематеријалне штете појединачно и када је штета произашла из истог животног догађаја.

⁷⁸ Члан 200. став 1. ЗОО ("Сл. Лист СФРЈ", бр. 29/78, 39/85, 45/89 – одлука УСЈ и 57/89, "Сл. Лист СРЈ", бр. 31/93 и "Сл. Лист СЦГ", бр. 1/2003 – Уставна повеља)

⁷⁹ Ј. Боровац, Обештећење неосновано осуђених лица и неосновано лишених слободe, *Правни живот-часопис за правну теорију и праксу бр. 10*, Удружење правника Србије, Београд, 2011. год., стр 784-785

Уколико је оштећени у притвору претрпео и торттуру, има право на обештећење као посебан вид штете. Тако је нпр. у пракси Општинског суда у Бору⁸⁰ забележен случај да је тужиоцу досуђено 250.000,00 дин. на име накнаде нематеријалне штете због претрпљених душевних болова услед неоснованог лишења слободe, али притом није се водило рачуна о чињеници да се за штету услед торттуре досуђује посебна накнада. Првостепена пресуда у конкретном случају је потврђена одлуком другостепене инстанце, али су обе пресуде укинуте решењем Врховног касационог суда Рев. 584/10 од 11. фебруара 2010. год., који је образложио да поступајући суд мора да одреди правичну накнаду за сваки вид нематеријалне штете посебно и да чак суд има право да сам разлучи поједине видове нематеријалне штете ако тужилац истакне одвојене захтеве, али их не означи у складу са законом или погрешно одреди њихову садржину.

Релевантни критеријуми који се цене приликом досуде накнаде, сходно пракси Врховног Касационог суда Србије, су време боравака у притвору, трајање и услови притвора, да ли је боравак у притвору условио губитак посла и одсуство радног ангажовања, затим наношење вербалних и реалних увреда и постојање торттуре, животно доба лица лишеног слободe, смањени изгледи за закључење брака, смањени изгледи за напредовање у служби, омаловажање и неприхватање од стране околине и радне средине, врста кривичног дела која је била предмет истраге или оптужбе итд. Један од критеријума који се користи приликом одмеравања накнаде је писање медија, интересовање јавности за хапшење и суђење, вести на телевизији. Приликом објављивања различитих наслова у вези са хапшењем, не води се рачуна да тек постоји сумња да је кривично дело извршено од стране лица о којима се већ увелико пише, затим о претпоставци невиности и да је крајњи исход непознат. Дакле, истрага је та која ће тек утврдити да ли има места оптужењу и вођењу судског поступка.

Дужина притвора је најважнији критеријум који се узима у обзир приликом тарифирања висине накнаде, међутим не и једини. У једном од случајева, Врховни Касациони суд је досудио износ до 10.000,00 динара по дану проведену у притвору, узимајући притом у обзир и полицијску торттуру, лоше притворске услове и негативне

⁸⁰ Пресуда Општинског суда у Бору П. Бр. 385/08 од 19.06.2008. год.

натписе у штампи. Са друге стране, морално понашање је такође критеријум који се узима у обзир приликом одмеравања висине накнаде, узимајући обзир интересе правичности.⁸¹

Поступак за накнаду штете лицима неосновано лишеним слободe се спроводи у две фазе, најпре у управном поступку пред Министарством правде и државне управе, а друга у судском поступку пред надлежним судом ако се не оконча са успехом у првој фази. Тужба се увек подноси против Републике Србије, од стране активно легитимисаног лица и то : лица које је било у притвору, а није дошло до покретања кривичног поступка, или је поступак обустављен правноснажним решењем, или је правноснажном пресудом ослобођено од оптужбе или је оптужба одбијена, затим уколико је услед грешке или незаконитог рада органа неосновано лишено слободe или је задржано дуже у притвору или установи за издржавање казне или мере, потом уколико је оштећено лице издржало казну лишења слободe, а поводом неког ванредног правног лека му је изречена казна лишења слободe у краћем трајању од оне коју је издржало, или му је пак изречена кривична санкција која се не састоји у лишењу слободe, или ако је оглашено кривим, а ослобођено од казне. И на крају, право на накнаду припада и лицу које је у притвору провело дуже времена него што траје казна затвора на коју је осуђено. Са друге стране, накнада штете не припада лицу које је својим недозвољеним поступцима проузроковало лишење слободe.

Пре него да се подносе тужба за накнаду штете због неоснованог лишења слободe, оштећено лице је дужно да се писменим захтевом обрати Министарству правосуђа и државне управе, ради постизања споразума о постојању штете и висини накнаде. Надлежна Комисија Министарства надлежног за правосуђе одлучује да и ће бити постигнут споразум о врсти и видини накнаде. Уколико се Комисија у року од 3 месеца не изјасни по захтеву или захтев не буде усвојен, оштећени може код надлежног суда да поднесе тужбу за накнаду штете. Ако је постигнут споразум само у погледу дела захтева, оштећени може да поднесе тужбу у погледу остатка захтева. У пракси је редак случај да се

⁸¹ У једном примери из судске праксе, тужилац је ослобођен од оптужби да је извршио кривично дело неовлашћење производње и стављања у промет опојних дрога, јер је вештак неуропсихијатријске струке утврдио као неспорно да је тужилац хероински зависник и да је дрогу посеовао за сопствене потребе, те није било одговорности за дело које му се стављало на терет. Дакле, без обзира што је тужилац за део које му се ставља на терет био ослобођен од оптужби, тужилац је непосредно пред хапшење предузео морално неприхватљиву радњу (куповина дроге) а што треба узети у обзир при одмеравању висине накнаде према ставу Врховног касационог суда.

поступак накнаде штете у потпуности заврши пред органом управом. У поступку обештећења, вансудски се реши свега 10 – 15 % захтева, док се у свим осталим случајевима, захтев за накнаду штете оставрује у судском поступку.⁸²

Дакле, неосновано лишење слободе није честа појава, али се у пракси ипак дешава. Да би се такве појаве свеле на најмању могућу меру, правосудни органи и органи кривичног гоњења би приликом покретања предкривичног и кривичног поступка морали да буду обазриви. Они не би смели да уђу у поступак ако прикупљени докази не гарантују минимум постојања основане сумње да је одређено лице учинило кривично дело. Надлежна министарства која одлучују по захтеву за накнаду штете и судови који одлучују по поднетим тужбама, у случају неуспешног вансудског решења спора, морају да настоје да се накнада штете правично и објективно одреди не би ли спречили да се лицима неосновано лишеним слободе нанесе још једна неправда.

2.5. Морална рехабилитација и остваривање других права лица неосновано лишених слободе

Захтев за моралном рехабилитацијом, односно за моралном репарацијом може се поднети независно од подношења захтева за накнаду штете, па чак и онда када такав захтев није поднет, и може се манифестовати на различите начине. Тако нпр. ако је случај на који се односи неосновано лишење слободе приказиван у средствима јавног информисања и тиме повређен углед тог лица, суд ће на његов захтев објавити у новинама и другим средствима јавног информисања саопштење о одлуци из које произилази неоснованост лишења слободе. Саопштење о одлуци се може на захтев оштећеног лица доставити и органу или организацији у којој то лице ради или другој организацији ако је то од значаја за лице неосновано лишено слободе. Ако пак случај није приказиван преко средстава јавног информисања, овакво саопштење ће се, на захтев тог лица, доставити државном и другом органу, предузећу и другом правном или физичком лицу код кога је лице неосновано лишено слободе или неосновано осуђено у радном односу. Овај захтев за објављивање у средствима јавног информисања и комуницирања се може поднети и ако није поднесен захтев за накнаду штете. Захтев за остваривање права на морално

⁸² Н. Мрвић-Петровић, З. Петровић, *Накнада штете због неоснованог лишења слободе и неосноване осуде*, Центар за мир и развој демократије, Београд, 2008.год., стр. 164.

задовољење се подноси у року од шест месеци, и то суду који је у кривичном поступку судио у првом степену. О поднетом захтеву одлучује веће од троје судија.

Још једна предност је што ће лицу коме је услед неоснованог лишења слободе престао радни однос или му је престало право социјалног осигурања, бити признат радни стаж односно стаж осигурања као да је био на раду у време за које је услед неоснованог лишења слободе изгубило радни стаж или стаж осигурања. Наиме, лицу коме је због неосноване осуде или неоснованог лишења слободе престао радни однос или својство осигураника социјалног осигурања, у смислу чл. 594. Законика о кривичном поступку из 2011. године, признаје се радни стаж, односно стаж осигурања као да је било на раду за време за које је због неосноване осуде или неоснованог лишења слободе стаж изгубило. У стаж се урачунава и време незапослености до које је дошло због неосноване осуде или неоснованог лишења слободе, а која није настала кривицом тог лица. Ако надлежна организација или орган која је дужна да призна оштећеном радни стаж или стаж осигурања то не учини, онда оштећено лице има право да захтева да суд својом одлуком утврди постојање овог права. Тужба се подноси против органа или организације која оспорава признати стаж као и против Републике Србије. На захтев органа, односно организације код које се остварује ово право, исплата се врши на терет буџетских средстава. Стаж осигурања који је на овај начин признат лицу које је неосновано осуђено или неосновано лишено слободе, у целини се урачунава у пензијски стаж.

Значајно је и истаћи и то да лица којима је дозвољено разматрање и преписивање списка који се односе на случај у вези са неоснованим лишењем слободе, не могу употребити податке из тих списка на такав начин који би био на штету лица против кога је вођен поступак, на шта је председник суда дужан да упозори такво лице. Такође, Суд који је у кривичном поступку судио у првом степену доноси по службеној дужности решење којим се поништава упис неосноване осуде у казненој евиденцији. Решење се доставља органу надлежном за вођење казнене евиденције. О поништеном упису не смеју се ником давати подаци из казнене евиденције.

2.6. Кривична одговорност за незаконито лишење слободе

Кривичним закоником РС у глави четрнаест и то чланом 132. предвиђено је кривично дело „Противправно лишење слободе“. Наиме, одредбама Кривичног законика

инкриминише се понашање којим се ограничава слобода кретања другог лица, односно утврђује се кривична одговорност и кажњивост за лица која својим радњама чињења или нечињења проузрокују неосновано, незаконито, неоправдано лишење слободе другог лица. Ово дело се састоји у затварању, држању затвореним или одузимању или ограничењу слободе кретања неком лицу на други начин, где противзаконито лишење слободе другог представља обележје овог кривичног дела. Објект заштите је слобода кретања човека, која поред слободе мишљења представља основну личну слободу, односно једно од основних, правих, природних, универзалних људских права. За постојање основног облика дела није од значаја колико је дуго времена одузимање слободе кретања заиста и трајало у конкретном случају. Довољно је да је проузроковано стање “лишености слободе”.

За саму тему овог рада, битно је указати на квалификовани облик овог дела, када је лишење слободе извршено од стране службеног лица које је злоупотребило свој положај или овлашћења. Ова се злоупотреба положаја или овлашћења може јавити у три облика: искоришћавање службеног положаја, прекорачење граница службеног овлашћења и невршење службене дужности. За овај квалификовани облик дела је прописана казна затвора од 6 месеци до 5 год. Иначе, поред овог постоје још два квалификована облика овог дела, при чему је најтежи облик када наступи смрт лица лишеног слободе.

III Специфичности у погледу уживања права појединих група лица лишених слободе

3.1. Жене лишене слободе

Крупан недостатак домаће легислативе је непрепознавање специфичних потреба појединих категорија лица лишених слободе, па тако и жена. Такође, у подзаконској регулативи нема посебних одредаба које се односе на жене осуђенице, иако специфичност ове категорије захтева посебну регулативу, која уважава потребе жена.

Пошто не постоји системски акт који би се искључиво бавио правима жена лишених слободе, као посебном категоријом лица са специфичним потребама, већ се ЗИКС примењује и на мушкарце и на жене, а не постоји ни подзаконски акт којим би се на специфичан начин идентификовао положај жене лишене слободе, у наредном периоду требало би ићи у правцу доношења јединственог акта који би узимао у обзир особености

третмана жена. До тад, на положај жена у притвору или затвору, примењују се одредбе нормативних аката који се примењују на сва притворена или лица на издржавању казне затвора, са изузетком одређених области којима се регулишу поједина питања везана за специфичан положај жена.

Поред тога, затвори имају институционални дизајн и оперативне процедуре које су направљене по мушком моделу, без уважавања потреба и профила затвореница. Тако је честа пракса затварања жена у установе у којима казну издржавају и мушкарци. То обично значи погоршање њиховог положаја, јер жене у тим ситуацијама не могу да остваре иста права као и осуђеници мушког пола (да буду радно ангажоване ван затвора или пак да проводе више времена ван ћелија). Коначно, затварање има изузетно неповољан утицај и на децу и на утамничене мајке. Нека истраживања су тако показала да је негативно девијантно понашање детета у директној вези са друштвено неприхватљивим понашањем мајке. Не само да се претпоставља да, у случају да је мајка девијанткиња, детету недостаје љубави и пажње нарочито у нижем узрасту, већ је оно суочено и са значајном стигмом у социјалном миљеу. Уз то, осуђенице мајке су двоструко неуспешне. Оне су и формално и неформално кажњене: и због кршење закона и као прекршитељице социјалног обрасца понашања допуштеног женском полу.⁸³

Везано за права и третман жена лишених слободе треба имати у виду специфичне потребе жена с обзиром на њихову биолошку одређеност, а од посебног значаја је и заштита материнства, јер је сасвим реална могућност да су жене лишене слободе труднице, породиље или мајке мале деце. Жене лишене слободе, као последицу лишавања слободе, најтеже подносе одвајање од деце јер им се онемогућава да се брину о детету и да га васпитавају, те се у том смислу јавља депривација материнства.⁸⁴ Треба имати на уму и чињеницу да су жене лишене слободе, као биолошки „слабије“ склоније депресивним реакцијама самим чином изоловања из спољне средине. Многе жене имају промењиве и турбулентне емоције, које се крећу од негирања преко осећања кривице и кајања до олакшања, те је неопходна и адекватна психолошка помоћ. Треба истаћи да затворене жене врше самоубиства пет пута чешће од оних на слободи, и чак два пута чешће од

⁸³ Ђ. Игњатовић, М. Љубичић, Жене и затвор : Општа питања и студија случаја, *Анали Правног факултета у Београду 1/2011*, Београд, 2011. год., стр. 62.

⁸⁴ Ј. Шпадијер-Џинић., О. Павићевић, Б. Симеуновић Патић, *Жена у затвору-депривације затвореничког живота*, Институт за криминолошка и социолошка испитивања, Београд, 2009. год., стр. 230.

мушких затвореника. Без обзира на ту чињеницу, у Препорукама Светске здравствене организације још увек не постоје дефинисани профили жена које су у ризику од самоубиства током боравка у затвору/притвору⁸⁵. Проблем могу да представљају и лоши односи са породицом, што захтева континуирани рад са њима, али и са породицом и другим блиским особама. Овај сегмент који је јако важан за осуђеницу и њен будући живот је слаба тачка у свим затворима и другим установама које се бев институционалним смештајем. Дакле, контакти са породицом и спољном средином захтевају ангажовање и професионалан приступ више различитих институција.

У Србији данас постоји само један казнено поправни завод за жене, у Пожаревцу. Реч је о пенитенцијалној установи полуотвореног типа која има три одељења и то – отворено, полуотворено и затворено одељење. Иако је полуотвореног типа, ова установа по архитектури и степену обезбеђења одговара стандардима установе затвореног типа, на који начин се извршење казне затвора када су у питању жене, у Србији спроводи у неадекватном типу установе.⁸⁶

У првом реду, жене лишене слободе се смештају одвојено од мушкараца. Када се ради о притвореним женама, оне се обично смештају у казненопоправне заводе и окружне затворе где су смештени и мушкарци, али у посебно одвојеним деловима установе. У Окружном затвору у Београду нпр. цео један притворенички блок је резервисан за притворене жене и малолетне притворенике, са одвојеним улазима, без физичких могућности остваривања међусобних контаката. Са друге стране, жене осуђене на казну затвора, исту издржавају у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу. Наиме, у Казнено-поправни завод у Пожаревцу упућују се на издржавање казне затвора осуђена лица женског пола и малолетна и пунолетна, без обзира на висину изречене казне са територије РС, затим лица женског пола којима је изречена казна затвора у прекршајном поступку са територије РС, сви страни држављани и лица без држављанства женског пола, без обзира на дужину изречене казне затвора у кривичном и прекршајном поступку и сва лица женског пола осуђена за кривична дела са елементима организованог криминала и ратног злочина.

⁸⁵ Д. Лечић-Тошевски, *Ментални поремећаји и поремећаји понашања*, Институт за ментално здравље, Београд 2005. год., стр. 6.

⁸⁶ М. Костић, И. Илић, *Жене осуђенице-о криминолошком дискурсу и педолошком третману*, *Правна ријеч-Удружење правника Републике Србије бр. 44*, 2015.год., стр. 330.

Приликом пријема жене лишене слободе у притвор или установу за извршење казне затвора, иста мора бити претресена од стране особа женског пола у својству службених лица. ЦПТ наглашава да лица лишена слободе треба да претреса само особље истог пола и да било који претрес који захтева да се затворено лице скине, треба да се обавља тако да затворско особље супротног пола не може да га види. Комитет за људска права је изразио забринутост због праксе којом се мушким затворским чуварима дозвољава приступ јединицама где су смештене жене, што је довело до појаве озбиљних навода о сексуалном злостављању жена и нарушавању њихове приватности

Према Минималним стандардима за поступање према затвореницима, надзор над женама које су лишене слободе требало би да обављају женски чланови особља. Жене би такође требало држати у одвојеним установама, или пак у издвојеном делу установе над којим надзор обављају женски чланови особља. Ниједан мушки члан особља не би смео да уђе у део установе намењен женама ако није у пратњи женског члана особља. Наиме, тврдње о злостављању жена лишених слободе од стране мушкараца су чешће уколико су лица оба пола смештане у једној истој установи. Међутим, неке државе су почеле да организују смештај за парове (ако су обоје лишени слободе), тако да буду смештени заједно тако да постоји одређени степен мешања полова у затворима.

Након пријема и претресања, обавља се здравствени преглед и жени лишеној слободе се отвара здравствени картон. Када је реч о осуђеним женама, чланом 11. Правилника о кућном реду у казнено поправним заводима и окружним заводима је предвиђено да се лекарски преглед обавља одмах, а најкасније у року од 24 часова од пријема, с тим што ће лекарски преглед бити обављен без одлагања ако то тражи осуђено лице или ако се уоче здравствене сметње приликом пријема без обзира ко да их је уочио.

Питања везана за врсту прегледа, којих су специјализација лекари који врше иницијални преглед, да ли су неопходне додатне лабораторијске анализе, да ли су присутне заразне болести и које, каквог је психичког здравственог стања притворена пацијенткиња, да ли је трудна и болује ли од нечега што може угрозити плод, све су питања на које у прописима о извршењу и кривичном поступку нема одговора. Када је реч о новом правилнику о притвору предвиђен је тзв. „први здравствени преглед“ који се састоји од визуелног прегледа тела притвореника, узимања анамнестичких података, података о акутним и хроничним обољењима, провере и мерења основних телесних

функција. Овај преглед се обавља непосредно по пријему притвореника, а најкасније у року од 24 сата од пријема. На жалост, не предлаже се гинеколошки преглед притворене жене, а било би најбоље да се обави најкасније у року од три дана од обављеног првог здравственог прегледа.

Уколико је жена осуђена на казну затвора због учињеног кривичног дела, под одређеним условима има одређена посебна права везана за њену репродуктивну функцију.

Почетак издржавања, као и сам период издржавања затворске казне има своје специфичности уколико се на издржавање казне затвора упућује бременита жена. Сходно одредбама из Закона о извршењу кривичних санкција, уколико је налог да се јави на издржавање казне затвора примила бременита жена, иста има могућност да се молбом за одлагање извршења казне затвора обрати председнику надлежног основног суда, и то у року од 3 дана од дана пријема налога. Уз молбу, осуђена жена мора да приложи одговарајућу лекарску документацију којом доказује да је навршила шести месец трудноће. Судија који одлучује по молби ће у сваком конкретном случају одлучити шта ће да цени приликом доношења одлуке о одлагању извршења казне затвора бременитој жени, а посебно врсту кривичног дела и висину казне, затим чињеницу да ли осуђена жена већ има деце и колико, којег су узраста, и да ли се о њима неко мора старати, што чини објективне критеријуме. Када је реч о субјективним критеријума, личност осуђене бремените жене је свакако од значаја за доношење одлуке о одлагању издржавања казне затвора. Но, свакако најзначајније је да из приложене медицинске документације може видети да је жена у подмаклој трудноћи, тј. да је навршила шести месец трудноће. Уколико надлежни суд усвоји молбу за одлагање извршења казне затвора, осуђена жена може да остане на слободи најдуже док дете не наврши трећу годину живота.⁸⁷

Моментом правноснажности одлуке по молби за одлагање почетка издржавања казне затвора, дакле по исцрпљеним редовним правним лековима, у случају неповољне одлуке по осуђеницу, дакле уколико јој се извршење казне затвора не одложи, иста се мора јавити у КПЗ у Пожаревцу.

У вези са посебном заштитом материнства, ЗИКС предвиђа право осуђене жене на бесплатан порођај, на негу и смештање и ње и детета, на помоћ стручног особља завода и задржавање детета у заводској установи до навршене друге године живота детета, након

⁸⁷ Члан. 59. став 1. тачка 2. Закона о извршењу кривичних санкција, („Сл. Гласник РС“ бр. 55/2014)

чега се родитељи споразумно договарају коме ће дете бити поверено на чување, дакле оцу или другом лицу. Уколико се родитељи не споразумеју или је споразум на штету детета, о поверавању детета одлучиће суд према месту пребивалишта, или боравишта мајке у време осуде. Уколико изостане непоредна мајчина брига, детету се омогућава смештај у посебну просторију завода, налик на дечје јасле. Поређења ради, у Хрватској дете остаје уз мајку до навршене треће године живота. Када је реч о оправданости боравка детета у затворским условима, по мишљењу психолога, за дете је најбоље да буде уз мајку до настанка потребе за социјализацијом, од ког момента је целисходније да се дете развија ван пенитенцијалне установе. Како је почетак социјализације везан за узраст након две године, чини се оправданим ово законско решење, иако је претходно предвиђало да дете остаје уз мајку у затвору до навршене прве године живота по рођењу. Свакако, у вези са одвајањем детета од мајке након навршене друге године живота, потребно је осмислити механизме постепености одвајања, у најбољем интересу детета.

Према одредбама ЗИКС-а, труднице, породиље и мајке које негују децу, смештају се одвојено од осталих осуђеница, према члану 78. ЗИКС-а. Према одредбама ЗИКС-а, просторије у којима бораве осуђенце са децом и труднице морају да по стандардима одговарају установама дечје заштите. У КПЗ у Пожаревцу, труднице и породиље се смештају у посебном делу које се назива „Породилиште“. У складу са стандардом ЗИКС-а да су порођај, нега и смештај осуђеница са децом бесплатни, бебама се обезбеђују храна, средства за хигијену и играчке из буџета РС. Осуђена жена која негује дете има право на медицинску помоћ и негу 24 часова дневно, односно помоћ стручног особља. С обзиром на могућност појаве постпорођајног стреса код породиља, од великог је значаја обезбедити помоћ психолога.

За посете деце након навршене друге године, до када дете најкасније може да борави са мајком установи где издржава казну затвора, постоји могућност реализовања посете у посебним просторијама завода, најдуже до три сата, једном у два месеца. У неким земљама постоји могућност боравка до два или три дана, у малим породичним апартманима, где осуђенице са породицом проводе време, дакле припремају оброке, гледају телевизију, забављају се.

Када је реч о бременитим женама у притвору, домаћа законска регулатива не садржи посебне одредбе о овој ситуацији. Једина могућност, када дође време за порођај трудница

у притвору, је да иста буде упућена у „породилиште на слободи“ које се налази у истом месту у коме се налази и место у коме је притворена. Наиме, иако постоје услови за негу трудница, породиља и мајки малих детета у КПЗ Пожаревац, притворена жена не би требало да буде упућена у ову установу, с обзиром да се тамо смештају само осуђене жене које већ издржавају казну затвора. Са друге стране, проблем постоји и после порођаја, те се поставља питање где сместити притвореницу и дете, јер ЗКП и ЗИКС не садрже одредбе ни о овом специфичном питању. Као једна од опција могла би бити да се притвореница заједно са новорођеним дететом задржи у породилишту онолико времена колико је према мишљењу лекара потребно. Ако се у међувремену не укине притвор, мајка се након боравка у породилишту враћа у установу где јој је одређен притвор.⁸⁸

У свом Десетом општем извештају⁸⁹, ЦПТ се управо бави женама лишеним слободe и описивању конкретних питања којима се бави у овој области, уз образлагање критеријума којима се руководи у свом раду. Чињеница је да у свим земљама чланицама Савета Европе, жене представљају релативно мали број од укупног броја лица лишеним слободe, па кроз овај извештај Комитет исказује жељу да укаже националним органима како треба поступати са женама лишеним слободe, с обзиром да се бави о посебној категорији лица лишених слободe.

ЦПТ Комитет наглашава да сва пренатална и постнатална здравствена заштита пружена у затвору треба да буде једнака оној која се може добити у спољном свету. Најпре, трудницама се мора обезбедити исхрана богата протеинима, свежим воћем и поврћем. Посебан проблем је питање одвајање мајки у затворима од своје деце. Са једне

⁸⁸ И. Милић, Специфичности одлагања извршења казне затвора и примене мере притвора с обзиром на трудноћу и личност жене, *Зборник радова Правог факултета у Новом Саду волумен 48 број 2.*, Нови Сад, 2014., стр.454.

⁸⁹ [СРТ/Inf (2000) 13]

стране, затвор није одговарајућа средина за бебе и децу, а са друге стране насилно одвајање мајке од детета није пожељно. У затворском окружењу, поступање са бебама и децом треба да буде под надзором стручњака за социјални рад и развој детета. Циљ треба да буде стварање окружења усмереног на дете, без видљивих знакова који би указивали на затворску средину. Треба, такође, пронаћи решења којима би се обезбедило да се нормално развијају моторне и сазнајне способности беба које се држе у затвору. Оне нарочито треба да имају одговарајуће могућности за игру и физичку активност у оквиру затвора и ,кад год је то могуће, могућност да напусте установу и доживе свакодневни живот изван њених зидова. Омогућавање да о детету брину чланови породице изван установе, такође може да помогне да се обезбеди да се терет око подизања детета подели , нпр. од стране дететовог оца. Када то није могуће, треба размислити о омогућавању приступа објектима типа обданишта.

Када је реч о запажањима ЦПТ-а, а с обзиром да жене имају специфичне хигијенске потребе, исти жели да скрене пажњу и на питања хигијене и здравља жена лишених слободе. Женама се мора обезбедити несметан приступ санитарним просторијама и просторијама за одржавање личне хигијене, затим морају се наћи решења за безбедно одлагање крвљу упрљаних артикала, као и за обезбеђивање предмета за одржавање личне хигијене, као што су улошци и тампони, јер уколико се ове потребе не задовоље, Комитет закључује да се ради о врсти деградирајућег поступања. ЦПТ наглашава да у мери у којој су превентивне мере здравствене заштите од посебног значаја за жене, као што је преглед груди или грлића материце у циљу откривања рака, доступне у спољном свету, у истој мери треба да буду пружене и женама лишеним слободе. Право жене на телесни интегритет мора да се поштује у местима затварања или притвора, у истој мери као и у спољном свету. Нпр., када су такозване пилуле “за јутро после” и други облици прекида трудноће у каснијим фазама трудноће доступни женама које су слободне, они треба да буду доступни, под истим условима, и женама лишеним слободе. У вези здравствене заштите жена, у местима где су жене затворене или притворене, морају се обезбедити одговарајуће количине посебних лекова.

Жене лишене слободе треба да имају приступ садржајним активностима, раду и обуци, образовању и спору, на једнакој основи са мушкарцима. Наиме, ЦПТ закључује да се женама се најчешће нуде традиционално женске активности, попут шивења или ручног

рада, док се мушкарцима нуди обука далеко стручније природе. Према мишљењу ЦПТ-а, такав дискриминаторски приступ може само да ојача превазиђене стереотипе о социјалној улози жена, тако да у зависности од околности, ускраћивање женама једнаког присуца прописаним активностима може да се квалификује као деградирајуће поступање.

Иако једина установа за извршење кривичних санкција према женама, Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу од свог оснивања до данас није имао посебан третман међу затворима, нити је добио значајна средства која би омогућила потпуну реконструкцију дотрајалих објеката. Свакако је да би било боље, а имајући у виду низак социјални стандард осуђеница, отежак контакт са децом и породицом, додатне негативне последице измештања из познатог окружења, и друге лоше ефекте централизације, да уместо једне централне, постоје више мањих установа које би биле територијално распоређене.

Протеклих година рад КПЗ за жене је био предмет посебног интересовања Хелсиншког одбора у Србији (ХОС) због чињенице да је то једини затвор за жене у Србији. Наиме, жене током истраге могу бити смештене у посебне притворске јединице других затвора у Србији. Међутим, ово је једини специјализовани завод за жене у којем оне издржавају казну затвора. Оно што је уочено је да су услови смештаја и даље јако лоши, а проблем је и недостатак финансијских средстава. Такође, ХОС је забринут изостанком сензибилитета за специфичне потребе и психологију жена, уз узимање у обзир чињенице да је већина жена далеко од свог дома и породице. Проблем је и лоша здравствена заштита, јер се медицинско особље сматра делом затворске администрације које подпада под надлежност Министарства правде, а не под Министарство здравља, а затворенице се углавном жале и на немогућност благовременог добијања аналгетика.

Поред овога, значајан проблем на чијем искорењавању Управа треба да ради је да се залаже за адекватнији радни и професионални ангажман жена, с обзиром да се већи део ангажмана своди на мануелне и режијске послове, а углавном је реч о раду у пољопривредном газдинству и у погону КПЗ.

3.2. Малолетници лишени слободе

Малолетничка деликвенција представља проблем који је у последњих десет година у сталном порасту. Свакако да су две деценије политичког и економског насиља оставиле последице и у друштвеној групи младих људи. Школство, породица и друштво су донекле изгубили превентивну и контролну улогу, а све у контексту озбиљних социјалних проблема друштва услед неуспеле транзиције, те је с тим у вези велики број кривичних дела која чине малолетници или пак млађа пунолетна лица, више него логичан. На овај проблем држава одговара поштреном судском политиком, која за последицу има упућивање великог броја младих људи у систем извршења кривичних санкција.

У случајевима лишења слободе малолетника примењују се стандарди из бројних међународних докумената, али и домаћи прописи. Од значаја су Конвенција УН о правима детета из 1989 године, Стандардна минимална правила УН за суђење малолетницима из 1985 (Пекиншка правила), Правила УН за заштиту малолетника лишених слободе из 1990, Смерница УН за спречавање малолетничке деликвенције из 1990 (Ријадске смернице), Стандарди ЦПТ-а, док је најзначајнији домаћи пропис у овој области Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.⁹⁰ Од значаја су и бројни подзаконски акти, попут Правилника о извршењу мере притвора, Упутство о поступању полицијских службеника са малолетним и млађим пунолетним лицима, затим Упутство о поступању према доведеним и задржаним лицима итд.

Генерално говорећи, стандард који се примењује у поступању са малолетницима је најбољи интерес детета, па је тако и чланом 3. став 1. Конвенције Уједињених нација о правима детета предвиђено да у свим активностима које се тичу деце од примарног значаја су интереси детета без обзира на то да ли их спроводе јавне или приватне институције за социјалну заштиту, судови, административни органи или законодавна тела.

Када је реч о раду са малолетницима као деликвентима, потребно је стицање посебних знања из области права детета и преступништва младих од стране свих оних који су на неки начин ангажовани да раде са њима. Судије за малолетнике, односно судије већа за малолетнике се упућују на стручну специјализацију за стицање посебних знања из области малолетног преступништва, не би ли стекли сертификат о тим знањима који издаје Правосудни центар за обуку и стручно усавршавање. Поред органа судске власти,

⁹⁰ Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл. Гласник РС“ бр. 85/2005)

субјекти који подлежу обавези стручне специјализације су јавни тужиоци за малолетнике, полицајци, стручна лица органа социјалне заштите, заводи за извршење кривичних санкција, адвокати и друга стручна лица. Такође, судије- поротници морају бити наставници, учитељи, васпитачи, као и друга стручна лица која имају искуство у раду са децом и младима. Уколико би нпр. кривично гоњење малолетника било преузето од стране јавног тужиоца који није стекао поменути сертификат, постојала би битна повреда одредаба кривичног поступка. Такође, неопходно је приступити и стручном оспособљавању службеника који се баве пословима извршења кривичних санкција. Структура тих службеника је разноврсна, па стручно усавршавање морају обавити пре свега службеници обезбеђења завода, али и службеници третмана на психолошким и педагошким пословима, као и службеници правне струке ради пружања правне помоћи у заштити и остваривању права малолетника.

3.2.1. Поступање са малолетницима од стране полицијских службеника

Унутар МУП-а Републике Србије су донета и два интерна акта обавезне снаге везана за поступање према малолетницима и то Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима⁹¹ и Посебни протокол о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања⁹².

Од значаја је и већ поменуто Упутство о поступању према доведеним и задржаним лицима, које иако није специфично везано за положај малолетника, као претходна два наведена акта, има одредбе којима се поступање према малолетницима диференцира од поступања према пунолетним лицима. Иначе, овим Упутством се прави разлика између појмова лишавања слободе, задржавања, довођења и спровођења., па се тако лишењем слободе дефинише као привремено ограничење слободе кретања, када су су за то испуњени услови за одређивање притвора и може трајати највише 8 часова. Одредбама Упутства је предвиђено да малолетник који се лишава слободе, поред права која том приликом уживају сва лица, има право да буде обавештено да ће се о времену и месту лишења слободе обавестити и усвојилац или старалац, дипломатско – конзуларни

⁹¹ Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима, број 4898/06 од 1. маја 2006.године, Министарство унутрашњих послова

⁹² Посебни протокол о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања, Министарство унутрашњих послова, Београд, 2006.

представник чији је држављанин, или одговарајућа међународна организација ако је избегло лице или лице без држављанства. Такође има право на браниоца кога сам може да изабере или му се поставља по службеној дужности, а који поседује сертификат о посебним знањима из области права детета и преступништва малолетника. Довођење малолетника, полицијски службеници врше у цивилном оделу и службеним возилима без ознака полиције, изузев кад се стекну услови за довођење без писаног налога које могу извршити и униформисани полицијски службеници. И последња специфичност везана за положај малолетника се одређује у вези задржавања малолетног лица. У смислу овог Упутства, задржавање је привремено ограничење слободе кретања када су за то испуњени услови прописани законом. Према малолетницима се задржавање не може спровести до 48 сати већ се одмах, а најкасније у року од 8 часова спроводе судији Вишег суда за малолетнике, при чему се мора обезбедити бранилац већ приликом првог саслушања, па све до краја поступка.

Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима предвиђа да се малолетник не може задржати у смислу члана 229. ЗКП-а. Према малолетнику се може применити лишење слободе и мера принудног довођења ако се не одазове на позив суда, или саслушање у својству осумњиченог, а средства принуде се изузетно могу применити све у складу са законским овлашћењима. Малолетник се може подвргнути полиграфском испитивању искључиво уз његов пристанак и уз сагласност и присуство родитеља, усвојиоца или стараоца. Такође је од значаја одредба да уколико се малолетно лице саслушава у својству осумњиченог, саслушање обављају овлашћена службена лица, обавезно у присуству родитеља или усвојиоца, а уколико је малолетник под старатељством, у присуству стараоца. Присуство стручног лица органа старатељства уместо родитеља, усвојиоца или стараоца, обезбедиће се у случају када су родитељ, усвојилац или старалац недоступни. О овоме се обавештава и надлежни јавни тужилац, а уколико исти не присуствује саслушању, у записник ће се само констатовати да је уредно обавештен. Малолетнику се морају предочити разлози прикупљања обавештења или саслушања, у зависности од тога која се радња у преткривичном поступку предузима. Малолетник има право на браниоца, који по правилу мора поседовати сертификат о стеченим стручним знањима из области кривичноправне заштите деце.

Посебним протоколом о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања се уређују процедуре при поступању полицијских службеника Министарства унутрашњих послова Републике Србије према малолетним лицима, када се између осталог они јаве у улози учиниоца кривичних дела и прекршаја, а у вези са кривичним делима са елементима занемаривања и злостављања. Протоколом је предвиђено да се све мере предузете од стране полицијских службеника морају предузети у складу са одредбама Законика о кривичном поступку, Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Закона о прекршајима, Закона о полицији, Упутства о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима и других законских и подзаконских аката који третирају ову материју. Такође је предвиђено да према малолетнику, у својству осумњиченог, након извршења кривичног дела са елементима злостављања и занемаривања, поступају овлашћена службена лица која су стекла посебна знања из области права детета и преступништва младих, а изузетно неуниформисани полицијски службеници.

3.2.2. Права малолетника који издржавају меру притвора

Домаћом регулативом, ни законском ни подзаконском, није уређен начин извршења притвора за малолетна лица и права која том приликом уживају, као ни уосталом за остале осетљиве групе притвореника. У оквиру Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити и Правилника о извршењу мере притвора налазе се неке одредбе везане за положај малолетника у притвору.

Малолетник има право да буде смештен одвојено од одраслих притвореника. Наиме, у складу са Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити постоји обавеза да се малолетни притвореник смести одвојено од одраслих, а заједнички смештај малолетног и одраслог притвореника ће управник завода наложити само ако судија за малолетнике изузетно буде одредио да се малолетник смести заједно са одраслим притвореником.

Слична одредба се може наћи у Правилнику о издржавању мере притвора који прописује: „Малолетник, у складу са законом, издржава притвор, по правилу, одвојено од пунолетних лица. Да би судија за малолетнике донео одлуку да се малолетни притвореник смести са одраслим, неопходно је испуњење одређених услова и то да код судије за

малолетнике постоји уверење да одрасли притвореник неће штетно утицати на малолетног притвореника и да постоји вероватноћа да ће усамљење малолетника дуже трајати, те да због тога може оставити штетне последице по развој његове личности.⁹³

Што се тиче услова који би допустили заједнички смештај, а везани су за личност одраслог притвореника, о томе би судија могао консултовати психологе и друге стручњаке за испитивање личности одраслих како из самог суда, нпр. судског психолога, тако и вештаке или стручњаке за послове третмана унутар система извршења кривичних санкција. Ово све из разлога што у условима лишавања слободе и депривација које са собом носе такви услови, постоје ванредне опасности од доношења такве одлуке, а које могу произвести доживотне последице по личност малолетника.

Надаље, од значаја за положај малолетног лица у притвору је могућност пружања психолошко-педагошке помоћи по одобрењу органа који води поступак. Упркос доброј вољи судије за малолетнике да одобри овакве посете и доброј вољи стручњака да помогну у том смислу, да би судија за малолетнике одобрио такве посете неопходан је захтев притвореног малолетника, јер је и судија за претходни поступак овлашћен да такве посете одобри само на захтев одраслог притвореника. Пошто малолетник такав захтев не ставља практично никада, јасно је да се овакво овлашћење ретко када примењује.

На крају, још једна одредба је везана специфично за положај малолетника у притвору и тиче се поступања према притвореном млађем малолетнику када се према њему врше службене радње спровођења нпр. на суђење или здравствену установу. Наиме, према одредби из члана 70. став. 1. Правилника о извршењу мере притвора одређено је да „млађи малолетник не може никада бити везан“. Дакле, овде је реч о притвореницима узраста од 14 до непуних 16 година, за која постоји стална безбедносна процена које искључује потребу њиховог везивања. Наравно, овим се не искључује примена безбедносне мере везивања приликом спровођења старијих малолетника, јер је безбедносна процена да су они у узрасту од 16 пуних до 18 непуних година живота физички способни да предузму акције које би биле ризичне по несметано извршење службене радње.

Када је реч о прикупљању обавештења од малолетника који се налази у притвору када исто спроводи полиција, потребно је да постоји одобрење надлежног судије за

⁹³ Члан 17. став. 2. Правилника о извршењу мере притвора („Сл. Гласник РС“ бр. 132/2014)

малолетнике или судије кога он одреди као и браниоца ако малолетник то захтева, а што регулише споменуто Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима.

Невладине организације свакодневно спроводе мониторинг над поштовањем људских права у установама где се издржавају кривичне санкције, при чему постоји посебно интересовање за установе где се налазе малолетна лица због осетљивости њиховог положаја. Према извештају који је рађен од стране невладине организације Одбора за људска права у Ваљево који је формиран на основу резултата мониторинга у установама где се малолетници који су притворени смештају, као посебан проблем током трајања притвора за малолетне притворенике представља недостатак било какве едукације и васпитно образовног рада са малолетницима, узимајући у обзир стандарде Европских затворских правила. Дакле, наглашава се као неопходност да притвор према малолетнику има васпитно деловање, као и да им се омогући “приступ социјалној, психолошкој и образовној служби, религиозним и рекреативним програмима или одговарајућим програмима који су доступни малолетницима у заједници“. Дакле, малолетним, али и осталим притвореницима нужно је обезбедити едукације и стицање стручног образовања и оспособљавања, а у циљу успешније постпеналне друштвене интеграције.

3.2.3. Права малолетника који се налазе на издржавању казне затвора

Права малолетника на издржавању казне затвора су свакако потпуније регулисана него права малолетних лица у притвору. Иначе, сва права или бар већину која уживају малолетници осуђени на казну затвора, уживају и малолетници којима је изречена нека од заводских васпитних мера, те их није потребно посебно обрађивати.

Казна малолетничког затвора је једина казна која се може изрећи малолетним учиниоцима кривичних дела. Кажњавање је некад неопходно јер се васпитном мером не може много или се не може ништа постићи. О казни малолетничког затвора постоје посебне одредбе у оквиру Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, а Правилником о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике се ближе уређује начин живота, организација рада и поступање са лицима осуђеним на казну малолетничког затвора. Уколико је ова врста казне изречена лицима мушког пола, она се извршава у казнено-поправном заводу за

малолетнике у Ваљеву, а лица женског пола у посебном одељењу казнено-поправног завода за жене у Пожаревцу. Пунолетна лица којима је изречена казна малолетничког затвора смештају се у посебно одељење завода, као и малолетници који за време издржавања казне постану пунолетни. Осуђена лица казну малолетничког затвора издржавају, по правилу, заједно, а одвојено само ако то захтева здравствено стање осуђеног или потреба осигурања безбедности и одржавања реда и дисциплине у казнено-поправном заводу.

Према малолетницима се спроводе различити облици третмана, а имајући у виду специфичности малолетника с обзиром на њихове карактеристике личности. На основу целовитог сагледавања зрелости и других својстава личности малолетника, његовог узраста, нивоа образовања, ранијег живота малолетника и понашања у социјалној средини, облика поремећаја понашања, врсте кривичног дела и околности под којима је учињено сачињава се појединачни програм поступања Основу поступања чини укључивање у васпитно корисно и радно ангажовање уз одговарајућу накнаду, омогућавање и подстицање веза малолетника са друштвом изван завода путем писама, телефонских разговора, примање посета и слично, као и укључивање у спортску, културну, уметничку и забавну активност. Све облике третмана у заводу чине стручна лица која морају поседовати посебна знања из педагогије, психологије и педологије, у складу са законом.

На лица која се налазе на издржавању казне малолетничког затвора сходно се примењују одредбе Закона о извршењу кривичних санкција у свему што није регулисано Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, у погледу права малолетника, посебно уређује да се лицу осуђеном на казну малолетничког затвора не може ограничити дописивање са родитељима, усвојоцем, стараоцем, брачним другом, лицем са којим је засновало ванбрачну заједницу, децом, усвојеником, браћом и сестрама. Такође мора му се мора се омогућити да изван затворених просторија у слободно време, на свежем ваздуху, проведе најмање три часа дневно. Управник завода у коме се извршава казна малолетничког затвора може одобрити осуђеном лицу које се примерно понаша и залаже у учењу и раду, одсуство ради посећивања родитеља, усвојоца, стараоца, брачног друга, лица са којим је

засновало ванбрачну заједницу, деце, усвојеника, браће и сестара, односно другог блиског лица.

Када је реч о примени института условног отпуста, лице коме је изречена казна малолетничког затвора суд може условно отпустити ако је издржало трећину изречене казне, али не пре него што је протекло шест месеци, ако се на основу постигнутог успеха извршења може оправдано очекивати да ће се на слободи добро понашати и да неће вршити кривична дела. Уз условни отпуст суд може да одреди и неку од мера појачаног назора уз могућност примењивања једне или више одговарајућих посебних обавеза из члана 14. овог закона.

Од посебног значаја за малолетнике је процес образовања и радног ангажовања. Осуђеним малолетницима током издржавања казне омогућује се образовање, стручно и радно оспособљавање за занимање према њиховим способностима, склоностима и дотадашњем школском и радном ангажовању, у складу са могућностима казнено-поправног завода. Ако малолетник нема завршену основну или средњу школу, истом се омогућава да образовање стекне у заводу. Дакле, завод организује наставу за малолетнике, када се основно образовање стиче кроз редовне облике наставе у школи завода, а за средње образовање завод организује припремну наставу. Ако је то у циљу остварења циљева појединачног програма поступања, а безбедносни разлози то оправдавају, малолетнику осуђеном на казну затвора се може одобрити да се о свом трошку ванредно школује у другим образовним институцијама ван завода. Но, у сваком случају малолетник је обавезан да похађа редовно наставу у школи. Такође, у заводу постоје различити програми за стицање практичних знања, у циљу стручног оспособљавања малолетника које се обавља по предлогу службе за преваспитање и службе за обуку и упошљавање, а по одлуци управника завода. Само стручно оспособљавање се обавља кроз теоријску припрему и кроз практичну обуку у заводским радионицама.

Када је реч о радном ангажовању, оно се организује у складу са радним способностима малолетника. Циљ је да малолетни стекне, одржи или прошири своје радне способности и стручно знање, а припадају му и сва права везана за дела из области интелектуалне својине створена за време издржавања казне затвора.

Везано за здравствену заштиту малолетника, најмање једанпут годишње се обавља систематски преглед, а најмање два пута годишње се саставља извештај о психичком

стању малолетника и доставља се судији за малолетнике који је судио у првом степену. Уколико малолетнику не буде пружена адекватна здравствена заштита у оквиру завода, по правилу се упућује у Специјалну затворску болницу. У вези са овим је и омогућавање адекватне исхране малолетнику у складу са његовим узрастом, здравственим стањем и природом посла који обавља. Болесни малолетници или малолетници који раде на тежим пословима имају право, на предлог лекара, на посебну или допунску исхрану.

Малолетник има право на неограничен пријем пакета, чија тежина може бити до десет килограма, на неограничено дописивање и на неограничен пријем и слање новчаних пошиљки, при чему је месечни износ којим малолетник може месечно да располаже износ просечне нето зараде у РС, утврђен за претходни месец, на основу саопштења органа надлежног за послове статистике. Једном недељно могу да га посете родитељ, усвојилац, старатељ, брачни друг или лице са којим је заснована ванбрачна заједница, усвојеник, деца и други срдоници у правој линији, а од побочној линији до четвртог степена сродства. Два пута месечно могу да га посете и друга лица, мимо набројаних.

Ради заштите својих права, малолетник лишен слободе, било да му је изречена заводска васпитна мера или казна малолетничког затвора, се може притужбом обратити управнику завода који по притужби решава у року од три дана тако што доноси образложено решење. Уколико је малолетно лице незадовољно решењем, може изјавити жалбу већу за малолетнике првостепеног суда који врши надзор над извршењем заводске васпитне мере, односно већу за малолетнике првостепеног суда који је судио у поступку у коме је изречена казна малолетничког затвора. Правилник о кућном реду казнено поправног завода за малолетнике предвиђа да је малолетник потпуно заштићен приликом подношења поднесака, притужби и жалби, те због тога не може бити изложен било каквом кажњавању, малтретирању или узнемиравању. Такође, осуђено малолетно лице има право и на судску заштиту против мера и одлука управника казнено-поправног завода у коме издржава казну, о чему одлучује веће за малолетнике суда који је судио у првом степену.

3.3. Старија лица лишена слободе

У првом реду се поставља питање које категорије лица се могу подвући под термин „старији људи“. У савременој литератури можемо наићи на поделу на две подгрупе и то

на млађе-старије особе од 65 до 74 година и стар-старије особе које су преко 85 година старости.

Када је реч о старијим особама који се налазе на издржавању казне затвора или им се на други начин ограничава слобода, њихов удео је знатно мањи у односу на млађе становништво, а разлози за повећање удела старијих особа међу затвореницима углавном се наводе дужевременске казне затвора, доживотне казне затвора, повећање удела старијих извршилаца међу ухапшенима, недостатак легалних услова за ранији отпуст итд.⁹⁴

На основу резултата научних студија издвајају се три категорије старијих осуђеника. Прву групу чине они који су још у младости осуђени за примарни насилни злочин који су извршили и који су у затвору остарили. Они се добро прилагођавају условима живота у затворима и често служе као узор другим осуђеницима. Другу групу чине деликвенти из навике, дакле ради се о повратницима. Ова група осуђеника се рационално прилагођава условима живота у затвору, друштвене везе су им лимитиране, а прошлост радног искуства спорадична. И на крају, трећу групу чине старији осуђеници који су осуђени због тешких облика криминалитета у каснијем периоду живота. Најтеже се прилагођавају условима живота у затвору и често су виктимизовани од стране других осуђеника.

Тешкоће које се јављају са упућивањем старијих особа на извршење затворских казни се могу сврстати у две категорије. Прва група обухвата здравствена и социјална питања која непосредно погађају остареле осуђенике, а друга група потешкоћа обухвата финансијске тешкоће у односу на оптерећење здравствених фондова за лечење и заштиту остарелих осуђеника, као и административне тешкоће у односу на бригу и заштиту остарелих осуђеника.

У затворском окружењу, а у циљу остваривања специфичних потреба и права ове категорије лица лишених слободе, треба формирати програме поступања којима ће се задовољити и субјективни и објективни интереси осуђених лица. Није реткост да старија лица болују од тешких хроничних акутних болести па се с тим у вези треба позабавити питањем здравствене заштите ове категорије лица.

⁹⁴ М. Костић, Старији осуђеници, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*- бр. 67, Ниш, 2014. год., стр. 108.

Закон о извршењу кривичних санкција не регулише посебним одредбама положај старијих осуђеника. У оквиру општих одредаба о забрани дискриминације, забрањује се стављање у неравноправан положај лица према коме се издржава кривична санкција, због расе, боје коже, пола, језика, вере, образовања, имовног стања итд. Међутим, одредбама ЗИКС-а је предвиђено да завод мора да располаже посебном просторијом за издвајање оболелих осуђених, у зависности од природе обољења. Такође, овим законским тестом којим се уређује систем издржавања кривичних санкција је предвиђено да осуђени коме године и телесне способности то дозвољавају има право на организовану физичку активност, укључујући и право да са другим осуђеницима користи спортске терене и опрему. Узраст осуђених лица се предвиђа као посебан критеријум у одредбама о смештају осуђеника. Наиме, разврставање осуђеног у просторије за заједнички боравак и спаваонице спроводи се уз брижљиву оцену свих околности имајући у виду узраст, личне особине и склоности, као и друга својства од којих зависи међусобни утицај и непостојање опасности од међусобног физичког и психичког угрожавања.

У неким земљама развијени су посебно прилагођени програми поступања са старијим осуђеницима који се односе на њихове физичке, психичке и социјалне потребе, па су тако осмишљене рекреативне вежбе, основно образовање за одрасле и одговарајуће друштвене игре. У држави Пенсилванији је нпр. осмишљен програм едукације старијих особа у области медицине, пре свега везано за здраву исхрану и смањење телесне тежине. Код нас слични пројекти још увек не постоје, вероватно због малог броја старијих лица лишених слободе, али та чињеница свакако не сме да буде разлог за непоступање.

IV Систем надзора и заштите над поштовањем права лица лишених слободе

4.1. Заштита права лица лишених слободе унутар система кривичних санкција

У Републици Србији постоје доста активних механизма за заштиту права лица лишених слободе, почев од државних, формалних институција до невладиног сектора. Државне институције које се тиме баве свакако су Управа за извршење кривичних санкција и Национални превентивни механизам у Србији и Заштитник грађана, док су невладине организације које су укључене у мониторинг затворских установа у Србији су

Хелсиншки одбор за људска права у Србији, YUCOM, NEOSTART који се бави питањем постпеналног прихвата, Београдски центар за људска права итд.

Унутар система кривичних санкција, заштита права лишених слободе се обавља преко одговарајућих служби у заводима. Наиме, сама Управа за извршење кривичних санкција се састоји из централне администрације и завода којим руководи управник завода, док службама у оквиру завода руководе начелници служби. У оквиру завода где се издржава казна затвора, постоје служба за третман, служба за обезбеђење, служба за обуку и упошљавање, служба за здравствену заштиту и служба за опште послове. Иако свака од ових служби има одговарајуће ингеренције у заштити права лица лишених слободе, служба за безбедност је она која се у првом реду стара о физичком интегритету осуђеника, о безбедности и сигурности људи и имовине у заводу. Припадници службе за обезбеђење су наоружана и униформисана лица, али могу по наређењу директора Управе или управника завода вршити дужност у цивилном оделу. Са друге стране, служба за третман има најважнију улогу у постизању сврхе извршења казне затвора, имајући у виду задатке које обавља у установи. Ова служба обавља послове пријемног одељења, спроводи индивидуални и групни третман осуђеника, културно-просветне, фискултурне, забавне и друге активности, тако да је већини завода организована у виду одељења и то као пријемно одељење, одељење за васпитно-корективни рад и одељење за образовање.

Овлашћења службеника за надзор у вези са притвореницима и заштитом њихових права донекле се омогућавају од 2009. године, када је изменама и допунама ЗИКС-а/2005 надзор над радом завода проширен и на „лица лишена слободе“, а не само на „осуђене“. Тиме се отвара пут да се врши свеобухватан надзор над заштитом права свих лица лишених слободе, те тиме и притвореника. До тада, приоритет се у свему давао осуђеним лицима, а да се притвореници нису помињали ни једном речју јер се сматрало се да је довољно да се у раду са притвореницима очува безбедност, здравље и уредно спровођење на суђења, док ће остала права притвореника и њихова заштита бити обезбеђени у мери у којој то допуштају физички услови боравка, кадровска попуњеност завода и услови смештајних капацитета. Задаци службеника завода у вези извршења притвора своде се на спречавање бекства, међусобног разрачунавања и самоповређивања притвореника, обезбеђење њихових основних животних потреба и спровођење притвореника на суђења, у здравствену установу ван завода ако му је потребна посебна здравствена помоћ, или у

други завод у случају премештаја. Дакле, акценат је на ингеренцијама службе за обезбеђење.

Са друге стране, када је реч о осуђеним лицима, као што је напред напоменуто, специјализована служба за третман организује индивидуалне и групне облике рада са осуђеницима и примењује поступке и методе у циљу спречавања осуђених да опет чине кривична дела, дакле има најважнију улогу у ресоцијализацији осуђеника. Ова служба непосредно утиче на промену криминогених, асоцијалних и других негативних схватања и навика осуђених лица и малолетника, врши утицај на формирање правилног односа осуђеног према раду, општем и стручном образовању, припрема мишљење за условни отпуст и помиловање, предлаже класификацију и рекласификацију осуђених лица и малолетника.⁹⁵

Када говоримо о притвореним лицима, пружање правне помоћи од стране службеника завода је ретко, јер осим припадника службе за обезбеђење други државни службеници завода углавном немају никакве ингеренције у одељењима за притвор. Ангажовања у смислу рада са васпитачима, педагозима и психолозима, социолошка ангажовања се у овим одељењима не спроводе. Тек се у ЗИКС-у предвиђа ангажовање службеника за третман у смислу пружања помоћи и подршке притворенику, нарочито оном који показује знаке аутодеструктивног понашања. Али генерално говорећи, а с обзиром на претпоставку невиности, када је реч о раду са притвореницима, служба за третман није формирана, јер практично судски поступак је у току, те је његов исход неизвестан. Уколико се, са друге стране, поступак заврши осуђујућом пресудом, биће потребе за преваспитањем и ресоцијализацијом осуђеника за које задатке служба за третман има најважнију улогу.

Сходно одредби из члана 126. ЗИКС-а, осуђени се ради остваривања својих права може обратити начелнику или другом овлашћеном лицу из службе завода поднеском. Због повреде права или других неправилности које су му у заводу учињене, осуђени има могућност да се притужбом обрати управнику завода. Ако се притужба односи на угрожавање или повреду тела или здравља осуђеног, управник завода ће наредити да лекар одмах прегледа осуђеног и да о томе сачини извештај. Ако осуђени не добије одговор на притужбу или није задовољан донетим решењем има право да у року од 8 дана од дана

⁹⁵ С. Константинови-Вилић, М. Костић., *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, Ниш, 2013. год, стр. 25.

пријема решења поднесе жалбу директору Управе. Са друге стране, ако осуђени сматра да је његово право повређено поступањем управника завода, може поднети притужбу директору Управе, при чему се приликом решавања по притужби основаност исте може ценити непосредним увидом у документацију завода, разговором са управником и запосленима у заводу, разговором са осуђеним који је поднео притужбу и другим осуђеним, без присуства запослених у заводу. Такође је предвиђено право осуђеног да се обрати овлашћеном лицу које надзире рад завода, без присуства запослених лица у заводу.

Када је реч о притвореницима у оквиру система за извршење кривичних санкција, имају могућност заштите својих права усмено, у непосредном контакту са службеним лицима или управником завода или писменим поднеском о томе.

4.2. Судска заштита права лица лишених слободе

Када је реч о судској заштити права лица лишених слободе, судија за извршење штити права притвореника, осуђеника, лица којима је изречена мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, обавезног лечења наркомана или алкохоличара када се спроводи у заводу, надзире законитост у поступку извршења кривичних санкција и обезбеђује равноправност и једнакост ових лица пред законом.

Уколико притворено лице сматра да му је неко право повређено током притвора има право да поднесе притужбу судији за извршење, док осуђена лица имају право да поднесу захтев за судску заштиту, такође судији за извршење. Поступајући по притужби притвореника или по захтеву за судску заштиту осуђеног лица, судија за извршење може да закаже и одржи рочиште на коме ће се учесници у поступку усмено изјаснити о чињеницама и доказима важним за доношењем, а рочиште мора одржати ако из навода притужбе, односно захтева за судску заштиту и других доказа произилази да је право на живот, телесни интегритет и здравље притвореника или осуђеника угрожено. Ако судија за извршење утврди да је притужба притвореника, односно захтев за судску заштиту осуђеника основан, наложиће заводу да у одређеном року отклони утврђену незаконитост и да га обавести о мерама предузетим да се та незаконитост отклони, а ако отклањање незаконитости није могуће, судија за извршење ће утврдити незаконитост и забранити њено даље понављање.

Уколико је притвореник или осуђено лице незадовољно одлуком судије за извршење кривичних санкција може поднети жалбу ванрасправном већу истог суда, преко судије за извршење који је донео првостепену одлуку и то у року од 3 дана од дана пријема првостепене одлуке.

Судија за извршење има обавезу да најмање једном у четири месеца у току године обилази заводе на територији своје месне надлежности, разговара са осуђенима и информише их о начинима остваривања њихових права. Са друге стране, чланом 222. ЗКП-а је предвиђено да судија који врши надзор над извршењем притвора је дужан да редовно обилази притворенике и то најмање једном у 15 дана, а може у свако доба, по свом нахођењу, при чему је овлашћен да са притвореницима насамо разговара о томе како се са њима поступа и да ли имају каквих притужби у вези са остваривањем и заштитом права. Ако уочи неправилности приликом обиласка завода, дужан је да без одлагања обавести министарство надлежно за послове правосуђа, као и Заштитника грађана. Министарство је дужно да у року од 15 дана од дана пријема обавештења о неправилностима обавести судију о мерама предузетим за њихово отклањање.

4.3. Заштитник грађана и Национални механизам за превенцију тортуре

Заштитник грађана или Оmbудсман обавља послове на основу Устава, као и послове послове Националног механизма за превенцију тортуре на основу Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака⁹⁶. Ради се о независном и самосталном органу кога бира Народна скупштина Републике Србије. Овај орган контролише рад органа управе, између осталог, и органа где се издржавају кривичне санкције, те у том смислу унапређује грађанска права и слободе. Посебно је значајан задатак Заштитника грађана у вези са заштитом права појединих категорија грађана за које је оцењено да могу бити угрожени као што су особе са инвалидитетом, деца, лица лишена слободе и припадници националних мањина. У вези са заштитом права лица лишених слободе Заштитник грађана врши обиласке затвора или по сопственој иницијативи увек или када на било који начин стекне сазнања или барем наговештаје о кршењима људских права ове категорије лица.

⁹⁶ Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака („Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 16/2005.)

Национални механизам за превенцију тортуре је још један државни орган слободан да несметано има приступ свим затворима. Образован је према Закону о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака и Закону о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака⁹⁷. Овим другим је одређен Заштитник грађана и да обавља послове Националног механизма за превенцију тортуре, али та два органа нису истоветна и поступају по другачијим задацима, овлашћењима и одговорностима.

За сада у Републици Србији није формиран посебан орган који би обављао послове Националног механизма за превенцију тортуре, већ су ти послови у ингеренцији Заштитника грађана, углавном због финансијских разлога. Ипак, сасвим би оправдано било да се иде у правцу оснивања самосталног, независног и посебног органа који би обављао активности Националног механизма за превенцију тортуре, јер и сама међународна заједница придаје значај превенцији и укупној борби против тортуре као специфичног облика кршења људских права, а у оквиру тога посебно борби против тортуре над лицима лишеним слободе, а што би било пожељно и због саме анализе квалитета рада Заштитника грађана.

Одлуком о формирању превентивног механизма за мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе⁹⁸, Заштитник грађана је формирао Превентивни механизам за мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе. У питању је тело које чине сви чланови Савета Заштитника грађана за заштиту права лица лишених слободе, као и запослени у стручној служби Заштитника грађана и стручњаци који располажу знањем релевантним за заштиту права лица лишених слободе. Ово тело, има задатак да спроводи мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе, што значи и затвора, односно притворских јединица у затворима. Чланови тима Превентивног механизма могу несметано и без претходне најаве посећивати установе и приступати свим просторијама у установама, вршити увид и прибављати копије целокупне релевантне документације, као

⁹⁷ Закона о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 7/2011.)

⁹⁸ Одлука о формирању превентивног механизма за мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе, Заштитник грађана, дел. бр. 4846 од 02.07.2009. год.

и поверљиво и без надзора разговарати са лицима лишеним слободe и особљем у установама.

Уколико лице лишено слободe сматра да му је неко право повређено у установи у којој је смештено, по исцрпљењу свих осталих правних средстава за заштиту права, може се писменим путем обратити Заштитнику грађана, при чему се запечаћена и затворена коверта доставља овом органу од стране администрације завода. Садржај писмена се не сме читати, нити отварати.

Заштитник грађана може покренути поступак и пре него што су исцрпљена сва правна средства. Услов за то је процена да би подносиоцу притужбе била нанета ненадокнадива штета или ако се притужба односи на повреду принципа добре управе, посебно некоректан однос органа управе према подносиоцу притужбе, неблаговремен рад или друга кршења правила етичког понашања запослених у органима управе. Притужба се може поднети најкасније у року од једне године од извршене повреде права, а ако се по тој повреди поступало унутар система извршења кривичних санкција, онда се притужба може поднети најкасније од последњег поступања, односно пропуштања надлежног органа да поступи у вези са учињеном повредом права притвореника. Ако након утврђивања свих релевантних чињеница и околности Заштитник грађана нађе да су постојали недостаци у раду управе затвора или у раду Управе за извршење кривичних санкција, препоручиће органу у чијем раду је уочен недостатак начин на који недостатак може отклонити. Орган коме је упућена препорука дужан је најкасније у року од 60 дана од дана добијања препоруке да обавести Заштитника грађана о томе да ли је поступио по препоруци и отклонио недостатак, а ако није онда у истом року да обавести Заштитника грађана о разлозима због којих није поступио по препоруци.

У одређеним ситуацијама Заштитник грађана може изричито утврдити и краћи рок за отклањање недостатака, али не краћи од 15 дана, ако постоји опасност да ће због неотклањања недостатка права притвореника бити трајно и у значајном обиму оштећена.

У случају да орган управе не поступи по препоруци, Заштитник грађана може о томе да обавести јавност, Скупштину и Владу, а може и да препоручи утврђивање одговорности функционера који руководи органом управе. О покретању и завршетку поступка Заштитник грађана обавештава подносиоца притужбе, као и орган управе против којег је поднета притужба.

4.4. Скупштинска контрола над извршењем кривичних санкција

Када је реч о скупштинској контроли над извршењем кривичних санкција, Народна Скупштина из редова народних посланика формира петочлану Комисију која спроводи контролу над системом извршења кривичних санкција. Петочлану Комисију чине лица која познају проблеме извршења кривичних санкција, а да рад Комисије не би био пристрасан један од услова је да чланови комисије нису запослени у Управи. Комисија у вршењу контроле има право приступа заводу и свим просторијама у заводу, право да приступа подацима од значаја за рад Комисије, право да несметано посећује лица лишена слободе-притворенике и затворенике, да разговара са њима и запосленицима, без присуства других лица.

Законом о извршењу кривичних санкција предвиђена је обавеза Комисије да о свом раду и стању у области извршења кривичних санкција подноси извештај Народној Скупштини Републике Србије најмање једнапут годишње. Иста обавеза постоји када је реч о Управи завода која доставља Комисији истоветне извештаје увек када Комисија то затражи, а најмање једнапут годишње.

V Практични проблеми и стање у Републици Србији у погледу заштите људских права лица лишених слободе у установама за извршење кривичних санкција

У Републици Србији функционише више модела систематског праћења стања права лица лишених слободе, при чему је свакако изузетно значајна активност невладиног сектора и њихових периодичних извештаја. Хелсиншки одбор за људска права у Србији (ХОС) већ више од деценије у континуитету прати и идентификује повреде људских права маргинализованих група која бораве у различитим групама где су им ограничена основна људска права. ХОС се бави и посетама установа где се налазе лица лишена слободе, при чему је задатак овог одбора да идентификује проблеме и да инсистира на безусловном поштовању људских права. Након посета формирају се извештаји којима се указује на недостатке разумевања концепта људских права и неадекватна системска решења.

Стандарди којима се ХОС руководи проистичу из међународних докумената које је Србија потписала, односно ратификовала, и то су првом реду стандарди из Европске

конвенције о људским правима, Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни и поступања, Опционог протокола уз Конвенцију, Скупа минималних правила поступању са затвореницима итд. Према једном од истраживања спроведеном од стране Покрајинског омбудсмана изведени су закључци о стању поштовања људских права у установама где се налазе оваква лица на територији Војводине.⁹⁹ Проблеми уочени у истраживаним установама одражавају генералну слику о систему издржавања кривичних санкција и поштовању људских права у тим установама у нашој земљи. Наиме, слични резултати добијени су на основу испитивања и посета другим установама где се налазе лица лишена слободе, дакле не само у Војводини. Иако је истраживање рађено 2010.год., од тада се ситуација није драстично променила. У готово свим сегментима услова и живота у затворима показало се да се људска права осуђеника не остварују у потпуности. Проблеми се сведе на лошу здравствену заштиту и мали број здравствених радника, недостатак финансијских средстава за адекватну радну ангажованост, пренасељеност, лошу исхрану. Одговори су показали да нешто мање од половине испитаника одговорило да зна и да су упознати са својим правима у затвору. Испитаници информисање усменим путем од стране запослених наводе као најчешћи начин на који добијају информације о својим правима, док се у циљу заштите и остварења својих права најчешће писмено обраћају васпитачима. Око 20% испитаника је навело да не добијају такве информације, а тек 15% испитаника наводи да се самостално информише о својим правима читањем литературе која им је на располагању у библиотекама. Од других начина за остварење својих права, најчешће се користе и други начини права као што је непосредно обраћање управнику, подношење притужбе управнику, подношење пријаве Заштитнику грађана, подношење притужбе надзорном органу завода.

Иначе, када је реч о томе колико су задовољни начином информисања о правима која имају док су на одслужењу казне затвора, преовлађују они који нису нарочито задовољни. Осуђени се у великој мери жале на пренасељеност затвора, недостатак материјалних средстава и на неодговарајући смештај, што су критеријуми који према Европским затворским правилима не могу служити као оправдање за смештање лица која се налазе на

⁹⁹ Извештај Покрајинског омбудсмана, *Људска права лица лишених слободе-лица на издржавању казне затвора*, 2010. год. преузето дана 15.09.2016., http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/119/ljudska_prava_lica_lisenih_slobode.pdf

издржавању казне затвора у овакве услове јер то представља кршење њихових људских права.

Такође, ни право на здравствену заштиту није на задовољавајућем нивоу сходно резултатима испитивања. Незадовољство се односи на мали број особља, нестручност, недодељивање адекватне терапије, недостатак зубарске заштите, нељубазност особља.

Један број испитаника је навео, чак око половина њих, је навео да нису задовољни могућношћу увида у налазе о свом здравственом стању, нити прописаном лекарском терапијом. Поред тога, испитаници из поменутих установа указали су и на то да имају проблема са недостатком топле воде за туширање и грејањем ћелија током зиме. Што се тиче исхране осуђеника често недостаје свеже воће, а кантине нису довољно снабдевене.

Наводи о злостављању од стране стражара односи се на 11 % испитаника који су навели да су их стражари тукли, а што је податак који кореспондира са податком да су исти испитаници у великом броју случајева били и дисциплински кажњавани.

Напред наговештен проблем пренасељености би се делимично могао предупредити интензивнијом применом института условног отпуста, као законског основа прекида казне затвора, али се код нас из нејасних разлога ретко примењује. Међутим, поред осуђених у затворима се налази велики број притворених лица и због тога би требало пронаћи неку алтернативу мери притвора у циљу обезбеђивања присуства окривљеног суђењима и омогућавању несметаног вођења поступка, у смислу примене мере забране напуштања стана и пружања јемства. Овако, са друге стране, често се јављају случајеви неоснованог притвора за који држава мора да исплати накнаду. Утврђено стање смештајних капацитета показало је да је највећи проблем пренасељеност у затвореним одељењима завода где се дакле налазе осуђена лица и то она која издржавају казну затвора од 1 до 10 година.¹⁰⁰ Такође учестало одређивање притвора представља један од кључних разлога преоптерећености завода за извршење кривичних санкција. О томе сведочи податак да се од укупне затворске популације око 35 % њих налази у притвору.¹⁰¹

¹⁰⁰ Стратегија развоја система извршења кривичних санкција за период од 2013. до 2020. године, Министарство правде и државне управе- Управа за извршење кривичних санкција, Београд, 2013. год., стр. 7.

¹⁰¹ Хелсиншки одбор за људска права у Србији, „Праћење реформе затворског система у Србији од 2012-2013. год. и Стање људских права у затворима у 2011.год.“, Хелсиншке свеске бр. 32, Београд, 2014. год. стр. 89.

Европски комитет за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака (ЦПТ) види препуњеност затвора као озбиљан проблем у многим државама и сматра да се то не може убедљиво објаснити високом стопом криминалитета, већ и лошом правосудном политиком.

Такође, стање притворских јединица у Србији је посебно лоше. Број људи којима је одређена мера притвора далеко премашује капацитете смештајних јединица притвора. Сасвим је сигурно да је стање људских права у притворима далеко горе него у деловима затвора где су смештена осуђена лица. У нашој земљи се ова мера претвара у инструмент казнене политике, јер се велики број лица који се налазе у притвору касније осуђују на казне затвора у трајању притвора, чиме се ова мера обесмишљава.

У установама за издржавање казни затвора постоје проблеми везани, пре свега, за здравствену заштиту. Заводи не поседују физичке капацитете да испуне све захтеве који се пред њих стављају, пре свега да свака установа има амбуланту и посебну болничку собу. Углавном све установе имају по једног лекара и једног медицинског техничара, а с обзиром да је сама установа снабдевена најосновнијим средствима за лечење, лица лишена слободе углавном обављају специјалистичке прегледе у локалним Домовима здравља и болницама. С обзиром да искуства показују да је међу лицима у установама за издржавање казне затвора велики број зависника од алкохола или наркотика, то је утолико пре интензивнија потреба за интензивнијом здравственом заштитом у установама за издржавање кривичних санкција. Иако према законским одредбама, Завод мора да обезбеди услуге зубног лекара, ретки су затвори који имају зубарску столицу са изузетком Окружног затвора у Суботици.¹⁰² Када је реч о поверљивости информација о здравственом стању лица лишеног слободе између тог лица и лекара, ово правило се често дерогира, с обзиром да су чувари често присутни приликом прегледа, што је у супротности са препорукама ЦПТ.

Нису ретки ни случајеви злостављања од стране затворског особља, пре свега чланова службе обезбеђења, или осталих затвореника и притвореника. У пракси се лица лишена слободе ретко када самоиницијативно пријављују да су жртве злостављања начелницима завода или управницима завода, углавном због недостатка поверења и прихваћеног

¹⁰² Иницијатива младих за људска права у Србији, *Права лица лишених слободе у затворском систему Србије*, преузето дана 20.09.2016., <http://www.yihr.rs/wp-content/uploads/2016/06/Prava-lica-li%C5%A1enih-slobode-SRB.pdf>

мишљења да се таквим наводима у Управама за извршење кривичних санкција не придаје довољна важност, као и због страха од одмазде запослених на чије незаконито поступање указују, или њихових колега. Ретке притужбе притворених и осуђених лица углавном долазе од чланова њихових породица или бранилаца. С тим у вези, лицима лишеним слободе би требало указати на доступне механизме заштите у случају повреде неких њихових права. Дакле, исти имају могућност да се притужбом или жалбом обрате чак и директору Управе за извршење кривичних санкција, као и самом Заштитнику грађана. Од посебне важности је и редовни обилазак делова затвора у који се налазе лица лишена слободе и разговор са истима у циљу њихове едукације, те нека незванична истраживања показују да је најмање притужби на рад затворских службеника у установама за извршење кривичних санкција у којима начелници заводских служби и управници затвора често обилазе лица лишена слободе и лако их примају на разговоре. Такође, да би се ситуација у овом правцу поправила, лицима лишеним слободе неопходно је омогућити приступ важећим прописима којима се објашњава начин на који могу да остваре своја права.

Према међународним стандардима, установе за извршење кривичних санкција су дужне да понуде осуђеним лицима могућности за рад, образовање и програме социјализације, као и да обезбеде да осуђена лица добију адекватну подршку пре самог отпуста. Стога је јако важно да установе за извршење буду у стању да понуде широк спектар општих и специјализованих програма третмана којим би утицале на промену ставова лица, унапредила њихова знања и омогућила им да стекну нове способности које би их учиниле компетентним у проналажењу посла и другим активностима након извршења казне.

Програм поступања треба да спречи поновно окретање криминалу и тиме смањењу стопе рецидивизма, односно да помогну осуђеним лицима да се поново укључе у друштвене токове по одслужењу казне. Основна претпоставка за социјалну реинтеграцију и прихват осуђених лица је усклађено и повезано деловање свих субјеката који се у окиру свог делокруга ангажују на задацима прихвата осуђених лица. У том циљу је неопходно обезбедити сарадњу повереника са одговарајућим службама у установама где се налазе лица лишена слободе и службама у Центрима за социјални рад, а у каснијем периоду и са другим субјектима које би било пожељно укључити у систем социјалне реинтеграције.

Несумњиво је да сви ови недостаци у функционисању система издржавања кривичних санкција и мере притвора доводе до грубог кршења права лица лишених слободе у бројним аспектима, те у том смислу треба ради на њиховој корекцији и искорењавању.

ЗАКЉУЧАК

Лица лишена слободе, посебно осуђеници, су често етикетирани и одбачени од друштва, међутим не смемо да заборавимо да се ради се о људским бићима чија се права морају поштовати. Најзначајнији принципи у поступању са овом категоријом лица су принцип хуманог поступања, принцип законитости јер лишење слободе мора имати потпору у закону, затим забрана дискриминације, и принцип индивидуализације у поступању.

У пракси се лица којима је ускраћена слобода кретања на било који начин, било да је реч ухапшеним лицима, притвореницима или затвореницима, најчешће жале на пренасељеност установа где се смештају, неадекватну исхрану и лошу здравствену заштиту, иако према Европским затворским правилима овакви недостаци се ни у ком случају не могу сматрати оправданим, чак и уколико су резултат недостатка материјалних средстава, а нису ни ретки случајеви злостављања и физичког насиља које ова лица трпе.

У напред изложеном тексту, приказан је нормативни оквир и практични недостаци у вези са заштитом и поштовањем права лица лишених слободе, уз осврт на актуелни формални и неформални систем заштите предметних права. Иако је нормативни оквир, како домаћи, тако и међународни исцрпан, у пракси се случајеви кршења права лица лишених слободе свакодневно дешавају, што показује богата пракса Европског суда за људска права.

Значај Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода и стандарда које истоимени суд усваја за заштиту лица лишених слободе свакако је велики, посебно ако се има у виду број лица лишених слободе у Европи. Наиме, у конкретном мастер раду значај Европске конвенције приказан је кроз *case study*, односно кроз презентацију значајних случајева кршења предметних права и стандарда којима се суд у одлукама руководио. Свакако да повреда права лица којима је ускраћена слобода кретања према

извештајима бројних међународних организација не представља само спецификум затворених, тоталитарних друштава већ се јавља и у државама са дугом демократком традицијом, те је од значаја ускладити домаћу законску регулативу са тумачењима и стандардима које Европски суд заузима у својим пресудама.

Међутим, не само напред наведена конвенција, него и бројни међународни инструменти којима се јемче ова права су од непроцењивог значаја. Указан је и значај Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних и понижавајућих казни и поступака (ЦПТ) чија је активност драгоцене јер се путем посета особама лишеним слободе испитује како се са њима поступа. Сличну улогу у националном систему имају бројне невладине организације, Заштитник грађана, Национални механизам за превенцију тортуре и разни институционални облици контролисања и мониторинга над поштовањем права лица лишених слободе, као и судски и скупштински механизам заштите.

Овим мастер радом указало се и на недовољно дефинисање и празнине у регулисању положаја и права посебно осетљивих категорија лица лишених слободе. Наиме, малолетници спадају у посебну категорију и њихова права и положај регулише Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити, међутим када је реч о женама, посебног закона нема, а у постојећим актима се мали број одредаба посвећује и старијим особама или рецимо лицима са инвалидитетом. Но, генерално говорећи концепт заштите људских права је у конкретном прогресу, те се самим тим запажа ревидирање и допуњавање најзначајнијих аката из области заштите права лица лишених слободе. Самим тим, може се основано очекивати доношење аката којима ће се употпунити постојећа регулатива, а што ће надамо се имати за циљ и отклањање бројних практичних недостатака.

И на крају, зарад што успешнијег третмана и поштовања права лица којима је ускраћена слобода кретања од стране јавних власти, најважније је спроводити континуирани рад на едукацији пре свега полицијских службеника и свих запослених Управе за извршење кривичних санкција, посебно припадника службе за третман и обезбеђење. Од посебног значаја је и информисање лица лишених слободе о њиховим правима и развијање ефикаснијих програма третмана и поступања.

ЛИТЕРАТУРА

Коришћена литература

Извори на домаћем језику (књиге, монографије, уџбеници и чланци) :

1. Боровац Јелена, Обештећење неосновано осуђених лица и неосновано лишених слободе, *Правни живот-часопис за правну теорију и праксу бр. 10*, Удружење правника Србије Београд, 2011.
2. Војислав Ђурђић, *Кривично процесно право: општи део*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2014.
3. Вековић Владимир, Заштита од мучења лица лишених слободе-У праву и пракси Европске конвенције о људским правима, *Правни живот : часопис за правну теорију и праксу-право и универзалне вредности бр. 9*, Удружење правника Србије, Београд, 2005 год.
4. Гроздановић Велинка, Шелих Аленка, *Жене и казна затвора*, Правни факултет Свеучилишта у Ријеци, Ријека, 2001 год.
5. Грубач Момчило, *Накнада штете за неоправдану осуду и неосновано лишење слободе*, Савремена администрација, Београд, 1979 год.
6. Димитријевић Војин, Пауновић Милан, *Људска права*, Београд, 1997. год.
7. Игњатовић Ђорђе, Љубичић Миљана, *Жене и затвор : Општа питања и студија случаја, Анали Правног факултета у Београду 1/2011*, Београд, 2011. год.
8. Константиновић Вилић Слободанка., Костић Миомира, „*Пенологија*“, Ниш, 2006.год.
9. Константинови-Вилић Слободанка., Костић Миомира, *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, Ниш, 2011. год.
10. Константинови-Вилић С., Костић М., *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, Ниш, 2013. год.
11. Костић Миомира, *Старији осуђеници, Зборник радова Правног факултета у Нишу- бр. 67*, Ниш, 2014. год.
12. Костић Миомира, Илић Иван, *Жене осуђенице-о криминолошком дискурсу и пенолошком третману, Правна ријеч-Удружење правника Републике Србије бр. 44*, 2015.год.
13. Лечић-Тошевски Душица, *Ментални поремећаји и поремећаји понашања*, Институт за ментално здравље, Београд 2005 год.
14. Милутиновић Милан, *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1988. год.
15. Милић Иван, Специфичности одлагања извршења казне затвора и примене мере притвора с обзиром на трудноћу и личност жене, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду волумен 48 број 2.*, Нови Сад, 2014.

16. Мрвић-Петровић Наташа, Петровић Здравко, *Накнада штете због неоснованог лишења слободе и неосноване осуде*, Центар за мир и развој демократије, Београд, 2008.год.
17. Пауновић Милан, Кривокапић Борис, Крстић Ивана, *Основи међународних људских права*, Београд, 2007. год.
18. Поповић Драгољуб, *Европско право људских права*, Стразбур, 2012. год.
19. Пајванчић, Маријана, *Уставна заштита људских права*, Центар за истраживачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2011 год.
20. Приручник за правнике „Interights“ -*Право на поштовање приватног и породичног живота према члану 8 Европске повеље о људским правима*, 2006. год.
21. Приручник за адвокате „Interights“ -*Члан 3 Европске конвенције о људским правима- забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања*, 2005 год.
22. Приручник за правнике „Interights“ -*Право на живот према Европској конвенцији о људским правима*, 2005.
23. Радоман Миленко, *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, Правни факултет, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2003. год.
24. Симеуновић Патић Биљана, Јовановић Слађана, *Заштита права на живот лица лишених слободе*, *Правни живот-часописа за правну теорију и праксу бр. 9*, Удружење правника Србије, 2010.
25. Соколовић Снежана, *Условни отпуст-спорна питања и савремена нормативна решења*, *Часопис : Crimen (V) 1/2014*, Београд, 2014. год.
26. The AIRE centar, *Право на слободу и сигурност личност по члану 5 Европске конвенције о људским правима- приручник о судској пракси Европског суда за људска права*, Београд, 2008. год.
27. Златановић Светозар, *Поступак за накнаду штете, рехабилитацију и остваривање других права лица неоправдано осуђених и неосновано лишених слободе*, *Часопис : Избор судске праксе-часопис бр. 7-8*, Београд, 1993.год.
28. Хелсиншки одбор за људска права у Србији, *„Праћење реформе затворског система у Србији од 2012-2013. год. и Стање људских права у затворима у 2011.год.“*, Хелсиншке свеске бр. 32, Београд, 2014. год.
29. Шпадијер-Џинић Јелена, Павићевић Оливера, Симеуновић Патић Биљана, *Жена у затвору-депривације затвореничког живота*, Институт за криминолошка и социолошка испитивања, Београд, 2009. год.

Извори на страном језику:

1. Coucile of Europe, Decision and Reports of the European Commision of Human Rights 34, Report of 16. December 1982.
2. Prison Reform Trust: Information book for prisoners with a disability, Prison Reform Trust, London 2009.

3. Prison Reform Trust: Bromley Briefings Prison Factfile, Prison Reform Trust, London 2013.
4. Foley, Conor, Combating Torture: A Manual for Judges and Prosecutors, University of Essex, Human Rights Centre, Essex, 2003.

Попис остале истраживачке грађе :

Домаћи правни прописи :

1. Кривични законик РС („Службени гласник Републике Србије“ број 85/2005,88/2005, - испр., 107/2005, -испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013 и 108/2014)
2. Закон о кривичном поступку Законик о кривичном поступку ("Сл. гласник РС", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014)
3. Закон о ратификацији Европске Конвенције за заштиту људских права и основних слобода, „Сл. лист СЦГ“ (Међународни уговори) бр. 9/03
4. Закона о извршењу кривичних санкција („Сл. Гласник РС“ бр. 55/2014)
5. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник Републике Србије“, број 85/2005)
6. Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака („Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 16/2005)
7. Закон о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 7/2011)
8. Закон о облигационим односима ("Сл. Лист СФРЈ", бр. 29/78, 39/85, 45/89 – одлука УСЈ и 57/89, "Сл. Лист СРЈ", бр. 31/93 и "Сл. Лист СЦГ ", бр. 1/2003 –Уставна повеља)
9. Закон о полицији, („Сл. Гласник РС“ бр. 6/2016)
10. Упутство о поступању према доведеним и задржаним лицима („Сл. Гласник РС“ бр. 101/05, 63/09 – УС и 92/11)
11. Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима (број 4898/06 од 1. маја 2006.год.), Министарство унутрашњих послова
12. Правилник о полицијским овлашћењима („Сл. Гласник РС“ бр. 54/2006)
13. Правилник о кућном реду за примену мере притвора, („Сл. Гласник РС“, бр. 35/99)
14. Правилник о извршењу мере притвора, („Сл. Гласник РС“, бр. 132/2014)
15. Правилник о кућном реду казнено поправних завода и окружних завода ("Сл. гласник РС", бр. 110/2014)
16. Правилник о одећи, рубљу, обући и постелјини осуђеног лица ("Сл. гласник РС", бр. 137/2014)
17. Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица ("Сл. Гласник РС“ 66/2015)

18. Посебни протокол о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања, Министарство унутрашњих послова, Београд, 2006.
19. Одлука Заштитника грађана о формирању превентивног механизма за мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе, дел. бр. 4846 од 02.07.2009. год.
20. Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у републици Србији у периоду од 2010. до 2015. год. (Сл. гласник РС, бр. 53/2010)
21. Стратегија развоја система извршења кривичних санкција за период од 2013. до 2020. године, Министарство правде и државне управе- Управа за извршење кривичних санкција, Београд, 2013. год.

Међународни правни прописи са електронским адресама :

1. General Assembly UN. Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, Geneva, 1955., преузето дана 20.05.2016.
<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/TreatmentOfPrisoners.aspx>
2. General Assembly UN. Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, (Nelson Mandela Rules), Resolution 70/175, 2015., преузето дана 12.05.2015.
<http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/1957/06/ENG.pdf>
3. General Assembly UN. International Covenant on Civil and Political Rights, Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966., преузето дана 01.06.2016.
<http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
4. General Assembly UN. Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Resolution 39/46 of 10 December 1984., преузето 09.10.2016,
<http://www.ohchr.org/en/ProfessionalInterest/pages/cat.aspx>
5. General Assembly UN. Basic Principles for the Treatment of Prisoners, Resolution 45/111 of 14 December 1990, преузето дана 20.05.2016.
<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/BasicPrinciplesTreatmentOfPrisoners.aspx>
6. General Assembly UN. Principles Medical ethics relevant to the role of health personnel, particularly physicians, in the protection of prisoners and detainees against torture and other cruel, inhuman and degrading treatment of punishment, Resolution 37/194 of 18 December 1982., преузето дана 22.05.2016.
<http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/MedicalEthics.aspx>
7. Council of Europe. European Convention on Human Rights, Rome, 1950., преузето дана 10.05.2016. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
8. Committee of Ministers of the Council of Europe. European Convention for the prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment of Punishment, Strasbourg, 1987., преузето 30.04.2016. <http://www.cpt.coe.int/en/documents/ecpt.htm>

9. Committee of Minister of the Council of Europe. European Prison Rules, Recommendation No. R (87) 3, Strasburg, 1987., преузето дана 10.05.2016.

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804f856c>

10. Committee of Ministers of the Council of Europe. Recommendation Rec (2006)2 to member state on the European prison Rules, Strasburg, 2006., преузето дана 10.05.2016.

www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Dokuments/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf

11. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of Council of Europe. CPT standard based on CPT General reports, преузето 15.05.2016. <http://www.cpt.coe.int/en/documents/eng-standards.pdf>

12. Committee of Ministers of the Council of Europe. Recommendation Rec(2006)13 the to member states on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse, 2006., преузето дана 01.06.2016.

[http://pjpeu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+\(2006\)+13+on+the+use+of+remand+in+custody,+the+conditions+in+which+it+takes+place+and+the+provision+of+safeguard+against+abuse.pdf](http://pjpeu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+(2006)+13+on+the+use+of+remand+in+custody,+the+conditions+in+which+it+takes+place+and+the+provision+of+safeguard+against+abuse.pdf)

Коришћене пресуде :

1. Case of Al-Saadoon and Mufdhi v. The United Kingdom, Application No. 61498/08, Judgment of 02.03.2010., ECHR

2. Case of Anguelova v. Bulgary, Application No. 38361/97, Judgment of 13. June 2002., ECHR

3. Case of Askoy v. Turkey, Application No. 21987/93, Judgment of 18 December 1996., ECHR

4. Case of B. Stojanović v. Serbia, Application No. 34424/04, Judgment of 19.05.2009., ECHR

5. Case of Van der Leer v. Netherlands, Application. No. 11509/85, Judgment of 21 February 1990., ECHR

6. Case of Velikova v. Bulgary, Application No. 41488/98, Judgment of 18 May 2000., ECHR

7. Case of Dickson v. The United Kingdom, Application No. 44362/04, Judgment of 4 December 2007., ECHR

8. Case of Dicme v. Turkey, Application No. 20869/92, Judgment of 11 July 2000., ECHR

9. Case of Enea v. Italy, Application No. 74912/01, Judgment of 17 September 2009., ECHR

10. Case of Ilasku and others v. Moldavy and Russia, Application No. 48787/99, Judgment of 8 July 2004., ECHR

11. Case of Jakóbski v. Poland, Application No. 18429/06, Judgment of 7 December 2010., ECHR

12. Case of Kuznetsov v. Ukraine, Application. No. 10877/04, Judgment of 29 April 2003., ECHR

13. Case of Keenan v. United Kingdom, Application No. 27229/95 , Judgment of 3 April 2001., ECHR
14. Case of Kudla v. Poland, Application No. 30210/96, Judgment of 26 October 2000., ECHR
Case of Kalashnikov v. Russia, Application No. 47095/99), Judgment of 15 July 2002., ECHR
15. Case of Campbell v. United Kingdom, Application No. 7819/77;7878/77, Judgment of 1992., ECHR
16. Case of Lecius v. Lithuania, Application No. 345789/97, Judgment of 31. July 2000., ECHR
17. Case of Letellier v. France, Application No. 12369/86, Judgment of 26. June 1991., ECHR
18. Case of Margaret Murray v. United Kingdom, Application No. 14310/88, Judgment of 28 October 1994., ECHR
19. Case of McGlinchy and others v. United Kingdom, Application No. 50390/99, Judgment of 29. April 2003., ECHR
20. Case of Ocalan v. Turkey, Application No. 46221/99, Judgment of 12 May 2005., ECHR
21. Case of Paul and Audrey Edwards v. United Kingdom, Application No. 46477/99, Judgment of 14 March 2002., ECHR
22. Case of Renolde v. France , Application No. 5608/05 Judgment of 16 October 2008., ECHR
23. Case of Ramsahai and others v. The Netherlands, Application. No. 52391/99, ECHR 2007-II, Judgment of 15 May 2007, ECHR
24. Case of Ribitsch v. Austria , Application No. 18896/91, Judgment of 4 December 1995., ECHR
25. Case of Salman v. Turkey, Application No. 21986/93, Judgment of 26. November 1997., ECHR
26. Case of Silver and others v United Kingdom, Application No. 5947/72; 6205/73; 7052/75; 7061/75; 7107/75; 7113/75; 7136/75, Judgment of 25 March 1983., ECHR
27. Case of Thlimmenos v. Greece, ECHR, Application no. 34369/97, Judgment of 6 April 2000., ECHR
28. Case of Toteva v. Bulgaria, Application No. 42027/98, Judgment of 19 May 2014., ECHR
29. Case of X v. United Kingdom, Application No. 6886/75, Judgment of 1976., ECHR
30. Пресуда Врховног касационог суда Србије, Рев. 584/10 од 11.02.2010.год.
31. Пресуса Основног суда у Бору II. бр. 385/08, 19.02.2008.год.

Електронске адресе на домаћем језику :

1.Заштитник грађана-омбудсман

<http://www.ombudsman.lls.rs/>

2.Извештај Покрајинског омбудсмана, *Људска права лица лишених слободе-лица на издржавању казне затвора*, 2010. год. преузето дана 15.09.2016.,

http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/119/ljudska_prava_lica_lisenih_slobode.pdf

3.Компилација докумената Савета Европе-затвори, преузето дана 10.05.2016.год.

<http://ombudsman.npm.rs/attachments/Kompilacija%20dokumenata%20SE-zatvori.pdf>

4. Иницијатива младих за људска права Србија, *Права лица лишених слободе у затворском систему Србије*, преузето дана 20.09.2016.год.

<http://www.yihr.rs/wp-content/uploads/2016/06/Prava-lica-li%C5%A1enih-slobode-SRB.pdf>

5.Хелсиншки одбор за људска права у Србији

http://www.helsinki.org.rs/serbian/index_s.html

Електронске адресе на страном језику:

1.“Substantive” sections of the CPT’s General Reports

<http://www.cpt.coe.int/en/documents/eng-standards.pdf>

2.Penal reform internacional, Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, преузето дана 12.05.2016. год.

<http://www.penalreform.org/priorities/global-advocacy/standard-minimum-rules>

3.The internacional centre for the legal protection of human rights

<http://www.interights.org/home/index.html>

САЖЕТАК

„Права лица лишених слободе“

Лица лишена слободе имају право на заштиту основних права прописаних Уставом, потврђеним међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права, законским и подзаконским актима, а ограничење у уживању основних права је могуће само у мери неопходној за извршење кривичне санкције и у поступку прописаним законом. Радом је извршена анализа најзначајнијих међународних аката у овој области, пре свега оних донетих у оквиру УН и Савета Европе и анализа домаће регулативе. Овај мастер рад односи се на сва лица лишена слободе од стране јавних власти, укључујући лица задржана односно ухапшена од стране полиције, лица у притвору и затворенике, при чему је акценат рада да се ради се о најосетљивијим правима јер се јавна власт уплиће у слободу појединца у погледу његовог слободног кретања, изричући им разна ограничења и забране. Чињеница је да велики број преставки изнет пред Европски суд за људска права говори у прилог неадекватном третману и приступу лицима лишеним слободе, те је у том смислу приказана пракса тога суда и стандарди установљени пресудама, а који су од непроцењивог значаја. Проблем и недостаци регулативе односе се и на препознавање специфичности појединих категорија лица лишених слободе, па би у будућности требало ићи у правцу употпуњавања регулативе у том смеру, а чему је један део мастер рада посвећен. Дакле, овим радом је пре свега указано да иако су одвојени од друштва, односно социјално изоловани, посебно када је реч о лицима којима је одређена мера притвора или се ради о осуђеницима, треба имати на уму да су таква лица чланови друштва, тако да друштво не треба да их одбацује него треба да тежи да их врати у своје редове. Сходно томе, треба поштовати њихову личност и права која су им дата нормативним системом. С тим у вези, приказан је и и важећи формални и неформални систем заштите предметних права..

Кључне речи : лишење слободе, јавна власт, притвор, осуђеници, полицијско задржавање, Европски суд за људска права

APSTRACT

“The rights of persons deprived of liberty”

The persons deprived of their liberty have the right to the protection of fundamental rights guaranteed by the Constitution, ratified international agreements and generally accepted rules of international law, laws and by-laws. Generally, the restrictions on the enjoyment of fundamental rights of persons deprived of liberty are possible only if that is necessary for the execution of criminal sanctions and in the procedure prescribed by law. One part of presented work is based on the analysis of the most important international instruments in this field, particularly those which are adopted in the framework of the UN and the Council of Europe, and from the other side- on the analysis of domestic regulations. This master work refers to all persons deprived of their liberty by a public authority, including persons arrested by the police, detainees and prisoners. Presented area of rights is the most sensitive area of human rights because the public authorities interfere in the freedom of free movement by imposing various restrictions and prohibitions. The large number of applications submitted in front of the European Court of Human Rights indicate that the treatment and access to persons deprived of their liberty is inappropriate. Therefore, presented practice of the European Court of human rights and the standards establish by the court in dealing with this category of persons are invaluable. Disadvantages of the regulations also refer on non-recognition of the specificity of certain categories of persons deprived of their liberty, so the regulation should be completed in this area. Although they are separated from society and socially isolated, especially detainees and prisoners, it is important to keep in mind that they are also members of the society, so society should not reject them and must strive to bring them back into their ranks. Therefore, their personality and rights granted by normative system must be respected. In conjunction with this, the aim of this paper was also to present formal and informal system of protection of granted rights to persons deprived of their liberty.

Keywords: deprivation of liberty, public authority, detention, prisoners, police custody, the European Court of Human Rights

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Милица Станојевић, рођена је 08.07.1991. год. у Зајечару. Средњу медицинску школу завршава 2010. год. у Зајечару, након чега уписује Правни факултет у Нишу. На Правном факултету у Нишу дипломирала је 2014. год. са просечном оценом 9.67 чиме је стекла звање дипломирани правник. За време студирања савладала је доста семинара, била је члан Правне клинике за заштиту права жена и учесница такмичења у симулацији суђења пред Европским судом за људска права. Стипендиста је Фонда за младе таленте при Министарству омладине и спорта РС.

Октобра 2015. год. уписује мастер академске студије на Правном факултету у Нишу и то кривичноправни смер. На мастер студијама остварила је просечну оцену положених испита 10,00.

Од јануара 2015. год. ради као адвокатски приправник у Нишу у циљу овладавања практичним вештинама и стицању услова за полагање правосудног испита.

Од језика говори енглески језик.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА

Име и презиме аутора мастер рада : Милица Станојевић

Наслов мастер рада : „Права лица лишених слободе“

Ментор : Др Дарко Димовски

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику који сам предала Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____

Потпис аутора

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да мастер рад, под насловом „Права лица лишених слободе“ пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу :

- представља резултат сопственог истраживачког рада
- није у целини, нити у деловима с моје стране пријављиван за одбрану на другим факултетима или универзитетима
- не крши ауторска права или интелектуалну својину других лица

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу

Аутор мастер рада : Милица Станојевић

У Нишу, _____

Потпис аутора
